

GENERALSTABEN OG DE REVOLUSJONÆRE

REVOLUSJONSFRYKT I GENERALSTABEN UNDER RADIKALISERINGEN AV DEN NORSKE
ARBEIDERBEVEGELSEN I PERIODEN 1917 - 1921

MARIE WESTRENG PETTERSEN

Masteroppgave i historie

Høsten 2010

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Humanistisk fakultet

Universitetet i Oslo

FORORD

Takk til min veileder, professor Åsmund Egge, for engasjerende og utfordrende veiledersamtaler. Jeg vil videre takke Lars Borgersrud, som har vist vei i Riksarkivets irrganger, og bidratt med verdifulle innspill og kommentarer. Jeg vil takke min far, Stein Pettersen, som med sitt store engasjement for historiefaget har lest og kommentert utallige utkast. Takk til Torunn Laupsa for hjelp med korrektur.

En stor takk rettes til alle gode venner og ”biveiledere” på pauserommet. Særlig vil jeg takke min fagfelle og samboer, Christian Laupsa, for all faglig assistanse, støtte og oppmuntring under alle opp - og nedturer dette prosjektet har hatt å by på. Jeg vil til slutt takke venner og familie, for tålmodighet og oppmuntring i en travel tid.

Marie Westreng Pettersen.

Oslo, 2010.

INNHold

Forord.....	i
Forkortelser	vi
1 INNLEDNING	1
Fremstillingens tema og problemstillinger.....	1
Tidligere forskning.....	2
Avgrensning, kilder og metodiske overveielser	5
Begrepsavklaringer og teoretisk tilnærming.....	7
Strukturell oppbygning.....	10
2 BAKGRUNN	11
Hæren, Generalstaben og forsvaret av Norge	11
Den sikkerhetspolitiske utviklingen 1905 – 1917.....	12
Det juridiske grunnlaget – Fremveksten av et etterretningsvesen.....	13
Myndighetene og opposisjonen.....	14
Den norske arbeiderbevegelsen i gryningen.....	16
En venstreopposisjon i DnA.....	17
”Det brukne gevær ”	18
Tingenes tilstand våren 1917	21
3 FRA ETTERRETNING TIL OVERVÅKNING	23
Mens potetene råtner – Dyrtid og radikaliserings.....	23
Verdenskrigen: En ytre – og en indre fiende.....	24
Antimilitaristene og krigen	24
Kontroll med reisende og med krigsfanger	26
Revolusjon, sovjetter og rådsbevegelse	27
En russisk revolusjon	27
Arbeiderrådene: Symptom på radikaliserings og organ for endring	29
En finsk borgerkrig.....	31
Soldatråd: Foreningsrett eller lovbrudd?	32
Av – eller bevæpning: Pest eller kolera?	35
Hvor har du det fra? Post, presse og ”paalidelige” kilder	36
Post- og telegramkontroll.....	36

Presse og "paalidelige" kilder.....	38
Ny sikkerhetspolitikk – Nye tiltak.....	40
"En yngre mann med stor forsvarsiver"	40
"Pålitelige" vakter, militær assistanse og forbud mot salg av våpen og ammunisjon	41
Sikkerhetskomiteen av 1918	43
Problematisering: En ny og udefinerbar fiende	45
Oppsummering.....	48
4 VÅPENSTILLSTAND OG REVOLUSJONSTILLSTAND	49
Etter krigen - En ny og revolusjonær situasjon?.....	49
Fra verdenskrig til verdensrevolusjon?	50
Krigen som kulturelt tidsskille	51
"Stemme flerhet" til "den nye retning"	52
Antimilitarisme og postovervåkning	53
Offensive eller defensive – hvor vil soldatrådene?	54
Nulla poena sine lege – Ingen straff uten lov	56
Med bibler og brød – Revolusjon i Norge?	59
"Bolsjevikerevolutionens millionærer"	61
"En feberaktig propaganda over Skandinavia"	65
Å sikre mot "bolsjevikiske (syndikalistiske) elementer"	67
"Kunnskapsmenn", postkontroll og kontroll med reisende.....	67
Vakthold og sikring av magasiner og depoter	69
"Åpne pakken" – videreføring av ordensvernet.....	71
"Individernes kamp" – Bistand til de sivile myndigheter?	74
Problematisering: Fiendebildet som motivasjon for tiltak.....	76
Oppsummering.....	80
5 NÅR REVOLUSJONEN TRUER.....	81
Krise og splittelse – Norge og Europa 1920 - 1921	81
Sikkerhetspolitikk i 1920	83
Jernneven i silkehansken	84
Fare for " generalstreik eller lignende angrep paa samfundet"	84
Jernbanestreiken, desember 1920.....	87
Storstreiken, 1921	89
"En fiasko som streik betraktet" – Etter storstreiken	92
Bistand til Komintern – Et bindeledd mellom Russland og Europa.....	94

Komintern og Skandinavia.....	95
En "overgangsstasjon" i nord	96
Vardø etat – Et "centralkontor hørende under 3. Internasjonale"	97
Effektiv overvåkning?	100
Et "coup de main" – En selvstendig rådsrepublikk i nord?	101
Sikkerhetspolitiske bekymringer	105
Problematisering: Revolusjonsfrykt ved revolusjonær aktivitet	106
Oppsummering.....	110
6 OPPSUMMERING OG KONKLUSJON	111
En ny fare – revolusjonsfrykt og overvåkning	111
Oppfatninger og trusselvurderinger.....	113
Sikkerhetstiltak og begrunnelser.....	115
Revolusjonsfrykt og umiddelbare konsekvenser	116
BIBLIOGRAFI	118
Utrykkede kilder	118
Trykkede kilder	119
Litteratur.....	120
Oppslagsverk	123
Nettsider.....	123
VEDLEGG 1: KG, forsvarsministre, generalstabssjefer og sjefer for GE 1917-1922	124
VEDLEGG 2: Sjefer og stabssjefer i divisjonene 1917-1922	125

FORKORTELSER

AFL	Arbeidernes faglige landsorganisasjon
DIV	Divisjon
DK	Distriktskommando
DnA	Det norske arbeiderparti
FD	Forsvarsdepartementet
GE	Generalstabens Efterretningskontor
IR	Infanteriregiment
JD	Justisdepartementet
NAF	Norges arbeidsgiverforening
SK	Sikkerhetskomiteen
UD	Utenriksdepartementet

Fremstillingens tema og problemstillinger

Under første verdenskrig ble partiledelsen i Det norske arbeiderparti (DnA) utfordret av en revolusjonær fraksjon i partiet. Opposisjonen ønsket å føre en mer radikal strategi for å endre samfunnsforholdene og åpnet for bruk av antiparlamentariske virkemidler om nødvendig. Den revolusjonære retorikken var eksplisitt rettet mot den bestående samfunnsordenen og på den militære institusjonen. Samtidig illustrerte revolusjonær aktivitet på kontinentet hva som kunne skje dersom arbeiderbevegelsen gjorde alvor av revolusjonsretorikken. I verdenskrigens siste fase oppfattet norske myndigheter arbeiderbevegelsen som en potensielt alvorlig trussel mot indre ro og orden. Indre uro var imidlertid politiets ansvar, og Grunnloven av 1814 vernet norske borgere mot militær maktanvendelse.¹ Forsvaret skulle verne om landets suverenitet mot ytre fiender. Mot slutten av første verdenskrig tok imidlertid Generalstaben, det militære sjefsorganet for planlegging og ledelse av Hæren, en større rolle i sivile forhold med direkte referanse til den revolusjonære arbeiderbevegelsen.

Tema for fremstillingen er revolusjonsfrykt i Generalstaben under radikaleringen av den norske arbeiderbevegelsen i perioden fra den russiske revolusjonen i 1917 til storstreiken i 1921. Som det vil fremgå av denne fremstillingen, vokste det i Generalstaben frem en utbredt frykt for revolusjonær handling. Hovedproblemstillingen er følgelig: Hva lå til grunn for revolusjonsfrykt i Generalstaben og hvilke umiddelbare konsekvenser fikk denne frykten? Problemstillingen krever svar på en rekke underordnede spørsmål. Hva var bakgrunnen for at Generalstaben fra vinteren 1917/18 rettet oppmerksomheten mot en ”indre fiende”? Hvordan ble norske revolusjonære oppfattet av Generalstaben? Hvordan utviklet oppfatningen seg over tid? I hvilken grad fikk Generalstaben innsikt i den revolusjonære bevegelsen? Hvilke midler ble tatt i bruk for å få innblikk i denne? Hva var trusselbildet og hvilke tiltak ble iverksatt for å møte en slik trussel? Med utgangspunkt i disse problemstillingene tar fremstillingen sikte på å redegjøre for kontinuitet og endring i Generalstabens oppfatning av den revolusjonære bevegelsen samt å undersøke om det finnes en sammenheng mellom revolusjonsfrykt og motivasjon og begrunnelse for sikkerhetstiltak.

¹ Kompetansefordelingen mellom sivile og militære myndigheter er nærmere beskrevet i kapittel 2:15.

Tidligere forskning

Arkivmaterialet fra Generalstabens IV. avdeling ble kjent for offentligheten på 1970-tallet, men har sjelden vært gjenstand for forskning om militære sikkerhetspolitiske vurderinger i mellomkrigsårene. Det militære beredskapsapparatet som ble opprettet med henvisning til den revolusjonære arbeiderbevegelsen, ble for første gang presentert for offentligheten av Lars Borgersrud i hans hovedoppgave i historie fra 1975 med tittelen *Nye momenter til forståelse av norsk krigshistorie*.² Sentrale forskningsresultater er videre presentert i bøkene *Våpen mot folket* bind 1-3. Særlig bind 2, *Den hemmelige hæren: Den hemmelige militære organisasjonen mot "indre uro" i Norge fra 1918 til 1940*, er interessant for denne fremstillingen.³ Temaet er videre behandlet i boken *Konspirasjon og kapitulasjon – Nytt lys på forsvarshistorien fra 1814 til 1940* fra 2000.⁴ Borgersrud argumenterer for at Forsvaret har hatt en tidligere ukjent rolle i indre maktutøvelse. Han hevder at den militære beredskapen overfor revolusjonære, fikk betydning for Forsvarets mulighet til å mobilisere mot en ytre fiende i 1940 og at deler av den militære beredskapen har vært i strid med Grunnloven.⁵ Etter Borgersrud er Fredrik Fagertuns hovedoppgave i historie fra 1983, med tittelen *Den indre beredskapen i mellomkrigstida*, et sentralt bidrag til denne forskningen.⁶ Fagertun problematiserer mekanismer i samfunnet som ble tatt i bruk for å beskytte den eksisterende samfunnsformen, med særlig vekt på 1930-tallet.

Dernest følger Nils Ivar Agøys doktoravhandling i historie fra 1997 med tittelen *Militæretaten og "den indre fiende" fra 1905 til 1940: Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*.⁷ Avhandlingen er en bred redegjørelse for fremveksten og utviklingen av det indre militære beredskapsapparatet. Agøy viser at sikkerhetstiltak ble opprettet av militæretaten i nært samarbeid med regjeringen, med sentrale militære ledere som "drivende krefter" bak tiltakene.⁸ Agøy og Borgersrud argumenterer for at den indre beredskapen i en periode etter 1918 ble prioritert fremfor den ytre.⁹ Også Ståle Ulriksen argumenterer for dette i boken *Den norske forsvarstradisjonen – Militærmakt eller*

² Borgersrud, Lars: *Nye momenter til forståelse av norsk krigshistorie: trekk ved den militærpolitiske utviklinga i Norge 1918-1940, og begrensninger de la på den norske krigføringa i 1940*. Bergen, 1975.

³ Strømme, Ottar: *Våpen mot folket bd. 2: Den hemmelige hæren. Den hemmelige organisasjonen mot "indre uro" i Norge fra 1918 – 1940*. Oslo, 1978. (Ottar Strømme er pseudonym for Lars Borgersrud).

⁴ Borgersrud, Lars: *Konspirasjon og kapitulasjon – Nytt lys på forsvarshistorien 1814 – 1940*. Oslo, 2000.

⁵ Borgersrud, 2000:359.

⁶ Fagertun, Fredrik: *Den indre militære beredskapen i mellomkrigstida*. Tromsø, 1983.

⁷ Agøy, Nils Ivar: *Militæretaten og den "indre fiende" fra 1905 til 1940: Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*. Oslo, 1997.

⁸ Agøy, 1997:412.

⁹ Agøy, Nils Ivar: "Skjellsord og stråmenn, men ingen svar" i; *Tidsskrift for samfunnsforskning* 2/2003. Oslo, 2003:277.

folkeforsvar? Ulriksen hevder at indre politiske spenninger i Norge mellom 1920 og 1940 var viktigere for norsk forsvarspolitik enn utenrikspolitiske begivenheter.¹⁰

Borgersrud og Agøys forskning om den indre beredskapen, har vært gjenstand for debatt og er blitt kritisert blant annet av Rolf Hobson og Tom Kristiansen. De er forfatterne bak tredje bind i bokserien *Norsk forsvarshistorie*.¹¹ I dette oversiktsverket er den indre militære beredskapen i liten grad behandlet, men temaet er nevnt i kapittel 10, "Forsvaret og etterkrigstiden". Her avviser Hobson og Kristiansen at den indre beredskapen fikk betydning for kapasiteten til å mobilisere mot en ytre fiende, og hevder at "det indre sikkerhetssystemet neppe fikk noen sikkerhetspolitiske konsekvenser, selv om det motsatte er blitt hevdet".¹² De har indirekte avvist at det fantes en revolusjonsfrykt fra sentralt politisk og militært hold. I følge Hobson og Kristiansen erkjente militære og sivile myndigheter allerede mot slutten av første verdenskrig at arbeiderbevegelsen verken var bevæpnet eller hadde planer om voldelig opprør.¹³

Hobson og Kristiansens fremstilling av den indre militære beredskapen i *Norsk forsvarshistorie* ble i 2002 utsatt for kritikk av Agøy i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 3/2002.¹⁴ I korte trekk kritiseres forfatterne for manglende empirisk grunnlag og for ikke å ha inkludert eksisterende forskningsarbeid om Forsvarets rolle i indre beredskap. Agøy hevder at Hobson og Kristiansen, gjennom å bagatellisere den indre beredskapen, har ønsket å fremstille den militære beredskapen som "mindre viktig og mer ordinær" enn tidligere fremstillinger har gjort.¹⁵ I deres tilsvarende svar til Agøy i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 2/2003 tar Hobson og Kristiansen sikte på å behandle den indre militære beredskapen. De fastholder at sikkerhetstiltak og indre militær beredskap er blitt overdrevet i den tidligere forskning. *Norsk forsvarshistorie* beskrives som et oversiktsverk der "slike bagateller ikke kan få plass".¹⁶

Revolusjonsfrykt og indre sikkerhetspolitiske vurderinger i mellomkrigstiden er i det hele tatt lite drøftet i norsk forsvarshistorie. I Kristiansens fremstilling fra 2008, med tittelen *Tysk trussel mot Norge? Forsvarsledelse, trusselvurderinger og militære tiltak før 1940*, inkluderes for eksempel ikke arbeiderbevegelsen som en del av trusselbildet. Den indre

¹⁰ Ulriksen, Ståle: *Den norske forsvarstradisjonen – Militærmakt eller folkeforsvar?* Oslo, 2002:127.

¹¹ Hobson, Rolf og Kristiansen, Tom: *Norsk Forsvarshistorie bd. 3: Total krig, nøytralitet og politisk splittelse (1905 – 1940)*. Oslo, 2001.

¹² Hobson og Kristiansen, 2001:170.

¹³ Hobson og Kristiansen, 2001:169.

¹⁴ Agøy, Nils Ivar: "Forsvarshistorie på gyngende grunn" i; *Tidsskrift for samfunnsforskning* 3/2002. Oslo, 2002.

¹⁵ Agøy, 2002:594.

¹⁶ Hobson, Rolf og Kristiansen, Tom: "Det "lille hamskiftet" i norsk militærhistorie. Den indre beredskapen i mellomkrigstiden – og alle de andre temaene i norsk forsvarshistorie" i; *Tidsskrift for samfunnsforskning* 2/2003. Oslo, 2003:269.

militære beredskapen er utelatt fra fremstillingen.¹⁷ Nils Ørviks standardverk *Sikkerhetspolitikken 1920-1939* tar til en viss grad for seg militæretatens oppfatning av den revolusjonære arbeiderbevegelsen som en mulig sikkerhetspolitisk trussel, men uten at kilder fra Generalstabens arkiv er benyttet.¹⁸

Den indre militære beredskapen er til en viss grad berørt av enkelte historikere fra andre forskningsfelt. Øyvind Bjørnson har for eksempel redegjort for revolusjonsfrykt og mottiltak i bind 2 av seksbindsverket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*.¹⁹ Knut Einar Eriksen og Einar Niemi har i tillegg tatt for seg oppfatningen av revolusjonære i Nord-Norge i *Den finske fare – Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i Nord 1860-1940*.²⁰ Her argumenterer de for at trusselen om ekspansjon fra Russland og Finland samt ”revolusjonær virksomhet i nord”, utgjorde sentrale sikkerhetsproblemer i Norge i de første mellomkrigsårene.²¹ Militæretatens deltakelse i overvåkingen av norske revolusjonære er nevnt i Trond Bergh og Knut Einar Eriksens tobindsverk om norsk overvåkningshistorie, med tittelen *Den hemmelige krigen – Overvåkning i Norge 1914 -1997*. Generalstaben er i denne sammenhengen bare skissemessig berørt.²²

Radikaliseringen av arbeiderbevegelsen er av særlig betydning for denne fremstillingen. Forskningen på dette feltet er svært omfattende. Temaet er i denne fremstillingen redegjort for på bakgrunn av et utvalg arbeider. Ved siden av Øyvind Bjørnsons bidrag til *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, har Per Maurseth skrevet tredje bind i den samme serien.²³ Jorunn Bjørgum har tatt for seg dette temaet blant annet i artikkelen ”Fagopposisjonen av 1911”,²⁴ samt i sin doktoravhandling i historie fra 1996, *Martin Tranmæl og radikaliseringen av den norske arbeiderbevegelsen 1906-1918*.²⁵ Odd-Bjørn Fures doktoravhandling i historie fra 1983, *Mellom reformisme og bolsjevisme: norsk*

¹⁷ Kristiansen, Tom: *Tysk trussel mot Norge?: forsvarsledelse, trusselvurderinger og militære tiltak før 1940*. Bergen, 2008.

¹⁸ Ørvik, Nils: *Sikkerhetspolitikken 1920 – 1939: Fra forhistorien til 9. april 1940*. Oslo, 1960.

¹⁹ Bjørnson, Øyvind: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge bd. 2: På klassekampens grunn (1900-1920)*. Oslo, 1990.

²⁰ Eriksen, Knut Einar og Niemi, Einar: *Den finske fare – Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*. Oslo, 1981.

²¹ Eriksen og Niemi, 1981. Se særlig kapittel 4 ”Grenseutvidelse som svar på ”den finske fare” (1918-1924)?”:132-187.

²² Bergh, Trond og Eriksen, Knut Einar: *Den hemmelige krigen: Overvåkning i Norge 1914-1997*. Oslo, 1998:34-37.

²³ Maurseth, Per: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge bd. 3: Gjennom kriser til makt (1920-1935)*. Oslo, 1987.

²⁴ Bjørgum, Jorunn: ”Fagopposisjonen av 1911” i; *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1/76. Oslo, 1976.

²⁵ Bjørgum, Jorunn: *Martin Tranmæl og radikaliseringen av den norske arbeiderbevegelsen 1906-1918*. Oslo, 1996.

arbeiderbevegelse 1918-1920. Teori og praksis, tar for seg arbeiderbevegelsen under og etter at den revolusjonære opposisjonen tok makten i DnA i 1918.²⁶

Avgrensning, kilder og metodiske overveielser

Diskusjonen rundt betydningen av det indre militære beredskapsapparatet, og uenigheten om hvorvidt den revolusjonære arbeiderbevegelsen ble oppfattet som en alvorlig trussel, inviterer til nye refleksjoner rundt dette temaet. Som tidligere nevnt, tar denne fremstillingen sikte på å belyse Generalstabens oppfatning av den revolusjonære bevegelsen i en avgrenset periode, nærmere bestemt fra våren 1917 til høsten 1921. Jeg har valgt å begynne fremstillingen i 1917 for å undersøke hvilken betydning den russiske revolusjonen kan ha hatt for revolusjonsfrykt i Generalstabens. Opprinnelig var målsettingen å følge utviklingen frem mot splittelsen i DnA i 1923 da det ville være interessant å undersøke hvorvidt utviklingen i partiet fikk betydning for revolusjonsfrykten i Generalstabens. Kildematerialet viste seg imidlertid å være så omfattende at jeg valgte å avgrense perioden ytterligere. Perioden avsluttes derfor med den såkalte ”storstreiken” sommeren 1921 da Arbeidernes faglige landsorganisasjon (AFL) tok ut over 120.000 arbeidere i streik. Fremstillingen inkluderer Generalstabens vurderinger før og under storstreiken og avsluttes med Generalstabens refleksjoner i etterkant.

Kildematerialet består i hovedsak av etterretningsrapporter, møtereferater, interne skriv, postovervåkede brev samt kommentarer til avisartikler. Generalstabens rapporter er subjektive utforminger ut fra denne institusjonens oppfatninger og vurderinger, og utnyttes derfor som levninger til Generalstabens fortolkning av situasjonen. Fordi kildene er Generalstabens subjektive utforminger, er det grunn til å påpeke at de ikke uten videre egner som berettende kilder til informasjon om arbeiderbevegelsen. Fremstillingen tar for seg revolusjonsfrykten i Generalstabens og tar sikte på å avdekke begrunnelsene for sikkerhetstiltak og å se frykt og tiltak i sammenheng. Fremstillingen bygger på en kvalitativ analyse av kildene da rapportforfatterens ordvalg og omtale av arbeiderbevegelsen er lagt til grunn. Enkelte begreper og formuleringer kan imidlertid ha endret innhold over tid, noe som kan få omfattende konsekvenser for en analyse. Jeg har derfor bestrebet meg etter å trå varsomt og å gjengi ord og uttrykk slik de blir tatt i bruk i etterretningsrapportene.

På tross av at en brøkdel av Generalstabens 225 hyllemeter arkiv omhandler perioden, har dokumentmengden vist seg å være svært omfattende. Generalstabens Etterretningskontor (GE) ble opprettet i 1915 og underlagt Generalstabens topografiske avdeling (IV avdeling).

²⁶ Fure, Odd-Bjørn: *Mellom reformisme og bolsjevisme: norsk arbeiderbevegelse 1918-1920. Teori og praksis*. Bergen, 1983.

Kontoret fikk særlig ansvar for overvåkning og etterretning. Denne fremstillingen bygger derfor på en gjennomgang av i underkant av 50 utvalgte bokser fra Generalstabens IV avdeling. En avgrensning av kildematerialet har imidlertid vært nødvendig av hensyn til tidsbegrensningen og krav til masteroppgavens omfang. Kildene er prioritert på bakgrunn av emne og årstall. Jeg har foretatt enkelte stikkprøver i arkivene for Generalstabens øvrige avdelinger, i kommanderende generals arkiv og i Forsvarsdepartementets arkiver. Antagelig finnes det her materiale som kan belyse problemstillingene, men det har ikke lyktes meg å avdekke dette gjennom overfladiske stikkprøver. I Justisdepartementets politikontors arkiver har jeg imidlertid funnet enkelte forhold knyttet til samarbeidet mellom sivile og militære myndigheter. Dette materialet er til en viss grad benyttet i fremstillingen. Jeg har benyttet meg av Åsmund Egge og Vadim Roginskis dokumentsamling fra 2006, *Komintern og Norge: DNA-perioden 1919-1923. En dokumentasjon*, for å belyse forholdet mellom DnA og Komintern i perioden.²⁷ Disse dokumentene har allikevel spilt en underordnet rolle da arbeiderbevegelsen bare indirekte er gjenstandsområde for denne fremstillingen. Ikke alt gjennomgått kildemateriale er benyttet i fremstillingen, men det samlede materialet danner en betydningsfull kildebakgrunn i møte med problemstillingene.

Enhver historisk fremstilling er et resultat av en utvelgelsesprosess med hensyn til kildematerialet. En utvelgelse er allikevel problematisk, og jeg har bestrebet meg etter en så balansert og objektiv prioritering som mulig. Fremstillingen tar sikte på å redegjøre for revolusjonsfrykt, men det har ikke vært min intensjon å redegjøre for den enkelte rapportfatters subjektive følelse av frykt. ”Generalstaben” kan forstås som en sosial struktur, fremkommet av menneskelig aktivitet, men som deretter eksisterer uavhengig av enkeltpersonene.²⁸ Å hevde at Generalstaben følte frykt, ville imidlertid være å tillegge strukturen menneskelige egenskaper. Med utgangspunkt i teorien om metodisk kollektivism har jeg tatt sikte på å drøfte revolusjonsfrykt i Generalstaben ved å undersøke hvordan frykten kommer til uttrykk gjennom enkeltpersoner ved institusjonen, og i etterretningsrapportene. Derfor vil jeg tidvis fremstille Generalstaben, og andre institusjoner, som handlende aktører. Enkelte personer er sentrale i fremstillingen, men jeg har ikke tatt sikte på å redegjøre for individuelle forskjeller mellom aktørene i Generalstaben. Jeg vil til slutt påpeke at fordi kildegrunnet er hentet fra GE, kan fremstillingen utelukkende tas til inntekt for revolusjonsfrykten slik den kommer til uttrykk i dette materialet. Denne fremstillingen tar

²⁷ Egge, Åsmund og Roginskij, Vadim: *Komintern og Norge: DNA-perioden 1919-1923. En dokumentasjon*. Oslo, 2006.

²⁸ Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke det den engang var: En innføring i historiefaget*. Oslo, 1999:34.

ikke sikte på å vurdere hvor viktig revolusjonsfrykten var for Generalstaben sammenlignet med andre sikkerhetspolitiske problemstillinger i perioden. En slik komparativ analyse ville vært et interessant bidrag til denne fremstillingen, men er ikke inkludert av hensyn til plass- og tidsmessige begrensninger.

Begrepsavklaringer og teoretisk tilnærming

Enkelte sentrale begreper må avklares og defineres. Først og fremst krever fremstillingen en refleksjon over bruken av begrepene ”radikal” og ”revolusjonær”. Begrepet ”revolusjon” kan defineres som en ”grunnleggende endringsprosess som skjer over et svært kort tidsrom”.²⁹ En revolusjon er ofte brå og voldelig. En ”radikal” ideologi kan beskrives med synonymet ”ytterliggående” og tar sikte på gjennomgripende forandringer, særlig av sosiale og politiske forhold.³⁰ I denne fremstillingen benyttes benevnelsen ”den revolusjonære/ radikale arbeiderbevegelsen” med henvisning til den fraksjonen av arbeiderbevegelsen som dannet en opposisjon til partiledelsen i DnA, og som tok over makten i partiet i 1918. Fure har problematisert hvorvidt DnA i mellomkrigstiden var et revolusjonært parti. Han hevder at karakteristikken ”revolusjonært parti” forutsetter konkrete forberedelser på å realisere en revolusjonær strategi.³¹ Diskusjonen befinner seg imidlertid på siden av fremstillingen. Jeg tar sikte på å drøfte hvordan Generalstaben oppfattet den revolusjonære arbeiderbevegelsen i perioden 1917 – 1921. En vurdering av hvorvidt DnA var revolusjonært eller ikke ligger imidlertid uten for rammene av denne oppgaven.

Forsøket på å drøfte hva som lå til grunn for revolusjonsfrykten i Generalstaben, og hvilken betydning frykttfølelsen fikk for i indre sikkerhetspolitiske vurderinger, er gjort med utgangspunkt i filosofen Lars F. H. Svendsens bok, *Frykt*, fra 2008.³² Svendsen hevder at frykt ikke er en objektiv speiling av virkeligheten, men har sammenheng med oppfatninger og fortolkninger av verden.³³ Frykt kan få betydning for hvem som blir oppfattet som ”venn” og ”fiende”. Svendsen skriver at politisk frykt ikke oppstår i et vakuum, men skapes og opprettholdes. Han påpeker at frykt kan få politiske og kulturelle følger.³⁴ I dette perspektivet er det interessant å se ulike oppfatninger av arbeiderbevegelsen slik de kommer til uttrykk i etterretningsrapportene i sammenheng med begrunnelsene for sikkerhetspolitiske vurderinger.

²⁹ Definisjonen av begrepet ”revolusjon” er hentet fra: <http://www.snl.no/revolusjon> (4.11.10).

³⁰ Definisjonen av begrepet ”radikal” er hentet fra:

<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=radikal+&ordbok=bokmaal&s=n&alfabet=n&rens et=j> (4.11.10).

³¹ Fure, 1983:28.

³² Svendsen, Lars F. H.: *Frykt*. Oslo, 2007.

³³ Svendsen, 2007:142.

³⁴ Svendsen, 2007:127/11.

Fordi denne fremstillingen tar sikte på å redegjøre for Generalstabens motivasjon for å ta del i den indre sikkerhetspolitiske debatten, er det nødvendig å redegjøre for enkelte teoretiske tilnærminger til forholdet mellom den militære og sivile sfære. Christopher Dandeker, britisk professor i militærsosiologi, har drøftet spørsmålet om militærets rolle i indre overvåkning i sin bok fra 1990, *Surveillance, Power and Modernity – Bureaucracy and discipline from 1700 to the present day*.³⁵ Han skriver at den moderne byråkratiske krigsmaskinen brøt ned grensene mellom krig og fred og førte til en nærmere tilknytning mellom militære organisasjoner og samfunnet, fordi staten utvidet overvåkingen av befolkningen av militære hensyn. Dandeker hevder at militæret i løpet av 1800-tallet fikk en større rolle i samfunnet blant annet gjennom militær kontroll av kommunikasjonssystemer.³⁶

Tradisjonelt har militæret hatt en apolitisk rolle i det sivile samfunnet. Statsviteren Alfred Stepan har imidlertid hevdet at militæret har tatt større del i indre politisk utvikling i enkelte tilfeller der staten tilsynelatende er truet av en indre opposisjon. I boken *Armies and Politics in Latin America* fra 1986 introduserer han fenomenet ”new professionalism”.³⁷ I følge Stepan velger militærapparater i enkelte land der den ytre trusselen er liten, å fokusere på indre forhold. Ulriksen hevder i tråd med dette at ”militærapparater som henfaller til sterk innblanding i den indre politikken har få eksterne oppgaver eller er ute av stand til å gjøre noe med disse”.³⁸ I følge Stepan vil militæret i et samfunn preget av indre uro, fokusere på å forstå den politiske utviklingen for å identifisere eventuelle interne sikkerhetspolitiske behov, følgelig utvides militærets rolle i samfunnet. En politisering av militæret vil imidlertid føre til at militæret ikke lenger oppfattes som politisk nøytral.³⁹

Jeg vil til slutt peke på at denne fremstillingen skiller mellom begrepene ”overvåkning” og ”etterretning”. Dette er gjort med den hensikt å klargjøre skillet mellom internasjonal og nasjonal, eller militær og sivil, etterretning. Begrepet ”etterretning” benyttes i fremstillingen om internasjonale militære forhold, mens begrepet ”overvåkning” omhandler nasjonale sivile forhold. Det finnes ikke en tydelig tradisjon for å skille mellom begrepene. De engelske begrepene ”surveillance” og ”intelligence” brukes både om sivil og militær etterretning. I *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon* defineres ”overvåkning” som å

³⁵ Dandeker, Christopher: *Surveillance, Power and Modernity: Bureaucracy and Discipline from 1700 to the Present Day*. Cambridge, 1990.

³⁶ Dandeker, 1990:102.

³⁷ Stepan, Alfred: ”The new Professionalism of Internal Warfare and Military Role Expansion” i; Lowenthal, Abraham F. og Fitch, J. Samuel (red.): *Armies and Politics in Latin America*. New York, 1986.

³⁸ Ulriksen, 2002:130.

³⁹ Stepan, 1986:138.

”forebygge og motvirke forbrytelser som kan føre til fare for rikets sikkerhet”.⁴⁰ Militær ”etterretning” defineres derimot som å ”skaffe informasjon om andre lands krigspotensial og militære styrker, samt geografiske, topografiske og statistiske opplysninger om vedkommende land”.⁴¹ Begrepet ”overvåkning” må i denne fremstillingen forstås ut fra den amerikanske historikeren William Agrells definisjon av begrepet ”surveillance” som ”innsamling av, og den aktive bruken av informasjon, for å geleide beslutningstaking på en sånn måte at målet blir fremmet”.⁴² Overvåkning innebærer både innsamling av informasjon, samt prosessen ved å ta i bruk informasjonen for å avdekke sikkerhetsbehov i samfunnet.

Den danske historikeren Sune Christian Pedersen har i sin doktoravhandling fra 2008, *Brudte segl. Postovervåkning, kommunikasjon og statsmakt under den danske enevælde*, argumentert for at måten et samfunn overvåker kan fortelle mye om samfunnet.⁴³ Han hevder at overvåkningen må ses i sammenheng med den maktutøvelsen den inngår i, og hevder at overvåkning avspeiler kulturelt forankrede forestillinger om herskeren, makten og trusselen mot denne. I følge Pedersen kommer disse forestillingene til uttrykk i spørsmålet om de truslene overvåkningen retter seg mot og i synligheten av overvåkningen.⁴⁴ For eksempel er ”sensur” en forebyggende overvåkningsteknikk og målsettingen er å begrense flyten av informasjon. Ved bruk av ”sensur” er overvåkningen kjent for den som blir overvåket. Ved ”hemmelig” overvåkning vet imidlertid ikke objektet om overvåkningen. Målsetting med hemmelig overvåkning er å få innblikk i en pågående situasjon, og å tilegne seg informasjon fremfor å stanse informasjonsflyten.⁴⁵ Overvåkning kan være ”administrativ”, for eksempel ved at informasjon lagres i administrativ forbindelse. Regnskap, kirkebøker, protokoller, medlemslister osv. er eksempler på administrativ overvåkning. Overvåkning kan også betegnes som ”sosial” gjennom ”kollektivets nærværende blikk”, altså ved at overvåkning skjer i det sosiale samspillet.⁴⁶ Hvorvidt overvåkningen kan regnes som politisk må imidlertid vurderes ut fra konteksten mer enn metodene. For eksempel kan overvåkning betegnes som politisk dersom motivasjonen for overvåkning er å få innblikk i opposisjonens aktivitet og planer. Pedersen hevder at trusselbildet legitimerer overvåkning og at en alvorlig trussel kan aktivere

⁴⁰ *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon bd.10*. Oslo, 1988:591.

⁴¹ *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon bd.4*. Oslo, 1987:496.

⁴² Agrell, William: ”Beyond the cloak and dagger – Patterns of the development of national intelligence” i; Agrell, William og Huldt, B. (red.): *Clio goes spying: eight essays on the history of intelligence*. Malmö, 1983:171.

⁴³ Pedersen, Sune Christian: *Brudte segl. Spionage og censur i enevældens Danmark*. København, 2008.

⁴⁴ Pedersen, 2008:13.

⁴⁵ Pedersen, 2008:17.

⁴⁶ Pedersen, 2008:17.

en ”unntakslogikk”.⁴⁷ Innen institusjonen som overvåker kan en slik ”unntakslogikk” legitimere overvåkning ut over hjemmel i lovverket. Overvåkning kan videre avdekke nye trusler som legitimerer nye overvåkningsstrategier.

Strukturell oppbygning

Denne fremstillingen har en kronologisk oppbygning og hvert kapittel behandler sentrale problemstillinger for den avgrensede perioden. I kapittel 2 presenteres Generalstabens sammensetning og ledelse samt sikkerhetspolitiske vurderinger i forkant av den russiske revolusjonen. I tillegg er fremveksten av den norske arbeiderbevegelsen, opposisjonen til partiledelsen i DnA, samt arbeiderbevegelsens antimilitære ideologi redegjort for. Kapittel 3 tar for seg bakgrunnen for dyrtidsdemonstrasjonene sommeren 1917 og avsluttes før påskelandsmøtet i DnA i 1918. Tema for kapitlet er Generalstabens oppfatning av radikaliseringsprosessen av arbeiderbevegelsen. Kapitlet drøfter bakgrunnen for Generalstabens nye rolle i indre sikkerhetspolitikk. I kapittel 4 behandles perioden fra påskelandsmøtet i 1918, da opposisjonen i DnA fikk flertall i partiet, til våren 1920. Kapitlet drøfter Generalstabens fiendebilde av arbeiderbevegelsen i internasjonal fredstid, men i potensielt revolusjonær nasjonal situasjon. Kapittel 5 utspiller seg fra våren 1920 til høsten 1921. Dette tar for seg konkrete uttrykk for revolusjonær aktivitet i form av samfunnsstreiker og arbeiderbevegelsens bistand til Komintern. Kapitlet drøfter hvorvidt konkrete uttrykk for revolusjonær aktivitet fikk betydning for fiendebildet og revolusjonsfrykten i Generalstaben. I kapittel 6 oppsummeres sentrale funn og konklusjoner.

⁴⁷ Pedersen, 2008:369.

Når militære myndigheter tok større del i indre sikkerhetspolitiske diskusjoner i verdenskrigens siste fase, må dette blant annet ses i sammenheng med den nasjonale utviklingen etter unionsoppløsningen i 1905. Sentrale ideologiske spørsmål og økonomiske problemstillinger årene rett før og under første verdenskrig bidro til en tydelig sosial, politisk og økonomisk polarisering av norsk samfunnsliv. Dette kapittelet tar for seg den sikkerhetspolitiske situasjonen før krigen og under de første krigsårene, og redegjør for fremveksten av et etterretningsvesen i Norge. Deretter redegjør kapittelet for fremveksten av den norske arbeiderbevegelsen, og oppkomsten av en indre opposisjon i bevegelsen. Målsettingen med kapittelet er å gjøre rede for tingenes tilstand i 1917, og for viktige foranledninger for den indre sikkerhetspolitiske utviklingen i årene som fulgte.

HÆREN, GENERALSTABEN OG FORSVARET AV NORGE

Den norske generalstaben ble opprettet i 1814, men fungerte de første årene nærmest som et ekspedisjonskontor for administrative oppgaver i fredstid.¹ Formålet med staben ble ved kongelig resolusjon av 19. januar 1912 beskrevet som ”under fornøden samvirken med admiralstaben at planlægge landets forsvar”. Generalstaben skulle i tillegg være en utdannelsesinstitusjon, drive etterretning over egne og andre lands militære forhold, samt samle inn materiale om Norges krigshistorie.² Staben lå under ledelse av generalstabsjefen, men med kommanderende general (KG) som hærens øverstkommanderende. I fredstid skulle KG fungere som politisk rådgiver for regjering og Konge i forsvarsspørsmål. Ved kongelig resolusjon av 19. januar 1913, ble Generalstaben organisert i en adjutantur og fire avdelinger: Kommunikasjonsavdelingen (I avd.), mobiliseringsavdelingen (II avd.) den administrative avdeling (III avd.) og den topografisk avdeling (IV avd.). Hver avdeling hadde en sjef, en kaptein og et bestemt antall adjointer og aspiranter.³ Grunntrekkene i organisasjonsmodellen

¹ Hobson og Kristiansen, 2001:26.

² Riksarkivet/Generalstabens IV avdeling/ boks nummer 325 (Boksene i Generalstabens arkiv vil heretter refereres til på følgende måte: RA/GSIV/Boksnummer): *Innstillinger, lover og bestemmelser. Blant annet instruks for etterretningstjenesten og Generalstaben (1915-1940)*. Uten nummer og dato, hefte med tittel ”Plan for Generalstaben. Fastsatt ved kgl.res. av 19.1.1912 med forandringer fastsat av FD under 11.9.1915”, trykket i Kristiania ved Johan E. Schoubyes boktrykkeri 1915. Hovedformålet slik det er presentert her er gjengitt etter at planen ble revidert av Forsvarsdepartementet (heretter FD). 11.9.15. Admiralstaben er tilsvarende ledelsesorgan for Marinen. Da Generalstaben er objektet for fremstillingen har jeg av plasshensyn valgt ikke å redegjøre nærmere for Marinen og Admiralstaben.

³ Forsvarsdepartementet: *Militærkalender for Den norske hær og marine årg. 33, 1917*. Kristiania, 1917:9.

ble fastsatt ved generalstabsreformen av 1850, og holdt seg stabile frem til avviklingen av Generalstaben i 1940.⁴ 11. september 1915 ble Generalstabens etterretningskontor (GE) opprettet og underlagt topografisk avdeling.

Den sikkerhetspolitiske utviklingen 1905 – 1917

Etter unionsoppløsningen fikk en rekke hærordninger og reformer stor betydning for utviklingen av Forsvaret. En nærmere behandling av disse faller utenfor rammene av denne undersøkelsen, men det er relevant å peke på at reformene og prioriteringene hadde nær sammenheng med sikkerhetspolitiske vurderinger. Den militære analytikeren Tønne Huitfeldt definerer sikkerhetspolitikk som ”den politikk som tar sikte på å trygge eller sikre landets integritet og nasjonale selvstendighet mot ytre maktbruk”.⁵ Med utgangspunkt i denne definisjon er det spesielt tre ytre faktorer som preget sikkerhetspolitiske vurderinger i årene etter 1900: fare for invasjon fra russerne i øst, frykt for svensk revansjisme og politiske spenninger på kontinentet.

Historikerne Trond Bergh og Knut Einar Eriksen skriver at ytre trusler for Forsvaret før første verdenskrig særlig var knyttet til den ”den finske fare” og ”den russiske fare” i Nord-Norge. Omvandrende russere ble mistenkt for å være spioner, mens kvener og samer ble ansett som ”nasjonalt upålitelige”.⁶ Norske myndigheter var bekymret for at Russland eller Finland skulle gjøre nasjonalistiske krav på områder i Norge,⁷ eller at revolusjonære ideer fra Russland og Finland skulle ”smitte” over til Norge.⁸ Mistenksomheten overfor Russland ble redusert etter unionsoppløsningen, men lå allikevel latent i årene som fulgte.⁹ Etter unionsoppløsningen i 1905 utgjorde faren for svensk revansjisme det viktigste elementet i trusselbildet. Hvor alvorlig svensketrusselen i realiteten var, er imidlertid usikkert. Historikerne Rolf Hobson og Tom Kristiansen har påpekt at institusjonelle interesser kan ha hatt betydning for at svensketrusselen ble fastholdt da den gav Hæren en eksistensberettigelse som lettere kunne få Stortinget med på nye hærordninger.¹⁰

Militariseringen av den internasjonale politikken ble intensivert årene etter 1909, og Norges internasjonale rolle som sjøfartsnasjon la grunnlaget for nye sikkerhetspolitiske vurderinger. Ved en eventuell krig hadde Norge visse folkerettslige forpliktelser også som en

⁴ Hobson og Kristiansen:26.

⁵ Huitfeldt, Tønne: ”Forsvarets rolle og bidrag i norsk sikkerhetspolitikk gjennom 100 år” i; Ellingsen, Ellmann et. al.: ”Forsvarssak er fredssak”: 1886-1986: Norges forsvarsforening 100 år. Oslo, 1986:77.

⁶ Bergh og Eriksen, 1998:27.

⁷ Eriksen og Niemi, 1981:36.

⁸ Bergh og Eriksen, 1998:27.

⁹ Eriksen og Niemi, 1981:95.

¹⁰ Hobson og Kristiansen, 2001:71.

nøytral stat. I 1912 ble det utarbeidet en flåteplan med direkte referanse til nøytralitetspolitikken. Flåteplanen av 1912 ble begrunnet med at Norge måtte ha de nødvendige maktmidlene for å ivareta folkerettslige forpliktelser.¹¹ Da krigen brøt ut i august 1914, var krigsoptimismen sterk i Europa, men innen vinteren var omme, var det tydelig at krigen ikke ville være raskt overstått. Da kampene på slagmarken stagnerte i 1915, satset britene og tyskerne i stedet på økonomisk krigføring, og opprettet en gjensidig handelsblokade som førte til at Norge ble trukket inn som en økonomisk ”nøytral alliert” på britisk side.¹² Handelsblokaden ble imidlertid en næringslivskonflikt mer enn en sikkerhetspolitisk problemstilling. Hobson og Kristiansen skriver at Forsvaret spilte en liten rolle i utenrikspolitikken og opplevde derfor lite av den ytre dramatikken under krigen.¹³ Forsvarets hovedprioritering var nøytralitetsvernet.

Det juridiske grunnlaget – Fremveksten av et etterretningsvesen

Bergh og Eriksen skriver at de første helt tydelige skrittene mot et norsk etterretningsvesen ble tatt som følge av ytre storpolitiske begivenheter under første verdenskrig.¹⁴

Organiseringen av et etterretningsorgan kan sies å ha sammenheng med den voksende ”spionfaren” og behovet for fremmedkontroll. I 1908 ble *Opdagelsespolitiet* opprettet i Kristiania under Joh. Søhr.¹⁵ I 1915 ble *Fremmedkontoret* opprettet under Opdagelsespolitiet, og det ble opprettet en egen avdeling for kontraspionasje i juni 1917. Avdelingen var bemannet av én politifullmektig og seks politibetjenter som skulle fungere som en sentral for hele landet.¹⁶ Politiet var kommunalt organisert i 1917. Ressursene ved politikontorene var varierende og få hadde erfaring med overvåkningsarbeid. Som tidligere nevnt, ble GE opprettet i september 1915 og underlagt topografisk avdeling. GE skulle drive ”negativ” etterretning, altså forhindre at ytre fiender fikk tilgang på følsomt materiale. Samtidig skulle GE drive ”positiv” etterretning, som innebar å skaffe til veie informasjon om andre lands militære forhold.¹⁷

24. juni 1915 ble ”loven om kontroll av post- og telegramforsendelser” innført. Loven åpnet for at ”Kongen eller den, han bemyndiger, kan utferdige bestemmelser om undersøkelse og tilbakeholdelse av postforsendelser og telegrammer, når dette antas påkrevet av hensyn til

¹¹ Hobson og Kristiansen, 2001:66.

¹² Riste, Olav: *The neutral ally: Norway's relations with belligerent powers in the first world war*. Oslo, 1965.

¹³ Hobson og Kristiansen, 2001:104.

¹⁴ Bergh og Eriksen, 1998:28.

¹⁵ Bergh og Eriksen, 1998:29.

¹⁶ Bergh og Eriksen, 1998:32.

¹⁷ RA/GSIV/325. Legg 2 merket ”Veiledning for militær pressetjeneste under øvelsen 1913”. Uten nummer og dato, merket ”Utdatert”.

rikets sikkerhet”.¹⁸ I fredstid kunne loven benyttes bare når avsender eller mottaker var mistenkt for brudd på loven om forsvarshemmeligheter, eller alminnelig borgerlig straffelov kapittel 8 eller 9.¹⁹ Kapitlene omhandlet forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet og forbrytelser mot Norges statsforfatning eller statsoverhode. Kongelig resolusjon av 27. august 1915 forpliktet posttjenestemenn til å gi politiet eller militære autoriteter tilgang til den aktuelle posten. Brev og telegrammer kunne beslaglegges dersom det ble ansett som nødvendig. De kunne skrives av eller fotograferes dersom korrespondansen var del av en straffesak der mottakeren ikke skulle kjenne til postkontrollen.²⁰ Det ble presisert at loven kun skulle benyttes ved fare for rikets sikkerhet.²¹

Det aller tidligste lovverket som åpnet for overvåkning, ble imidlertid utarbeidet allerede før århundreskiftet. I 1896 ble den såkalte ”passloven” innført i Grunnloven, som etablerte fødelandskriterier for statsborgerskap. 4. mai 1901 ble ”loven om Anmeldelse av Reisende og Fremmede” vedtatt. Denne påla alle innen hotellnæringen å føre opplysninger om hvem som bodde ved hotellet og hvor lenge de ble.²² Under krigen ble mulighetene for overvåkning av reisende utvidet ved et lovverk for kontroll med reisende med skip og tog i 1915 og 1917.²³ Lovverket skulle i utgangspunktet gi hjemmel for etterretning og kontroll av potensielle trusler fra utlandet, men dannet samtidig infrastrukturen for en ny form for overvåkning. For at lovene skulle håndheves, måtte myndighetene drive en fortløpende kontroll med dem som oppholdt seg i Norge, også med norske statsborgere. Grunnlaget var lagt for administrativ og sosial overvåkning, som ikke i seg selv er politisk, men som kunne brukes til politiske formål.

MYNDIGHETENE OG OPPOSISJONEN

Max Weber har definert den moderne staten som ”a human community that (successfully) claims the monopoly of the legitimate use of physical force within a territory”.²⁴ Sosiologen James Rule skriver i tråd med dette at staten er avhengig av sosial kontroll med eventuelle

¹⁸ RA/GSIV/353: *Kontroll med postgangen i fred (1915-39)*. Uten nummer og dato, merket ”Arkivet” og ”Lov om kontroll med post- og telegrafforsendelser av 24.6.15”.

¹⁹ RA/GSIV/353. Uten nummer og dato, merket ”Arkivet” og ”Lov om kontroll med post- og telegrafforsendelser av 24.6.15”.

²⁰ RA/GSIV/353. Uten nummer og dato, merket ”Arkivet” og ”Kongelig resolusjon av 27.8.15 i medhold av loven om kontroll av post- og telegramforsendelser av 24.6.15”.

²¹ Bergh og Eriksen, 1998:31.

²² *Norsk lovsamling annet bind 1901-1915*. Oslo, 1926:5.

²³ Loven om kontroll med reisende med skip er hentet fra; RA/GSIV/368: *Topografi, kart – Særlig dokument knyttet til pressekontroll i krig 1918-40. (1918 – 1940)*. Fnr 532/19.3, 28.2.19. Informasjon om kontroll med reisende med utenlandstog er hentet fra; RA/GSIV/368. GE2748/18, 8.11.18.

²⁴ Weber, Max gjengitt i; Dandeker, Christopher: *Surveillance, power and modernity – bureaucracy and discipline from 1700 to the present day*. Cambridge, 1990:10.

opposisjonelle grupper for å opprettholde en koherens og en identitet.²⁵ I alminnelig borgelig straffelov fra 1901 heter det:

Den som bevirker, eller medvirker til, at Kongen, Regenten, Statsraadet, Stortinget eller nogen af dets Afdelinger, Høiesterrett eller Rigsretten ved vold eller trusler hindres i den frie udøvelse av sin myndighet, straffes med hefte i minst ett år.²⁶

Forsvaret har ved visse anledninger, grepet inn i sivile konflikter. Gjennom hele 1800-tallet ble militærmakten brukt overfor folkeopptøyer.²⁷ Hæren stanset for eksempel Lofthus-opprøret i 1787 og bondetoget i 1818.²⁸ Særlig viktig ble imidlertid konflikten med Thranebevegelsen, med høydepunktet i 1851, som resulterte i at bevegelsen ble oppløst etter en rekke arrestasjoner. Indre oppdrag var imidlertid ikke videre populære i militæretaten, som mente denne aktiviteten svekket Forsvarets prestisje blant befolkningen. Å sette inn militæret i arbeidskonflikter, ble oppfattet som særlig skadelig for forholdet til arbeiderne.²⁹

Maktbruk overfor norske statsborgere var politiets oppgave. Kompetansefordelingen mellom sivile og militære myndigheter var illustrert i Grunnlovens § 99:

Regjeringen er ikke berettiget til militær Magts anvendelse mod Statens Medlemmer, uden efter de i Lovgivningen bestemte Former, medmindre nogen Forsamling maatte forstyrre den offentlige Rolighed og den ikke øieblikkelig adskilles, efterat de Artikler i Landsloven, som angaar Oprør, ere den tredje Gange lydelig forelæste af den civile Øvrighet.³⁰

Kompetanseskillet mellom militær og politi var en viktig del av den norske samfunnsformen.³¹ Paragrafen antydte imidlertid at forbudet ikke var absolutt. Dersom sivile myndigheter ikke var i stand til å løse opp et oppløp der offentlig ro og orden ble forstyrret, kunne militær assistanse begjæres. Dette forutsatte at øverste sivile myndighet i distriktet leste straffelovens §§ 136 og 137 tre ganger for forsamlingen. Paragrafene informerte om at et oppløp med hensikt å utøve vold, eller trussel om vold, mot personer eller eiendom var ulovlig. Politiet skulle oppfordre folkemengden til å bryte opp og bevege seg rolig vekk fra

²⁵ Rule, James: "Social Control and Modern Social Structure" i; Hier, Sean P. og Greenberg, Josh (red.): *The Surveillance Studies Reader*. New York, 2007:20.

²⁶ Almindelig borgelig straffelov § 99 i; *Norsk lovsamling annet bind 1901-1915*. Oslo, 1926:62.

²⁷ Agøy, 1997:29.

²⁸ Borgersrud, 2000:19 og 43.

²⁹ Agøy, 1997:33.

³⁰ *Norsk lovsamling. Første bind 1672-1900*. Oslo, 1926:157. Paragrafen er fortsatt gjeldende.

³¹ Smith, Carsten: "Militære maktmidler overfor norske borgere" i; Michelsen, Hans M., Røstad, Helge og Aasland, Gunnar (red.): *Rett og rettsal – Et festskrift til Rolv Ryssdal*. Oslo, 1984:453.

området. Dersom folkemengden allikevel ikke løste seg opp, kunne sivile myndigheter begjære militær bistand.³²

Den norske arbeiderbevegelsen i gryningen

DnA ble stiftet i 1887 og det første omfattende partiprogrammet ble vedtatt i 1891.

Programmet definerte det som partiets oppgave å virke for endring av produksjonsforholdene og å avskaffe privat eiendomsrett til produksjonen.³³ Hvordan dette skulle skje i praksis, ble imidlertid ikke konkretisert. Det politiske utgangspunktet var at arbeiderne ble holdt utenfor samfunnet i politisk, økonomisk og kulturell forstand. Arbeidet for sosialismen skulle derfor skje gjennom bevisstgjøring og organisering av arbeiderklassen. Fagbevegelsen skulle legge et organisatorisk grunnlag for samfunnsendringene. I 1899 ble Arbeidernes faglige landsorganisasjon (AFL) opprettet.

Oppslutningen om arbeiderbevegelsen økte voldsomt de påfølgende årene. Blant viktige saker var regulering av barne- og kvinnearbeid, lovfesting av åttetimers arbeidsdag, avholdssaken, streikeretten samt antimilitarismen. Etter 1901 sluttet DnA opp under parlamentarismen, en utvikling som i følge historikeren Jorunn Bjørgum må ses i sammenheng med innføringen av allmenn stemmerett for menn.³⁴ Under revisjonen av partiprogrammet i 1901, ble partiets målsetting endret fra ”arbeiderklassens befrielse”, til ”folkets økonomiske frigjøring”. Bjørgum skriver at partiet gikk fra å orientere seg ut fra arbeiderklassens interesser til folkets interesser fordi målet nå var parlamentarisk flertall.³⁵ DnA, som tidligere hadde fungert som en slags faglig landsorganisasjon, gikk vekk fra den implisitte målsettingen om å bevisstgjøre og organisere arbeiderklassen med sikte på at denne skulle utvirke overgangen til et sosialistisk samfunn.³⁶ I den forbindelse ble fagbevegelsen ikke lenger oppfattet som et virkemiddel i et sosialistisk perspektiv, men som en organisasjon som bare skulle forhandle for arbeidernes arbeidsvilkår.

Partiledelsens ideologiske tiltro til parlamentarismen og demokratiet, samt ønsket om å endre samfunnsforholdene gjennom reformer og politiske vedtak, ble møtt med kritikk internt i bevegelsen. Kritikken fikk særlig grobunn på grunn av de økonomiske forholdene før krigen. Bjørgum peker for eksempel på en forholdsvis skjev pris- og lønnsutvikling nasjonalt

³² Almindelig borgerlig straffelov § 136 er omtalt som ”oprørsparagrafen”, og skulle i tillegg til § 137 leses høyt for forsamlingen før militær bistand kunne begjæres. Lovverket finnes i; *Norsk lovsamling. Annet bind 1901-1915*. Oslo, 1926:69. Lovverket finnes gjengitt også i Generalstabens arkiv; RA/GSIV/368. ”Gjenpart av Justisdepartementets rundskrivelse av 4.3.18”. Paragrafene er fremdeles gjeldende.

³³ Bjørgum, 1976:66.

³⁴ Bjørgum, 1976:67.

³⁵ Bjørgum, 1976:67.

³⁶ Bjørgum, 1976:68.

og internasjonalt i årene før krigen. På tross av at lønningene ennå ikke var underkastet en indeksregulering, var det vanlig med lange tariffavtaler på 4 – 5 år. Mens prisene steg, var arbeiderne bundet til et fast lønnsnivå.³⁷ Samtidig var ledelsen i fagbevegelsen rammet av ”tilpasningstregghet” og klarte ikke å følge opp nye problemstillinger.³⁸ Som en reaksjon på den reformistiske politikken til ledelsen av DnA og AFL vokste det etter 1900 frem en opposisjon blant en ny generasjon arbeiderpolitikere.

En venstreopposisjon i DnA

Norges socialdemokratiske Ungdomsforbund ble stiftet i 1903 og var fra starten av tydelig inspirert av anarkistisk og marxistisk ideologi. Frem mot 1909 gjennomgikk forbundet en ”ungsosialistisk fase” som var kjennetegnet ved fokuseringen på fagbevegelsen, antiparlamentarismen, kampen mot religion og mot militarismen.³⁹ Ungdomsforbundet uttrykte en tydelig motstand mot parlamentarismen og en misnøye mot reformisme og revisjonisme i partiet. Fra 1908 hadde Eugène Olaussen og Sverre Krogh en målsetting om å vinne oppslutning i DnA om den revolusjonære politikken fra innsiden av partiet.⁴⁰ Ved siden av Olaussen og Krogh var Kyrre Grepp, Olav Scheflo, Arvid Hansen, Emil Stang og Jakob Friis sentrale representanter for ungdomsforbundet.

Historikeren Åke Trond Rognes skriver at det var å betrakte som et politisk gjennombrudd for ungdomsforbundet da de i 1911/12 fant en støttespiller i ”fagopposisjonen av 1911”.⁴¹ Fagopposisjonen var en organisert opposisjon innen fagbevegelsen som definerte seg som en ”agitationsorganisation indenfor rammene av den faglige landsorganisation”.⁴² Den sprang ut fra ”trondhjemsresolusjonen”, som var blitt vedtatt i november 1911 under et fellesmøte i samorganisasjonen i Trondhjem. Fagopposisjonen var inspirert av anarkistisk og syndikalistisk ideologi, og mente blant annet at politisk makt forutsatte økonomisk makt. Tanken var at klassesamfunnet bare kunne oppheves ved at arbeiderne tok tilbake kontrollen over arbeidet.⁴³ Målsettingen var at organisasjonsarbeidet måtte føres på et mer revolusjonært grunnlag enn tidligere, ved at fagbevegelsen skulle delta mer direkte i kampen mot det

³⁷ Bjørgum, 1976:69.

³⁸ Bjørgum, 1976:70.

³⁹ Rognes, Åke Trond: ”Ungdomsforbundets gjennombrudd” i; Bjørgum, Jorunn et. al: *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 1/1976*:135.

⁴⁰ Rognes, 1976:136.

⁴¹ Rognes, 1976:143.

⁴² Bjørgum, 1976:63.

⁴³ Bjørgum, 1976:81.

eksisterende samfunnssystemet. Fagopposisjonen skulle ”virke for at gjøre den bestaaende fagorganisation revolutionær”.⁴⁴

Trondhjemsresolusjonen ble forfattet av Martin Tranmæl, som sammen med Alfred Madsen og Elias Volan, ble en av de mest sentrale representantene for fagopposisjonen. I likhet med ungdomsforbundet var fagopposisjonen motstander av tanken om at kampen for sosialismen skulle skje gjennom det parlamentariske systemet. Fagopposisjonen stilte krav om at de skriftlige arbeidsavtalene skulle avskaffes. I stedet for valg ville fagopposisjonen mobilisere arbeiderne til ”direkte aksjon” (eller ”revolusjonær masseaksjon”) for å ta tilbake makten over produksjonen.⁴⁵

Begrepet ”direkte aksjon” kan føres tilbake til den franske syndikalismen fra rundt 1900 og er en fellesbenevnelse for arbeidernes ikke-parlamentariske kampformer, som sabotasje, streik og massedemonstrasjoner.⁴⁶ Målet i fagopposisjonen var en gradvis og ikke-voldelig revolusjon. Bjørgum skriver at fagopposisjonens revolusjonsbegrep ikke hadde sammenheng med voldsanvendelse, og at eventuelle tanker om konfrontasjon mellom arbeiderklassen og makthaverne hadde sammenheng med generalstreiksideen.⁴⁷

Generalstreiken ble følgelig ansett som et sentralt politisk virkemiddel. Det økonomiske systemet skulle endres gjennom at arbeiderne tok makten over produksjonsmidlene. Bjørgum påpeker imidlertid at det finnes få konkrete pekere på hva hvordan denne endringen skulle foregå i praksis.

”Det brukne gevær ”

Den opposisjonelle alliansen i arbeiderbevegelsen var langt tydeligere i sin antimilitære retorikk enn reformistene. DnA hadde siden opprettelsen i 1887 vært skeptiske til militærvesenet. Målsettingen var til å begynne med å avvikle Forsvaret i sin opprinnelige form til fordel for en mer demokratisk folkebevæpning. Folkebevæpningslinjen ble imidlertid forlatt under landsmøtet i DnA i 1906 da partiet i stedet gikk inn for fullstendig avvæpning. Historikeren Nils Ivar Agøy skriver at motivasjonen for antimilitarismen i DnA hadde sammenheng med tre faktorer: For det første ønsket man å forhindre at militærapparatet ble satt inn mot en ”indre fiende” i tilspissede situasjoner. For det andre ble det oppfattet som bortkastet å holde Norge med en hær og flåte da landet ikke hadde råd til å ruste opp militæret i tilfredsstillende grad. Ressursene kunne derfor brukes til bedre formål. Endelig mente

⁴⁴ Bjørgum, 1976:68.

⁴⁵ Bjørgum, 1976:79.

⁴⁶ Definisjonen av begrepet ”direkte aksjon/ masseaksjon” er hentet fra; Thingsaker, Bjørn: *Direkte aksjon – utdypende artikkel*. http://www.snl.no/direkte_aksjon (10.11.10).

⁴⁷ Bjørgum, 1976:85.

arbeiderbevegelsen at militærvesenet i seg selv frembrakte krigen. Dersom man ikke hadde armeer, ville man heller ikke kunne krige.⁴⁸ Antimilitarismen vekket sterke reaksjoner utenfor bevegelsen.

Krigsfaren førte til en økt oppslutning om antimilitarismen på den ene siden og forsvarsaktivismen på den andre. Fra 1910, men særlig etter 1915, økte antallet militærnektere jevnt. Historikeren Øyvind Bjørnson skriver at DnA og ungdomsforbundet nøret opp under stemningen uten eksplisitt å oppfordre til militærnekt.⁴⁹ Forsvarstilhengerne og den delen av befolkningen som stod utenfor arbeiderbevegelsen oppfattet imidlertid antimilitarismen som sterkt provoserende. Militærnekt og agitasjon mot militæret ble fra starten av møtt med hard motstand fra myndighetene.

I følge § 47 i militær straffelov av 17. januar 1905, var det straffbart å ”opphisse en krigsmann til uvilje mot tjenesten eller hat mot foresatte eller overordnede”.⁵⁰ KG kunngjorde samtidig at det i militære etablissementer og på øvelser ”i det Hele taget ikke tillades nogen mot vort Forsvarsvæsen eller dets Myndigheder rettet Agitasjon, det være sig Uddeling af Skrifter, Foredrag, Taler eller lignende Henvendelser”.⁵¹ Sivile kunne også straffes dersom de deltok i forsvarsfiendtlige demonstrasjoner eller møter.⁵² I kapittel tretten av alminnelig borgelig straffelov fra 1901, fantes en komplementær lov som omhandlet agitasjon mot statsforfatningen og offentlige myndigheter.⁵³ Behovet for et slikt lovverk illustrerer at agitasjon mot staten og militæret, ble oppfattet som en potensielt alvorlig trussel.

I februar og mars 1914 arrangerte ungdomsforbundet en antimilitær agitasjonsuke og trykket i den forbindelse opp et brevmerke. Merket var illustrert med et brukket gevær, og teksten ”ned med militarismen. Leve socialismen”. 23. mars trykket arbeideravisen *Ny Tid* illustrasjonen på første side. ”Det brukne gevær” ble møtt med massiv motstand fra borgelig hold. Med støtte fra arbeidsministeren, nektet politimesteren i Trondhjem utgivelsen av det aktuelle nummeret av *Ny Tid*.⁵⁴ Brev med dette merket, ble i tillegg stoppet i posten. I debatten som fulgte anklaget arbeiderbevegelsen myndighetene for sensur og det ble stilt spørsmål ved rammene for ytringsfrihet. Tranmæl argumenterte med at arbeideravisene

⁴⁸ Agøy, Nils Ivar: *Kampen mot vernetvangen: militærnekterspørsmålet i Norge 1885-1922*. Oslo, 1987:261/262.

⁴⁹ Bjørnson, 1990:342.

⁵⁰ Agøy, 1997:65.

⁵¹ Agøy, 1997:66.

⁵² Agøy, 1997:68.

⁵³ Almindelig borgerlig straffelov § 135 innebar at det var straffbart å sette ”den Almindelige Fred for Fare ved offentlig at Forhaane eller Ophidse til Had mot Statsforfatningen eller nogen offentlig Myndighet eller ved offentlig at Ophidse en Del af Befolkningen mod en Anden (...)”. *Norsk lovsamling. Annet bind 1901-1915*. Oslo, 1926:69.

⁵⁴ Bjørnson, 1990:348.

rommet en langt hardere kritikk mot militarismen enn det merket gjorde. Han påpekte at det var lov å trykke merket inne i avisen, men ikke på forsiden. Tranmæl takket ironisk for gratis reklame for antimilitarismen og uttalte at ”hadde latteren hatt noen makt i dette landet, ville regjeringen være fortapt”.⁵⁵

I forbindelse med krigsutbruddet i juni 1914 beskrev arbeiderbevegelsen den moderne krigen som et resultat av kapitalistisk konkurranse og interessekonflikt, et resultat av økonomiske fremfor nasjonale konflikter.⁵⁶ På tross av at flertallet i arbeiderbevegelsen var motstandere av nøytralitetsvernet, stemte imidlertid stortingsgruppen til DnA for ekstraordinære bevilgninger til Forsvaret i 1914. Under DnAs landsmøte i 1915 ble stortingsgruppens beslutning fordømt som programbrudd. Tranmæl utformet i den forbindelse et utkast til en ny militærpost i partiprogrammet som blant annet tok for seg hvordan partiet skulle forholde seg til nøytralitetsvernet. Avvæpning ble ansett som den beste sikkerhetspolitikken. Det ble vedtatt at sentralstyret og landsstyret skulle ha det siste ordet når stortingsgruppen i fremtiden skulle stemme over bevilgninger til militæret.

Antimilitarismen var imidlertid et av de områdene der den ideologiske splittelse i den opposisjonelle alliansen kom til uttrykk. Fagopposisjonen, inspirert av syndikalismen, var tydelig forsvarsnihilistisk og pasifistisk i sin antimilitarisme.⁵⁷ Agøy skriver at ungdomsforbundet på 1910-tallet derimot gikk vekk fra den overveiende pasifistiske og forsvarsnihilistiske holdningen og over mot standpunktet at arbeiderne måtte bevæpne seg for å ”vinne kampen mot kapitaliststaten”.⁵⁸ I 1916 tok Olaussen i arbeideravisen *Klassekampen* et endelig standpunkt for bevæpningslinjen. Forholdet til militærspørsmålet kan ses i sammenheng med fraksjonenes overordnede ideologi. Fagopposisjonen så økonomisk makt som forutsetning for politisk makt, og mente samfunnsomveltningene ville skje nedenfra gjennom en fredelig og gradvis revolusjon. Ungdomsforbundet mente derimot at makten måtte erobres ovenfra og åpnet for tanken om en væpnet revolusjon. Agøy skriver imidlertid at pasifismen stod sterkt i arbeiderbevegelsen frem mot 1922.⁵⁹

Rognes skriver at ungdomsforbundet umiddelbart stilte seg sympatisk til fagopposisjonen, men påpeker at det hersker liten tvil om at sympatien var rent taktisk fra Olaussen og ungdomsforbundets side.⁶⁰ Historiker Terje Halvorsen skriver at alliansen var

⁵⁵ Bjørgum, 1997:192.

⁵⁶ Bjørgum, 1997:175.

⁵⁷ Bjørnson, 1990:343.

⁵⁸ Agøy, 1987:278.

⁵⁹ Agøy, 1987:279.

⁶⁰ Rognes, 1976:147.

preget av uenighet så vel som samarbeid.⁶¹ Det var imidlertid et tydelig ideologisk slektskap mellom fraksjonene. I første omgang dannet alliansen mot den reformistiske partiledelsen allikevel det viktigste grunnlaget for samarbeid. Opposisjonen stod samlet om kravet om antimilitarismen, samt om en mer radikal politisk strategi og taktikk. Halvorsen beskriver fagopposisjonen som ”nerven i ungdomsforbundet” og ungdomsforbundet som et ”springbrett” for Tranmæl og fagopposisjonen.⁶² Ved påskelandsmøtet i 1915 ble den revolusjonære opposisjonen styrket. Sentrale opposisjonsledere, som Scheflo, Grepp og Tranmæl, ble valgt inn i landsstyret.⁶³ Reformistene dominerte fremdeles partiet, men opposisjonen vant oppslutning.

TINGENES TILSTAND VÅREN 1917

Våren 1917 var den radikale retorikken fra opposisjonen i DnA tydelig i norsk politikk og samfunnsliv. Den revolusjonære ideologien stod i sterk kontrast til Forsvarets samfunnsbevarende og konservative ideologi. Ytterpunktene var antimilitaristene på den ene siden og forsvarsaktivistene på den andre. Begge grupper førte en aggressiv polemikk overfor den andre. På tross av at Norge erklærte seg nøytralt umiddelbart etter krigen, bidro den internasjonale situasjonen til å sette sikkerhetspolitikk på dagsorden, og behovet for et forsvar ble anerkjent i større grad enn tidligere. Diskusjonen rundt nøytralitetsvernet var viktig gjennom hele krigen, og arbeiderbevegelsen var standhaftige motstandere. De mente nøytralitetsvernet kunne virke provoserende på fienden, og at det var feil å prioritere penger på militæret når arbeiderne opplevde nød og matmangel. For arbeiderbevegelsen ble Stortingets bevilgninger til militæret et symbol på utbyttingen i samfunnet. De som befant seg på utsiden av arbeiderbevegelsen og som anså behovet for nasjonal sikkerhet som stort, oppfattet imidlertid retorikken som provoserende.

En bekymring var at antimilitarismen skulle få oppslutning i befolkningen og blant de vernepliktige. Sosiologen Sigmund Grønmo peker på at det fantes tendenser i militæret som kunne minne om klassemotsetninger som fantes i samfunnet for øvrig. Han skriver at lavere befal identifiserte seg mer med lavstatusgrupper, og mindre med høystatusgrupper enn høyere befal.⁶⁴ Generalstaben var øverst i hierarkiet i Forsvaret. En praktikantstilling i staben forutsatte gode karakterer fra academia eller krigsskolen. Aspiranter i Generalstaben kom

⁶¹ Halvorsen, Terje: *Partiets salt. AUFs historie*. Oslo, 2003:64.

⁶² Halvorsen, 2003:63/64.

⁶³ Bjørgum 1997:211.

⁶⁴ Grønmo, Sigmund: *Militære meninger: interesser og holdninger blant norske offiserer 1918 – 1970*. Oslo, 1975:26.

derfor fra det øvre sjikt i befolkningen, med råd og mulighet til skolegang. Det er i den sammenhengen grunn til å påpeke en viss sosial og økonomisk polarisering i Forsvaret da yrkesmilitære ofte kom fra et annet sosialt og økonomisk sjikt enn de vernepliktige. Yrkesmilitære var i tillegg ofte politisk aktive eller hadde interesser i næringslivet. I følge Grønmo var høyere befal ofte politisk orientert mot høyre, mens lavere befal ofte var venstreorienterte.⁶⁵

Våren 1917 stod den radikale opposisjonen i DnA sterkt. I 1917 var hadde 13 av 29 arbeideraviser opposisjonelle aktører.⁶⁶ Arbeidernes frustrasjon over den økonomiske situasjonen under krigen, samt finanspolitiske beslutninger og ekstraordinære bevilgninger til Forsvaret, gav gode vekstvilkår til antimilitarismen og den radikale retorikken fra opposisjonen i DnA. I tillegg førte partiledelsen og ledelsen i AFL en linje overfor Norges arbeidsgiverforening (NAF) som ble oppfattet som svært ettergivende i økonomiske spørsmål. Opposisjonen var splittet i ideologiske spørsmål, men motsetningene var underordnet alliansen mot den reformistiske partiledelsen. Agøy skriver at holdningene til militærspørsmålet var ”temmelig flytende” frem til 1918 og at de prinsipielle motsetningene mellom av- og bevæpningslinjen i arbeiderbevegelsen bare gradvis trådte frem.⁶⁷ De ideologiske motsetningene skulle imidlertid få større betydning etter at målet om maktovertakelse i partiet var nådd i 1918.

Forsvarets tradisjonelle rolle var knyttet til ytre sikkerhetspolitiske forhold. Under verdenskrigen ble militære bevilgninger prioritert, og nøytralitetsvernet og internasjonale konflikter var Generalstabens hovedprioritering. På tross av at arbeiderbevegelsen var kritisk til militærvesenets eksistensberettigelse, ser ikke militære myndigheter ut til å ha oppfattet den revolusjonære bevegelsen som en sikkerhetspolitisk risiko før 1917. Forsvaret grep bare unntaksvis inn i sivile konflikter. Nasjonale økonomiske og politiske konflikter bidro imidlertid til ytterligere polarisering i det norske samfunnslivet som skulle få stor betydning i årene som fulgte.

⁶⁵ Grønmo, 1975:26.

⁶⁶ Fure, 1983:16.

⁶⁷ Agøy, 1987:280.

Vinteren 1916/17 var Generalstabens oppmerksomhet rettet mot verdenskrigen og de sikkerhetspolitiske problemstillingene den internasjonale konflikten medførte. I norsk samfunnsliv fikk krigen imidlertid dramatiske økonomiske konsekvenser, og dyrtiden bidro til å forsterke sosial og politisk polarisering. Oppslutningen om opposisjonen i DnA tiltok. Det samme gjorde den revolusjonære stemningen på kontinentet. I løpet av vinteren 1917/18 endret Generalstaben fokus, og i april 1918 var det ikke lenger politiet som var førende i å iverksette tiltak overfor en ny potensiell fiende - den radikale arbeiderbevegelsen. Formålet med dette kapittelet er å redegjøre for hvordan Generalstabens rolle i møte med indre uro utviklet seg fra sommeren 1917 til påskelandsmøtet i DnA i 1918. Kapittelet tar sikte på å redegjøre og drøfte bakgrunnen for de umiddelbare konsekvensene av at Generalstaben vinteren 1917/18 endret syn på Forsvarets sikkerhetspolitiske rolle ved indre uro.

MENS POTETENE RÅTNER – DYRTID OG RADIKALISERING

Med unntak av en kort periode i 1916 var arbeidsledigheten stort sett lav under krigen, men behovet for arbeidskraft førte ikke nødvendigvis til gode levevilkår.¹ Mange arbeidsgivere nølte med å sette opp lønningene i tilfelle prisene skulle stupe når forholdene normaliserte seg, og arbeiderne var låst i gamle tariffavtaler. De få forbruksvarene som fantes, var dyre. Spekulasjon i matvareprisene førte til at noen bønder heller satt på potetene til de råtnet enn å selge dem til lavere pris. For å møte den sosiale nøden parsellerte myndighetene ut parkanlegg og andre kommunale eiendommer slik at folk kunne dyrke sine egne poteter.² Det ble også innført ulike dyrtidstiltak, blant annet rasjonering, men misnøyen økte fordi tiltakene ikke dekket behovet. De økonomiske og sosiale forholdene førte til at mange arbeidere, med støtte og oppmuntring fra de revolusjonære i DnA, gjennomførte streikeaksjoner i bedriftene.

Gjennom krav om statlige subsidier og priskontroll, ble næringslivet nå tema for politisk diskusjon. Opposisjonen i DnA krevde omfattende statlige tiltak og oppfordret til bruk av utenomparlamentariske midler dersom Stortinget ikke ville komme dem i møte.³ Reformistene, som fortsatt var i flertall i partiledelsen, hadde tidligere valgt en mer kompromissorientert politisk strategi. Denne gangen mente allikevel også Ole Lian, leder av AFL og representant for reformistene i partiet, at det viktigste var å samle arbeidere og

¹ Bjørnson, 1990:483.

² Bjørnson, 1990:483.

³ Fure, 1983:17.

funksjonærer bak et felles krav til Stortinget. Planen var å markere en samlet folkevilje ved å stanse alt arbeidet i én arbeidsdag.⁴ Dyrtidsprogrammet ble lagt frem under et fellesmøte mellom AFL og DnA 13. – 14. mai 1917. Programmet inneholdt et krav om ekstrabevilgninger på over 150 millioner kroner til dyrtidstiltak i statsbudsjettet samt en oppfordring om større statlig engasjement.⁵ Dersom Stortinget ikke ville komme arbeiderbevegelsen i møte, ville arbeiderne gå sammen i en arbeiderkongress der videre strategier skulle diskuteres.

6. juni ble det organisert dyrtidsdemonstrasjoner over hele landet. På tross av manglende oppslutning utenfor AFL, la 300.000 arbeidere ned arbeidet denne dagen.⁶ Stortinget imøtekom kravet med ca 84 millioner kroner til direkte dyrtidstiltak. 44 millioner skulle dekke subsidieringen av livsnødvendige varer, mens de siste 40 millionene skulle dekke 2/3 av kommunenes dyrtidsutgifter.⁷ Bevilgningene var allikevel over 70 millioner kroner lavere enn det opprinnelige kravet fra arbeiderbevegelsen. Opposisjonen i DnA krevde derfor at arbeiderkongressen skulle settes ut i livet. Reformistene ønsket ikke å sette seg opp mot arbeidsgiverne og pekte på at det var de politiske vedtakene man ønsket å ramme, ikke arbeidsgiverne. Arbeiderkongressen ble utsatt på ubestemt tid, noe som i realiteten betød at den ble avlyst. Reformistenes nølende holdning ble oppfattet som et tegn på en svekket partiledelse. Den revolusjonære opposisjonen fastholdt at regjeringen og Stortinget ikke hadde tatt dyrtidskravene på alvor og mente man måtte gå mer drastisk til verks da samfunnsendringene hadde vist seg ikke å kunne presses igjennom via de etablerte partiformene. De sosiale og økonomiske forholdene under krigen bidro dermed til et større engasjement blant arbeiderne samt radikalisering av arbeiderbevegelsen.

VERDENSKRIGEN: EN YTRE - OG EN INDRE FIENDE

Antimilitaristene og krigen

I 1917 var verdenskrigen Forsvarets hovedprioritet. Det var kort tid siden unionsoppløsningen og Norge manglet en velfungerende hær. Stortinget anerkjente behovet for nøytralitetsvernet. Det var sjelden noen stor prinsipiell strid knyttet til ekstra bevilgninger til Forsvaret.⁸ DnA stod nå samlet i motstanden mot nøytralitetsvernet. Hvor viktig denne prinsipielle striden var kom tydelig til uttrykk da stortingsgruppa til DnA stemte for nøytralitetsvernet i 1914.

⁴ Bjørnson, 1990:499.

⁵ Fure, 1983:19.

⁶ Fure, 1983:20.

⁷ Bjørnson, 1990:503.

⁸ Hobson og Kristiansen, 2001:112.

Antimilitaristene var motstandere av nøytralitetsvernet delvis fordi de mente at det kunne virke provoserende på de krigførende partene, men også fordi bevilgninger til militæret ble ansett som feil prioritering av ressurser når arbeiderne sultet hjemme. Fagopposisjonen og ungdomsforbundet mente imidlertid at partiledelsen ikke tok nok initiativ i forbindelse med militærspørsmålet.⁹ Opposisjonen i partiet utarbeidet derfor i 1917 en ny trondhjemsresolusjon med utgangspunkt i antimilitarismen. Resolusjonen inneholdt krav om handling mot krigsaktivismen og nøytralitetsvernet samt aksjoner for bedre vilkår og tiltak mot dyrtiden.¹⁰

Antimilitarismen fikk større prioritet og tyngde i arbeiderbevegelsen under første verdenskrig. Forsvaret av landet var Generalstabens hovedoppgave, og nøytralitetsvernet spilte en sentral rolle under en verdenskrig. De ideologiske motsetningene mellom Forsvaret og arbeiderbevegelsen økte derfor i løpet av krigen. Agøy har vist at forsvarsminister Holtfodt allerede fra 1914 systematisk kartla og dokumenterte antimilitær agitasjon, og hevder at dette kan ha vært en viktig faktor i forbindelse med en provisorisk organisering av GE i oktober 1914.¹¹ Generalstabens oppfatning av arbeiderbevegelsen som radikal hadde også en tydelig sammenheng med antimilitarismen. 1. mai – talen til DnA - ordfører i Narvik, Jul B. Olsen ble for eksempel beskrevet som ”moderat og uten antimilitaristiske uttalelser”.¹²

Det generelle inntrykket er allikevel at Generalstaben sjelden omtalte den indre politiske situasjonen eller den forsvarsfiendtlige agitasjonen i sine rapporter før høsten 1917. Sivil uro var politiets ansvarsområde og Generalstabens lave oppmerksomheten rundt indre forhold kan tyde på at situasjonen ikke ble oppfattet som uttrykk for en samlet sikkerhetspolitisk trussel, men heller som et uttrykk for spontane sosiale reaksjoner på de forverrede levevilkårene. Det fantes allikevel tilfeller i løpet av dyrtiden der sivile myndigheter inviterte marinen eller hæren inn i arbeidskonflikter. Deltakelsen under streiken ved Store Norske Spitsbergen Kullkompani i Longyearbyen i juli 1917 er et eksempel på dette.¹³ Hobson og Kristiansen har vist at det fantes grupperinger med ulike syn på militærets rolle i slike konflikter internt i Forsvaret.¹⁴ Den generelle holdningen blant sivile og militære myndigheter var allikevel at militæret hovedsakelig skulle holdes utenfor sivile saker. Som

⁹ Bjørgum, 1998:318.

¹⁰ Bjørgum, 1998:333.

¹¹ Agøy, 1997:71.

¹² RA/GSIV/247: *Etterretningsrapporter, spesielt grensen, skipsanløp, rapportverdig virksomhet 1916 – 1917* "Grænsen 1916-1917". Konvolutt merket "Ofoten 1917". 6.div.jnr. 501/17M, datert 7.5.17.

¹³ For nærmere redegjørelse av militær og sivil deltakelse i streiken ved S. N. Spitsbergen Kullkompani se; Agøy, 1997:44.

¹⁴ Hobson og Kristiansen, 2001:167.

tidligere nevnt, illustrerer Grunnlovens § 99 også en slik kompetansefordeling mellom sivile og militære myndigheter.¹⁵ 22. juni ble det vedtatt en midlertidig lov om «anvendelse av militære avdelinger og tjenestehester i sivilt arbeide» som innebar at militære avdelinger kunne utføre sivilt arbeid når regjeringen fant det nødvendig.¹⁶ Loven tyder på at det under krigen vokste frem et behov for stabil og ”pålitelig” arbeidskraft. Når militære styrker ble satt inn i arbeidslivet, styrket det imidlertid arbeiderbevegelsens negative holdning til militæret.

Kontroll med reisende og med krigsfanger

Som tidligere nevnt førte økt etterretningsvirksomhet på kontinentet til et behov for å bygge ut det norske etterretningsvesenet. Det ble for eksempel opprettet en egen lov for kontroll med reisende som krevde passvisitering av fremmede under krig, eller ved frykt for krig.

Passvisiteringen var rettet mot reisende fra fremmede nasjoner, men åpnet for administrativ overvåkning da også norske reisende kunne visiteres. Særlig i nord var man oppmerksom på reisende fordi det var vanskelig å opprettholde tilfredsstillende grensekontroll i området, og fordi områdene i nord ble oppfattet som en ”smeltedigel” av ulike nasjonaliteter. Ulovlig innvandring fra Russland, Finland og Sverige kombinert med at kvenene ble ansett som ”nasjonalt upålitelige”, bidro til at Nord-Norge utgjorde en sikkerhetspolitisk utfordring.¹⁷ I juni 1917 rapporterte GE om at 10 – 15 mennesker til daglig reiste med Ofotbanen og at det ble holdt utkikk etter ”mistenkelige personer”.¹⁸ Før vinteren 1917/18 var oppmerksomheten rettet mot eventuelle ytre fiender. Norske statsborgere ble sjelden omtalt.

Sommeren 1917 opprettet Generalstaben *Postkontrollkontoret* for å kunne holde kontroll med posten til og fra internerte krigsfanger i Norge. Kontoret var underlagt GE og målsettingen var at alle forsendelser av militær eller politisk natur skulle stanses. Kontrollen skulle foregå ved at kontrollørene åpnet og gjennomleste posten. De brevene som ikke ble stanset i sensuren, skulle klebes igjen og merkes ”kontrollert”.¹⁹ Et eksempel på internerte krigsfanger i Norge er mannskapet om bord i *Berlin*, en tysk hjelpekrysser, som hadde drevet minelegging i Irskesjøen og som under krigen ble ankret opp i Trondhjemsfjorden.²⁰ Det tyske mannskapet var i norsk varetekt og posten deres ble kontrollert for å unngå at sensitiv informasjon ble sendt ut av landet. Fangene ble informert om kontrollen på forhånd, og det

¹⁵ Kompetansefordelingen mellom sivile og militære myndigheter er nærmere beskrevet i kapittel 2:15.

¹⁶ *Norsk lovsamling. Annet bind 1901-1915*. Oslo, 1926:411.

¹⁷ Sikkerhetspolitiske vurderinger av befolkningen i Nord-Norge er nærmere behandlet i kapittel 2:12.

¹⁸ RA/GSIV/247. Konvolutt merket ”Ofoten 1917”. 6.div.jnr. 669/17M, datert 12.6.17.

¹⁹ RA/GSIV/272: *Internering og postkontroll. Mnd rapport fra PKK 1917-1919*. Uten nummer, datert 04.07.17, merket ”instruks for Postkontrollkontoret i Kristiania”, fra GE til PKK.

²⁰ Hobson og Kristiansen, 2001:115.

ble gjort klart at alle dokumenter skrevet på andre språk enn russisk, engelsk, tysk, fransk eller skandinavisk, ville bli stoppet i sensuren.²¹ Formålet med postovervåkingen var å undertrykke uønsket informasjon, og kan dermed defineres som 'sensur' etter historikeren Sune Christian Pedersens definisjon av begrepet.²²

REVOLUSJON, SOVJETER OG RÅDSBEVEGELSE

En russisk revolusjon

Fra november [1916] kan det meldes fra de russiske fronter at den russiske armeen ikke eksisterer lenger. Det ytre apparat er til stede, alle staber er i funksjon, men det er det hele. Den indre gehalt er paa noen faa undtagelser forsvunnet. All informasjon om mangel paa disiplin har ikke været overdrevne. Offiserene har ikke kontroll over sine folk, og bliver behandlet med neglekt av sine soldater (...).²³

Høsten og vinteren 1916/17 mottok Generalstaben meldinger om sosial uro i Russland. Krigstrettheten tæret på de russiske arbeiderne og fikk utslag i massive kamper i Petrograd der militæret truet med å skrive arbeiderne ut til fronten. I mars 1917 abdiserte tsar Nikolai II og ble erstattet av en provisorisk regjering. Revolusjonen var et resultat av langvarig sosial og økonomisk nød og uro som kom til uttrykk gjennom streiker og demonstrasjoner vinteren 1916/17. Klassemotsetningene fikk raskt utslag også i hæren. Den norske generalstaben mottok meldinger om at russiske soldater forbød offiserene en egen messe og de måtte nå spise med soldatene.²⁴ Militæret bygget på en sterkt hierarkisk tradisjon. Ryktene om en slik horisontal utjevning av gradene i hæren, vekket antagelig oppsikt i Den norske generalstaben. Rapportforfatteren trakk allikevel ikke paralleller til antimilitarisme i Norge.

I månedene etter marsrevolusjonen var maktgrunnlaget i Russland delt mellom *sovjetene* og borgerskapet. Sovjetene var revolusjonære arbeider-, soldat- og bonderåd mens borgerskapet var representert gjennom det gamle embetsverket, militæradministrasjonen og den provisoriske regjeringen.²⁵ Det viste seg raskt at den russiske hæren var i oppløsning, og i løpet av sommeren og høsten 1917 deserterte én million russiske soldater.²⁶ I Norge beskrev Tranmæl den begynnende revolusjonen som avgjørende. Han satte fokus på at fienden også fantes hjemme, og at sosialistenes viktigste oppgave nå var agitasjon.²⁷ De politiske

²¹ RA/GSIV/272. GS1426/18, datert 7.3.18.

²² For nærmere omtale av ulike overvåkningsstrategier se kapittel 1:9.

²³ RA/GSIV/217: *Rapportbøker for generalstabens etterretningskontor 1917 – 1926*. Bok 6 merket "Hemmelig. Generalstabens Efterretningskontor. Rapportbok nummer 6. begynt 5.6.17. 22/2" (heretter bok 6). Nummer 9, side 396.

²⁴ RA/GSIV/217. Bok 6. Nummer 9, side 396.

²⁵ Bjørnson, 1990:476.

²⁶ Bjørnson, 1990:477.

²⁷ Bjørgum, 1998:274.

spenningene ble oppfattet som uttrykk for en klassekamp om makten i samfunnet, mellom arbeidere og borgerskap, der bolsjevikene representerte folkets egentlige interesser.²⁸ I følge Tranmæl var det ikke bare i Russland at soldatene skulle vende våpnene mot regjeringen, men dette ville ikke skje av seg selv. I ettertid er den russiske revolusjonen blitt beskrevet som bilde på fellesskap og håp i arbeiderbevegelsen. En absolutt motsetning til den militære krigen som derimot ble oppfattet som et bilde på barbari, råskap og brutalitet.²⁹

7. november tok bolsjevikene makten i Russland. Den norske generalstaben beskrev bakgrunnen for revolusjonen på følgende måte: ”Krigens uheldige forløp, de umåtelige tap av folk og verdier, zarens holdningsløshet, mangelen på levnetsmidler og fordyrelsen av de som fantes, var grunnen til den almindelige utilfredshet som fikk sitt høylytte uttrykk under Dumaens forhandlinger”.³⁰ Deler av sitatet kan minne om den sosiale situasjonen i Norge ble beskrevet av opposisjonen i DnA, som nå støttet opp under revolusjonen og krevde at den norske regjeringen skulle anerkjenne bolsjevikene. Europeiske stormakter anerkjente imidlertid ikke bolsjevikregimet og reagerte med en total blokade for å presse revolusjonen tilbake og gjenopprette samfunnsforholdene.

Den russiske revolusjonen ser ut til å ha brakt en ny dimensjon inn i den norske militærledelsens syn på den revolusjonære bevegelsen. Det var ikke lenger bare snakk om individuelle og spontane uttrykk for indre uro. Sosial uro kunne være uttrykk for en revolusjonær ideologi med det formål å styrte landets lovlige myndigheter.³¹ Dersom styresettet kunne endres nedenfra i Russland, kunne arbeiderbevegelsen i Norge representere en større trussel enn tidligere antatt. Det generelle inntrykket høsten 1917 er allikevel at Generalstaben var forholdsvis lite opptatt av indre uro, men fokuserte på forholdene i Russland og i Finland.³² En bekymring var derimot at revolusjonære finner og russere kunne komme over den norske grensen i nord. I november 1917 skrev for eksempel politimesteren i Kirkenes en bekymret rapport til GE om uroligheter på russisk side av Salmi-Järvi. Politimesteren foreslo militær bevoktning av grensene for å forhindre at urolighetene skulle ”spre seg over på norsk side”.³³ Rapporten illustrerer imidlertid at bekymringen for ulovlig innvandring må ha vært moderat, da disse grenseområdene ikke var under militærbevoktning i

²⁸ Bjørgum, 1998:280.

²⁹ Bjørgum, 1998:284.

³⁰ RA/GSIV/324: *Etterretning og sikkerhetstjenesten*. Uten nummer og dato, merket ”Verdenskrigens øst- og vestfront”, s. 43.

³¹ Hobson og Kristiansen fører lignende argumentasjon i; Hobson og Kristiansen, 2001:135.

³² RA/GSIV/246: *Etterretningsrapporter, spesielt grensen, skipsanløp, rapportverdig virksomhet 1916-1917*. Konvolutt merket ”Kirkenes og Vardø 1917”. Passim.

³³ RA/GSIV/324. GE8551/17, datert 24.11.17, fra politimesteren i Kirkenes til JDP.

forbindelse med revolusjonen i 1917. Høsten 1917 økte omfanget av etterretningsrapporter fra Nord-Norge, men disse rapportene tok i hovedsak for seg leveforholdene i nord og mulige problemstillinger knyttet til grenseområdene til Finland og Russland. Det er derfor grunn til å hevde at Generalstaben i liten grad oppfattet sosial uro i regi av arbeiderbevegelsen som uttrykk for en helhetlig ideologisk trussel før høsten 1917.

Arbeiderrådene: Symptom på radikaliserings og organ for endring

Det første norske arbeiderrådet ble opprettet 18. desember 1917 i Kristiania. Initiativet kom fra Sigurd Simensen, en viktig pådriver bak både spontane demonstrasjoner i hovedstaden og dyrtidsdemonstrasjonene sommeren 1917. Opprettelsen av arbeiderrådet kan forklares på bakgrunn av den sosiale og politiske situasjonen frem mot høsten 1917, med inspirasjon fra revolusjonen i Russland. Begrepet ”råd” er for eksempel en direkte oversettelse av det russiske begrepet ”sovjet”. Partiet og fagforeningene hadde tidligere stått for politikken, men nå organiserte arbeiderne seg i råd blant annet for å videreføre dyrtidskravene. I en avskrift av et personlig brev fra ”Arne” til en ikke navngitt venn, beskrives den revolusjonære stemningen i Kristiania som uttrykk for en ny politisk holdning:

Når Kristianiaarbeiderne begynner at røre på sig, da ser det lyst ut. Når selv den slappe, sløve, søvndrukne Kristianiaarbeider retter på ryggen, da må det sandelig begynde at bli het i vort tip top moderne helvede, kapital – og humbukstaten.³⁴

Selv om initiativet til arbeiderrådet i Kristiania ikke kom fra DnA, ble rådsbevegelsen viktig for polariseringen mellom ytterpunktene i partiet. Fure skriver at arbeiderrådene var spontane supplement til partiet og skulle være offensive i makterobringen.³⁵ Rådene var selvstendige ved at de var uavhengige av partiet og fagorganisasjonen. Bjørnson skriver at rådsbevegelsen fikk betydning for maktkampen i partiet da reformistene forsøkte å erobre rådene nedenfra ved å velge inn personer som ville være lojale mot partiledelsen. Rådsbevegelsen fikk på den måten betydning også for maktkampen i partiet.³⁶ I en rapport til Generalstaben hevdet imidlertid 6. divisjon at arbeiderrådet i Kirkenes ble drevet igjennom av de ”ytterliggående” som hadde makten, og at de eldre arbeiderne var motstandere av arbeiderrådet.³⁷ Uavhengig av om reformistene var representert i arbeiderrådene, tyder rapporten på at Generalstaben oppfattet arbeiderrådene som et radikalt fenomen det var viktig å holde øye med. Våren 1918

³⁴ RA/GSIV/215: *Overvåkning – Etterretning. Overvåkning av norske og utenlandske revolusjonære kommunister*. GE0883-1918. Dokument merket ”Avskrift”. Udatert, men før 24. mars 1918.

³⁵ Fure, 1983:37.

³⁶ Bjørnson, 1990:514.

³⁷ RA/GSIV/276: *Etterretningsrapportert Generalstabens Etterretningskontor (1917-1927)*. Nummer 181, datert 22.2.18, fra 6.div til GE.

mottok Generalstaben rapporter fra sine divisjoner om at det ble opprettet arbeiderråd over hele landet.³⁸

Formålet med arbeiderrådene ble presentert i en artikkel signert ”Kristiania arbeiderråd” i DnAs hovedorgan *Social-Demokraten* 4. mars under overskriften ”Kristiania arbeiderråds manifest”. I artikkelen ble dyrtiden omtalt som en ”levnetsmiddelkrise” og som en følge av myndighetenes ansvarsløse og lettsindige politikk. I følge artikkelen ble ikke de rike berørt av krisen. Rådet krevde beslagleggelse av alle levnetsmidler slik at alle kunne dra nytte av dem. Regjeringens håndtering av militærspørsmålet ble beskrevet som en kostbar ”rustningsfeber”, og kravet fra arbeiderrådet var derfor ”vaabenøvelsens sløifing, nøytralitetsvaktens hjemsendelse og alt militært arbeid innstilt”. Rådet gikk dermed direkte til angrep på regjeringen og militæret, som ble oppfattet som ansvarlige for klasseforskjellene. I følge artikkelen var rådsbevegelsens overordnede mål å opprette et helt selvstendig og suverent aksjonsorgan.³⁹

Dette og lignende presseoppslag bidro til bekymring blant store deler av befolkningen. I februar mottok justisminister Otto Blehr et bekymret brev fra en ”arbeidende hustru og mor til seks barn”. Hun oppfordret justisministeren om ”gjøres hva gjøres kan, for i all retfærdigheds navn, at hindre dette skrækkelige som nu er tænket satt i gang, og det saa hurtig som mulig”.⁴⁰ I en artikkel i *Verdens Gang* proklamerte Simensen at dersom kravene ikke ble innfridd, ville neste skritt være masseaksjon og utenomparlamentariske midler da demonstrasjoner tidligere hadde vist seg å ikke påvirke statsmaktene.⁴¹ Retorikken tyder på at arbeiderbevegelsen gjennom arbeiderrådene, utviklet seg i radikal retning. Reformistene i DnA ønsket fortsatt å basere seg på parlamentarismen mens den radikale opposisjonen i partiet tvert imot oppfattet det parlamentariske system som forutsetningen for undertrykkelsen av arbeiderne. Etter Bjørnsons oppfatning var rådsbevegelsen dermed ikke en årsak til radikaliseringsen av arbeiderbevegelsen, men et symptom på de omveltningene som allerede var i gang.⁴²

³⁸ Se for eksempel opprettelsen av arbeiderråd i; Narvik: RA/GSIV/276. Nummer 170, datert 22.2.18. Og i Kirkenes: RA/GSIV/276. Nummer 181, datert 22.2.18.

³⁹ RA/Justisdepartementets Politikontor (Heretter JDP)/0074: *Den revolusjonære bevegelse i Norge I 1918*. Utklipp fra *Social-Demokraten* 4.3.1918, artikkel med tittelen: ”Kristiania arbeiderråds manifest”.

⁴⁰ RA/JDP/0074. Dokument merket ”GG 18/2”.

⁴¹ RA/JDP/0074. Utklipp fra *Verdens Gang* 25.2.1918, artikkel med tittelen: ”Arbeiderraadets møte utsatt igjen”.

⁴² Bjørnson, 1990:515.

En finsk borgerkrig

Den revolusjonære stemningen i Russland fikk følger også for samfunnsforholdene i Finland, som hadde vært underlagt russerne siden 1809. I forbindelse med spørsmålet om indre selvstyre og med krav om demokrati og bedre leve- og arbeidsvilkår, oppstod det borgerkrig i Finland mellom de konservative og borgerlige ”hvite” på den ene siden, og de sosialistiske ”røde” på den andre. 12. januar 1918 gav det borgerlige flertallet i Landdagen regjeringen fullmakt til å danne ordensvern mot de ”røde gardene” over hele landet og utnevnte tsargeneralen Mannerheim til sjef for de ”hvite gardene”.⁴³

I et telegram til den norske fagorganisasjonen i Kristiania datert 11. mars 1918, skrev en representant fra den finske landorganisasjonen at en demokratisk ordening var en ”livsfraga” for den finske arbeiderbevegelsen. Han oppfordret ”yrkeskamraterna i tyskland att fordra att tysklands regjering avstaar fraan militärisk innblanding i finlands agenlägenheter”.⁴⁴ I Norge styrket forholdene i Finland de ideologiske motsetningene i DnA. Reformistene advarte mot finske forhold dersom arbeiderbevegelsen gikk i revolusjonær retning. Opposisjonen i DnA oppfattet derimot uroen i Finland som uttrykk for nødvendig klassekamp og kritiserte reformistene for å være usolidariske. Reformistenes forsøk på å avskrekke revolusjonstilhengerne fikk dermed motsatt av ønsket effekt, nemlig oppslutning om den revolusjonære opposisjonen.⁴⁵

Påsken 1918 var utfallet av borgerkrigen fortsatt usikkert. Generalstaben fulgte forholdene nøye. Borgerkrigen illustrerte hva som kunne skje dersom arbeiderbevegelsen i et land gjorde alvor av revolusjonsretorikken. Sammenstøtene pågikk i tillegg faretruende nær Norges grense i nord. I en etterretningsrapport datert 18. februar meldte Generalstaben at russiske militære og finske rødegardister søkte over grensa til Sverige.⁴⁶ Historikerne Knut Einar Eriksen og Einar Niemi hevder allikevel at få ”hvite” russere og ”røde” finner krysset grensen til Norge, men når dette forekom, ble de ”røde” sendt tilbake, mens de ”hvite” ble godt mottatt og integret.⁴⁷ Det var altså de politisk ”røde” som ble oppfattet som en fare for den norske sikkerheten.

⁴³ Bjørnson, 1990:478.

⁴⁴ RA/GSIV/215. Telegram nr. os 6/9 43/41, datert 11.3.18, fra Finska Landsorganisationen v/ Ludwuomko til Norsk fagorganisation Kria.

⁴⁵ Bjørgum, 1998:302.

⁴⁶ RA/GSIV/276. Nummer 154, datert 18.2.1918, merket ”hemmelig”.

⁴⁷ Eriksen og Niemi, 1981:134.

Soldatråd: Foreningsrett eller lovbrudd?

Som tidligere nevnt bygget fagopposisjonen på en ideologi om at samfunnsforholdene skulle endres gjennom ”direkte aksjon”.⁴⁸ Ved utgangen av 1917 fantes det reelle organer for frigjøringen av arbeiderklassen. Tanken om fagbevegelsens store betydning i overgangen til et sosialistisk samfunn ble forlatt med opprettelsen av rådsbevegelsen, det var gjennom rådene at masseaksjonene skulle skje.⁴⁹ På samme måte som arbeiderne skulle ha sine aksjonsorganer gjennom arbeiderrådene, skulle soldatene ha sine gjennom soldatrådene. I forlengelsen av arbeiderrådene, ofte i regi av dem, ble det derfor opprettet soldatråd våren 1918.

Det første soldatrådet ble etablert i Trondhjem, arnestedet for fagopposisjonen. I en artikkel 4. februar 1918 oppfordret arbeideravisen *Ny Tid* arbeiderne til å opprette et organ med det formål å infiltrere de vernepliktige og avskaffe militærvesenet gjennom masseaksjon. Avisen definerte imidlertid ikke begrepet ”masseaksjon”. Oppfordringen ble møtt med bekymring i Forsvarsdepartementet (FD). I en rapport til Justisdepartementet (JD) 18. februar skrev avsenderen, antagelig forsvarsminister Holtfodt, at det var uklart hva begrepet ”masseaksjon” innebar, men at rådene burde ”hindres” fordi militærstreik ble nevnt som mulig virkemiddel.⁵⁰ Videre presiserte rapportforfatteren at man burde unngå å bruke militæret i opprettholdelse av ro og orden, men at det kunne bli vanskelig å unngå dersom arbeiderådene aksjonerte mot varelagre eller lignende. Fordi formålet med rådene var å oppfordre andre til forbrytelse, mente rapportforfatteren at JD måtte planlegge straffeforfølgelse av stiftere og deltakere av slike råd.⁵¹ Forbrytelsen FD her henviser til, var eventuelle brudd på § 52 i militær straffelov, særlig del c) under formuleringen:

Søger flere Krigsmænd i Fællesskab retsstridig at negte Lydighed mod en foresats Befaling i Tjenesteanliggende, bliver de deri skyldige at straffe for Oprør, Anstifteri og Hovedmænd saavel som de, der øver Vold mod foresatte eller overordnede.⁵²

Det første soldatrådet ble opprettet i februar, men rådsbevegelsen var i Generalstabens søkelys i alle fall fra midten av januar 1918. I et utkast datert 28. januar til sjefene for divisjonene og festningsartilleriet, advarte KG, generalmajor Johan Christopher Ræder⁵³, om at det var blitt antydnet i pressen at arbeider- og soldatråd skulle opprettes: ”hvis virksomhet i tilfælde maa

⁴⁸ Det ideologiske grunnlaget for fagopposisjonen av 1911 er nærmere redegjort for i kapittel 2.

⁴⁹ Bjørgum, 1976:115.

⁵⁰ Rapporten det henvises til i hele avsnittet er hentet fra RA/GSIV/324. GS1008/1918 fra FD til JDP. Artikkelen siteres i rapporten.

⁵¹ Rapporten det henvises til i hele avsnittet er hentet fra RA/GSIV/324. GS1008/1918 fra FD til JDP.

⁵² *Norsk lovsamling. Annet bind 1901-1915*. Oslo, 1926:149.

⁵³ For oversikt over sjefer og stabssjefer i divisjonene i perioden 1917-1922, se vedlegg 1. For oversikt over KG, forsvarsministre, generalstabssjefer og sjefer i GE i perioden 1917-1922, se vedlegg 2.

antages dels at kunde komme i aabenbar strid med vedkommende soldaters militære pligter, og dels at ville bli av utpræget forsvarsfiendtlig natur". KG oppmuntret divisjonene og festningsartilleriet til å være oppmerksomme på slike forhold og å forebygge og motarbeide "ulovlig eller for forsvaret skadelig virksomhet".⁵⁴ Bekymring for tiltakende antimilitaristisk aktivitet må ses i sammenheng med meldinger Generalstaben mottok fra utlandet. Et eksempel er en melding fra Danmark 18. januar om at danske antimilitarister demonstrerte mot verneplikten, som de nektet å gjennomføre. Brudd på vernepliktsloven kunne i Danmark straffes med 20 måneder fengsel.⁵⁵ En uke senere deserterte 19 menige på Syd-Jylland, alle ble arrestert.⁵⁶

Det var imidlertid ikke gitt på forhånd at soldatrådene var ulovlige. For å få det juridiske rammeverket på det rene, skrev KG til generaladvokaten i etterkant av artikkelen i Ny Tid 4. februar. Generaladvokaten påpekte, i likhet med rapportforfatteren fra FD, at artikkelen ikke gjorde rede for hva "masseaksjon" innebar, men at det i alle tilfeller ville gå ut på å "avskaffe vårt forsvarsvesen". Generaladvokaten var enig i at militærstreik ville være en forbrytelse mot militær straffelov § 52 c). Fordi soldatrådene oppmuntret til straffbare handlinger, ville stifterne av disse kunne dømmes etter § 330 i borgerlig straffelov.⁵⁷ I tillegg var det vedtatt en kongelig resolusjon som forbød vernepliktige å delta i forsvarsfiendtlige aktiviteter. Generaladvokaten redegjorde på denne måten for et relativt solid juridisk grunnlag, og konkluderte på lignende måte som FD hadde gjort i rapporten 18. februar. Han presiserte imidlertid at avisen Ny Tid ikke foreslo konkrete tiltak, men ga uttrykk for en truende ideologi.⁵⁸

I dette siste poenget ligger det en viktig utfordring da yringsfriheten åpnet for "Frimodige Ytringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand".⁵⁹ Norske myndigheter hadde tidligere forsøkt å hindre antimilitaristisk agitasjon, som førte til en debatt rundt prinsippene for yringsfriheten.⁶⁰ Hvor gikk grensen mellom yringsfrihet og å oppmuntre til straffbare handlinger? Stiftelsesmøtet 6. februar ble avertert i Ny Tid og undertegnet soldatrådet. Alle vernepliktige som var innkalt til militærtjeneste fra 15. februar,

⁵⁴ RA/GSIV/324. GE1166/18, datert 28.1.18, merket "Konsept".

⁵⁵ RA/GSIV/276. Uten nummer, datert 18.1.18, merket "Hemmelig".

⁵⁶ RA/GSIV/276. Nummer 72, datert 24.1.18, merket "Hemmelig".

⁵⁷ Almindelig borgelig straffelov § 330: "Med Bøder eller Hefte eller Fængsel indtil 3 Maaneder straffes den som stifter eller deltager i en Forening, der ved Lov er forbudt, eller hvis Formaal er Forøvelse af eller Opmuntring til strafbare Handlinger, eller hvis Medlemmer forpligter sig til ubetinget Lydighed mod nogen". Hentet fra: *Norsk Lovsamling annet bind 1901-1915*. Oslo, 1926:108.

⁵⁸ RA/GSIV/324. GE1740/1918, datert 27.2.18, fra Generaladvokaten til KG.

⁵⁹ Ytringsfrihet og trykkefrihet er befestet i Grunnlovens § 100. *Norsk lovsamling. Første bind 1672-1900*. Oslo, 1926:158.

⁶⁰ "Det brukne gevær" er nærmere redegjort for i kapittel 2.

og som ville arbeide for ”militarismens avskaffelse”, ble invitert til møte i Folkets Hus i Trondhjem for opprettelse av soldatråd.⁶¹ Spørsmålet er om oppfordringen var ulovlig. § 52 c) forbød riktignok ”Krigsmænd” å nekte lydighet mot forsatt befall, men militær straffelov § 4 definerte ”krigsmand” som ”Værnepligtige Befalingsmænd, Spillemænd og menige i Tjenestetiden”.⁶² Oppfordringen gjaldt dem som var innkalt til førstegangstjeneste 15. februar og som ennå ikke kunne defineres som ”krigsmænd” under stiftelsesmøtet 6. februar. Det er tydelig at fordi soldatrådet var et nytt og ukjent fenomen, var dette et juridisk vanskelig tema. Da KG i løpet av våren sendte en rekke skriv til divisjonene om at det var forbudt å delta på møter med forsvarsfiendtlig formål eller å være medlem av slike foreninger, gjorde han det uten direkte hjemmel i lovverket.⁶³

At myndighetene hadde liten innsikt i rådsbevegelsen gjorde situasjonen vanskeligere juridisk sett. Avertissementet i Ny Tid offentliggjorde tid og sted for stiftelsesmøtet, men det ble presisert at møtet kun var åpent for dem som tegnet seg.⁶⁴ I forkant av møtet skrev derfor politimesteren i Trondhjem til JD med forespørsel om hvordan sivile myndigheter på stedet skulle forholde seg til dette stiftelsesmøtet. Han fikk til svar at representanter fra politiet måtte kreve å være til stede.⁶⁵ I etterkant av møtet skrev politimesteren til JD at han hadde henvendt seg til Elias Volan, leder av samorganisasjonen, som hadde gjentatt at møtet var privat og at verken politi eller presse hadde adgang. Politimesteren svarte at sivile myndigheter regnet møtet som offentlig og ville derfor kreve å få være til stede. Detektivene som møtte opp, ble allikevel nektet adgang med den begrunnelse at møtet var privat, som et hvert annet fagforeningsmøte, og at forhandlingene ble avholdt bak lukkede dører.⁶⁶

Volans uttalelse tyder på at arbeiderbevegelsen så foreningsrett som en rettighet også for soldatene og at møtet dermed var av samme natur som et fagforeningsmøte. Møtet var det første av sitt slag. Myndighetene kunne ikke ha visst hva soldatrådene i realiteten innebar, men måtte forholde seg til rådets egen beskrivelse i avisen. Møtet ble av JD definert som offentlig, med referanse til borgerlig straffelov § 7:

⁶¹ RA/GSIV/324. Uten nummer og dato, merket «Gjenpart av avertissement i Ny Tid».

⁶² *Norsk lovsamling. Annet bind 1901-1915*. Oslo, 1926:139.

⁶³ Agøy, 1997:82. For eksempel på skriv fra KG se; RA/GSIV/324. GS0443/18, datert 8.3.18, merket ”Soldatforeninger”.

⁶⁴ RA/GSIV/324. Uten nummer og dato, merket ”Gjenpart av avertissement i Ny Tid”.

⁶⁵ RA/GSIV/230: *Overvåkning. Bolsjevismens propagandasystem og overvåkning av kommunister 1918-1925*. GE0499/1918, fra JDP til GS.

⁶⁶ RA/GSIV/231: *Overvåkning. Kommunismen i Russland, Europa, Norge og andre land*. GE0499/1918, merket ”Gjenpart av skrivelse av 7. februar 1918 fra Trondhjem politikammer til Justisdepartementet”.

1. Ved offentlig Sted forstaaes i denne Lov ethvert for almindelig Færdsel bestemt eller almindelig befærdet Sted.
2. En Handling ansees forøvet offentlig, naar den er forøvet ved Udgivelse af trykt Skrift eller i Overvær af et større Antal Personer eller under saadanne Omstændigheder, at den let kunde iagttages fra et offentlig Sted og er iagttaget af nogen der eller i Nærheden værende.⁶⁷

Straffeloven presiserte ikke hvor mange deltakere som var påkrevet for at et møte kunne regnes som offentlig. Det fremgår imidlertid av rapporten at politimesteren så møtets offentlighet i sammenheng med at møteagendaen innebar et åpenbart brudd på borgerlig straffelov § 134.3, at det var straffbart å oppfordre andre til brudd på verneplikten.⁶⁸ Igjen er det viktig å påpeke at dette argumentet neppe ville holdt i en domstol da deltakerne ikke ennå var innrullert i militæret.⁶⁹ At et slikt møte ble regnet som offentlig på grunn av agendaen, illustrerer at sivile myndigheter tok et slikt utslag av antimilitarisme på alvor. Foreningsretten var ikke befestet i lov, men det fantes heller ikke en lov som forbød foreningsvirksomhet. Signalene fra JD var imidlertid relativt tydelige; politimesteren skulle kreve å få delta. At detektivene ble nektet adgang til møtet, ser allikevel ikke ut til å ha ført til negative konsekvenser for arrangørene.

Av – eller bevæpning: Pest eller kolera?

I løpet av februar ble det etablert soldatråd over hele landet.⁷⁰ Det er allikevel vanskelig å gi et entydig bilde at hva formålet med rådene var. 21. februar ble lovene for soldatrådet i Skien offentliggjort i en artikkel i arbeideravisen *Bratsberg-Demokraten*. § 1 beskriver rådets formål som "(...) at samle alle vernepliktige i hær og flaate til arbeidet for militarismens avskaffelse gjennom masseaksjon."⁷¹ Heller ikke denne artikkelen definerte begrepet "masseaksjon" og resten av artikkelen redegjorde for organisatoriske forhold. Det ble heller ikke i denne sammenheng oppfordret til konkrete tiltak. Historiker Lars Borgersrud skriver at arbeiderbevegelsen i Norge, med noen unntak, var gjennomsyret av pasifistiske strømninger.⁷² Avvæpningslinjen hadde størst tilslutning. Som nevnt i kapittel 2 konkretiserte imidlertid ikke

⁶⁷ Almindelig borgerlig straffelov § 7. *Norsk lovsamling. Annet bind 1901-1915*. Oslo, 1926:42.

⁶⁸ Almindelig borgerlig straffelov § 134.3 innebar at det var straffbart å gjøre forsøk på å "ophidse nogen, som hører til den væbnede magt, til uvilje mot tjenesten, eller til hat mot militære foresatte eller overordnede". Oslo, 2005:241. *Norsk lovsamling. Annet bind 1901-1915*. Oslo, 1926:69.

⁶⁹ Problemet knyttet til å dømme en person som ikke ennå er gått inn i verneplikten er også illustrert i; Sandmo, Erling: *Siste ord: Høyesterett i norsk historie 1814 – 1965*.

⁷⁰ Se for eksempel opprettelsen av soldatråd i Narvik i: RA/GSIV/324. KG1607/18, datert 18.2.18, fra 6.div til KG; Opprettelsen av soldatråd i Stavanger i: RA/GSIV/324. KG1724/18, datert 26.2.18, fra 3.div til KG; Innkallelse til opprettelse av soldatråd i Kristiania i: RA/GSIV/324. KG1684/18, datert 25.02.18, merket "Akershus fæstnings kommandantskap".

⁷¹ RA/GS IV/Boks 324. KG1763/18, datert 21.2.18, fra avisartikkel i *Bratsberg-Demokraten* under tittel: "soldaterforeninger dannet i Skien".

⁷² Borgersrud, 2000:132.

fagopposisjonen hva begrepet ”masseaksjon” ville innebære. Da revolusjonsbegrepet for fagopposisjonen ikke hadde sammenheng med voldsanvendelse er det imidlertid grunn til å hevde at begrepet ”masseaksjon” for fagopposisjonen innebar ikke-voldelige aksjoner, og ikke bevæpning.⁷³ Rådenes uttalte mål var avskaffelse av militærvesenet. Fure beskriver soldatrådene som defensive fordi meningen var å infiltrere militæret og hindre at det ble mobilisert mot arbeiderbevegelsen.⁷⁴ Det er imidlertid rimelig å slutte at Generalstaben oppfattet dem som offensive idet de utgjorde en uttalt trussel mot den militære institusjonen.

19. februar fanget Opdagelsessjef Sørh opp et brev i postovervåkningen fra redaksjonen i Ny Tid til sentralstyret i ungdomsforbundet. Brevet tok for seg innholdet i en antimilitaristisk brosjyre og gav inntrykk av antimilitaristene ikke var enige om arbeiderne skulle ta våpen i hånd eller ikke.⁷⁵ Det er sannsynlig at Generalstaben kjente til at arbeiderbevegelsen var splittet i militærspørsmålet. En formulert trussel mot landets forsvar måtte imidlertid tas på alvor. Om soldatrådene ville legge ned militæret eller ta våpnene i egne hender, må i tillegg ha blitt oppfattet som et spørsmål om ”pest eller kolera” for Generalstaben. Soldatrådene kunne representere en fysisk trussel eller en identitetsskapende trussel. Selv om soldatrådene valgte et pasifistisk uttrykk for sin antimilitarisme, ville agitasjonen kunne undergrave Forsvarets autoritet i samfunnet.

HVOR HAR DU DET FRA? POST, PRESSE OG ”PAALIDELIGE ” KILDER

Post- og telegramkontroll

Som vist var norske myndigheter dårlig forberedt på denne nye politiske situasjonen rådsbevegelsen førte med seg. Opdagelsessjef Sørh hadde hovedansvaret for post- og telegramkontroll under krigen, men da særlig med fokus på ytre spionasje. Post- og telegramkontrollloven av 1915 åpnet for overvåkning ”når det anses påkrevd av hensyn til riket sikkerhet”. Dette lovverket var opprinnelig ment for krigstid, og det var strenge juridiske krav til mistanke om brudd mot straffeloven for at en politimester kunne sette en norsk statsborger under post- og telegramkontroll.⁷⁶ Sivile og militære myndigheter oppfattet rammene og behovet for postkontroll forskjellig. Dette kommer til uttrykk i en korrespondanse mellom JD, FD og Riksadvokaten fra februar og mars 1918. Utgangspunktet for korrespondansen var at FD ønsket å sette Ny Tid under postkontroll fordi avisen drev

⁷³ Ikke voldelige aksjoner kan i denne sammenhengen for eksempel omhandle streik, el. De ulike fraksjonene blant antimilitaristene er nærmere redegjort for i kapittel 2.

⁷⁴ Fure, 1983:37.

⁷⁵ RA/JDP/0074. Jnr. 1515/18, datert 19.2.18, merket ”Avskrift Ny Tid”, fra redaksjonen til Centralstyret for Norges soc.dem.ungd.forbund, hr. Peder Löwe. Begrepet ”antimilitarisme” er understreket i dokumentet.

⁷⁶ Lovverket knyttet til post- og telegramkontroll er nærmere redegjort for i kapittel 2.

”antimilitaristisk agitasjon”. FD begrunnet behovet med at landet var ”i krigstid i straffelovens forstand”.⁷⁷ Initiativet kom opprinnelig fra Generalstabten, som også oppmuntret til at slik kontroll skulle utføres overfor andre som ”antages at arbeide for det samme formaal”. Det ble ansett som avgjørende at militære autoriteter ble holdt underrettet om resultatet av en slik kontroll, slik at de kunne være à jour med bevegelsen.⁷⁸ Saken må ha hatt høy prioritet, da forfatteren selv leverte dokumentet direkte til Holtfodt. JD sendte forespørselen videre til riksadvokaten 4. mars, men la til at kongelig resolusjon av 27. august 1915 kun åpnet for post- og telegramkontroll overfor de som var mistenkte for forbrytelser mot straffeloven. I motsetning til Generalstabten definerte JD landet som utenfor krigstid, og poengterte at Kongen i statsråd dermed ikke hadde muligheter til å utforme en slik resolusjon.⁷⁹ Svaret fra riksadvokaten er ikke en del av korrespondansen i arkivet. 4. mars sendte imidlertid JD en bekreftelse til sjefen for GE, kaptein Graff-Wang, om at forespørselen var videresendt riksadvokaten.⁸⁰ Uten å vente på svaret sendte generalstabsjef Strugstad ut et skriv til divisjonssjefene 6. mars, om at mistenkte for en forbrytelse mot straffeloven kunne underkastes post- og telegramkontroll.⁸¹ Strugstad påpekte at det særlig gjaldt forbrytelser mot straffelovens niende kapittel: ”Forbrytelser mot Norges Statsforfatning og Statsoverhoved”.⁸² Post- og telegramkontroll ble dermed utført på tross av begrensningene i lovverket, og uten tillatelse av JD.

Et lignende eksempel finnes i en rapport til Generalstabten fra 5. divisjon 11. mars. Divisjonssjef Ræder påpekte i rapporten at politimesteren i Trondhjem allerede kontrollerte posten til ”revolusjonære førere”, og at han ville fortsette med dette. Den lokale telegraminspektøren hadde imidlertid ikke kontrollert slike telegrammer, selv ikke når han kjente til at telegrammene hadde sammenheng med den revolusjonære bevegelsen. Ræder påpekte at det fra nå av ville bli foretatt kontroll av telegrammer til ”de av Bolsjevik-førere, som politimesteren opgir”.⁸³ I følge Agøy var denne postkontrollen utarbeidet i samarbeid mellom 5. divisjon og politimesteren i Trondhjem, og var ukjent for JD.⁸⁴

⁷⁷ RA/GSIV/230. GE0606/18, datert 27.2.18, merket ”hemmelig”, fra FD til JDP.

⁷⁸ RA/GSIV/215. Uten nummer, datert 23.2.18, merket ”hemmelig”, følgende påskrift i dokumentet med penn: ”I gjenpart av hærværende samt vedlagte skrivelse av 19.2.18 levert statsraaden egenhendig 23.2.18”.

⁷⁹ RA/GSIV/230. GS1633/18a, datert 4.3.18, merket ”hemmelig”, fra JDP til Riksadvokaten.

⁸⁰ RA/GSIV/230. GE0628/18, datert 4.3.18, merket ”hemmelig” fra JDP til sjefen for GE.

⁸¹ Agøy har også hevdet at GS tok en rekke initiativ for å iversette overvåking uten å vente på beslutningen fra JD i; Agøy, 1997:84.

⁸² RA/GSIV/230. GE628/18, datert 6.3.18, fra GS til sjefen for 1.-6. div.

⁸³ RA/GSIV/302: *Sikkerhetstjeneste, ordensvern og indre uroligheter (1918-1938)*. GS11592/18, datert 11.3.18, merket ”Post- og telegramkontroll likeovenfor Bolsjevik (syndikalist) – bevegelser”, fra 5. div til GS.

⁸⁴ Agøy, 1997:85.

Post- og telegramkontrollen var hemmelig da formålet var at militære og sivile myndigheter skulle kunne holde seg à jour med bevegelsen. Etter kongelig resolusjon av 27. august 1915 var det grunnlag for å drive hemmelig overvåkning når brevene kunne ha betydning for en straffesak, og i tilfeller der man var redd for at beslaglegging av korrespondansen kunne få betydning for etterforskningen.⁸⁵ Formålet med overvåkingen var å få informasjon om arbeiderbevegelsen, og situasjonen krevde derfor en helt annen overvåkningsstrategi enn for eksempel sensuren av internerte krigsfanger ombord krysseren ”Berlin” i Trondhjemsfjorden. I det tilfellet kjente krigsfangene til at de ble overvåket, fordi formålet var å undertrykke uønsket informasjon. Motivasjonen bak overvåkingen av arbeiderbevegelsen var derimot å få innblikk i en relativt hemmeligholdt bevegelse som vokste frem innen befolkningen. Sett i sammenheng med Sune Christian Pedersens teori om overvåkning kan man langt på vei si at de to tilfellene av post- og telegramovervåkning er eksempler på ulike overvåkningsstrategier. Begge strategiene er politiske, men de er uttrykk for forskjellige behov hos makthaverne.⁸⁶

Presse og ”paalidelige” kilder

Postovervåkingen var allikevel lite omfattende sammenlignet med den informasjonen Generalstaben tilegnet seg gjennom presse og ”paalidelige” kilder. Ny Tid fungerte for eksempel som en informasjonskilde når det gjaldt ideologisk og praktisk aktivitet. Avisen rettet tydelig kritikk mot planlagte våpenøvelser våren 1918, som Forsvaret ønsket å gjennomføre på tross av arbeiderbevegelsens krav om ressursprioritering. Forsvarsminister Holtfodt ble et symbol på klassesmotsetningene når han gikk ut som en tydelig forsvarer av øvelsene. I et privat brev fra en revolusjonær arbeider til en annen våren 1918, kommer misnøyen mot Holtfodt til uttrykk. Brevskriveren, som signerte ”Arne”, skriver at ”overidioten Platfot [les Holtfodt]” hadde kalt inn 200 mann til å ”stå overklassens vern overfor arbeiderne”, men at mennene i stedet hadde rømt fra festningen og var nå villige til å melde seg inn i soldaterforeningen.⁸⁷

Forsvarsministeren fikk derimot støtte fra borgerlig side der mange opplevde arbeider- og soldatrådene som skremmende. Holtfodt mottok en rekke bekymringsbrev fra borgere som illustrerte polariseringen i samfunnet.⁸⁸ Selve formålet med rådsbevegelsen og ideologien bak arbeiderbevegelsen, var nettopp å endre samfunnsforholdene. Mange så retorikken og

⁸⁵ RA/GSIV/353. Uten nummer og dato, merket ”Arkivet” og ”Kongelig resolusjon av 27.8.15 i medhold av loven om kontroll med post- og telegramforsendelsen av 26.4.15”.

⁸⁶ Ulike overvåkningsstrategier er nærmere behandlet i kapittel 1:9.

⁸⁷ RA/GSIV/215. GE0883-1918. Dokument merket ”Avskrift”. Udatert, men før 24. mars 1918.

⁸⁸ Agøy, 1997:77.

samfunnsutviklingen i sammenheng med den politiske situasjonen i Finland og Russland og mente allerede å se ”borgerkriglignende” tilstander i samfunnet.⁸⁹ I en artikkel fra en ukjent avis ble den revolusjonære faren beskrevet på følgende måte:

(...) I daglige beretninger, som nu strømmer ind paa os fra Finland og Russland, bæres vidnesbyrde om, at en arbejdende, fredelig befolkning, der har levet livet side om side med rovdyr i menneskeskikkelse uten at ane faren, indtil de dyriske drifter pludselig under værende samfundsforhold bryter løs. Civilisationens skal, som har skjult de umiddelbare, raa instinkter, brister, og ulykken melder sig i den frygteligste skikkelse. (...)

Artikkelen illustrerer at det fantes borgerlige aktører som oppfattet de revolusjonære tendensene som fremmed og skremmende og som var villige til å gå dramatisk til verks for å stoppe denne trusselen mot samfunnet:

(...) Naar dyret først veirer blod, kjender det ingen grænse for sin ødelegelsesdrift. Det maa da enten beseires eller tilintetgjøres, om man vil stanse ulykken.⁹⁰

Agøy påpeker at myndighetene ikke var like skrekkslagne som brevskriverne, men at de var forpliktet til å ta visse forholdsregler. I tillegg til fysiske angrep i form av opptøyer eller vandalisme, var sivile og militære myndigheter bekymret for egen autoritet.⁹¹ Dette illustrerer nettopp at arbeiderbevegelsen ikke bare representerte en mulig fysisk trussel. Bevegelsen var i tillegg en potensiell identitetsskapende trussel mot det etablerte samfunnssystem og mot den militære institusjonen.

Selv om militære myndigheter hadde et mer nyansert bilde av situasjonen enn vettskremte borgere, tyder enkelte tilfeller på at også Generalstaben lot seg påvirke av bekymringsmeldinger. Store deler Generalstabens overvåkningsmateriale bygger på informasjon fra ”paalidelige kilder”, i skriftlig eller muntlig form. Hva det innebar å være ”pålitelig” defineres imidlertid ikke i rapportene. Den interne diskursen i militæretaten innebar antagelig en noenlunde felles forståelse av begrepet ”pålitelig”. Antimilitarister og revolusjonære ble for eksempel oppfattet som ”upålitelige”. Det er imidlertid grunn til å stille spørsmålstegn ved om påliteligheten til informanter med borgerlige sympatier ble underkastet nærmere granskning. Det generelle inntrykket er at Generalstaben sjelden stilte spørsmålstegn ved ”pålitelig” informasjon. Dette er interessant da ”pålitelig” informasjon ved visse tilfeller viste seg å være det motsatte, men fikk allikevel store praktiske konsekvenser.

⁸⁹ Agøy, 1997:78.

⁹⁰ RA/JDP/0074. Uten nummer og dato, men det fremgår av artikkelen at den er forfattet våren 1918. Avisartikkel ”Hva civilisationen dækker” i ukjent avis, signert Halvor Berntsen.

⁹¹ Agøy, 1997:79.

NY SIKKERHETSPOLITIKK – NYE TILTAK

”En yngre mann med stor forsvarsiver”

26. januar 1918 mottok politimesteren i Trondhjem et usignert brev fra en person som beskrev seg selv som en infiltratør blant sosialistene. Forfatteren skrev at han hadde fått en svært viktig posisjon som revolusjonsfører og at det nå ble planlagt nattlige angrep mot våpenlagre i området.⁹² Brevskriveren oppfordret til ”borttagelse av geværenes sluttstykker, tændstempler osv. og sende dem ut av byen”. Oppfordringen ble tatt til etterretning av 5. divisjon under divisjonssjef Johan Georg Ræder, som umiddelbart skrev til KG og informerte om brevet. KG svarte imidlertid at sluttstykkene ikke måtte fjernes, men bemyndiget i stedet ekstraordinære styrker til å forsvare magasinet. Ræder trosset KGs ordre om ikke å fjerne sluttstykkene fordi han oppfattet det som ”uomgjængelig nødvendig paa en eller anden maate at gjøre geværene foreløpig ubrukbare”. Under et planlagt opprør var Ræder redd militærmakten ikke kunne hindre mengden i å skaffe seg våpen.⁹³ Han reagerte derfor med å innføre tiltak som gikk på tvers av ordre fra KG, slagfjærene i sluttstykkene ble fjernet og gjemt. I tillegg ble 200 ”pålitelige” menn innkalt fra Trondhjem og 7500 kroner ble brukt til å lyslegge magasinet. Ræder beskrev det hele som ”omfattende forberedelser”.⁹⁴

Episoden viser at Generalstaben ikke alltid hadde god kjennskap til kildens pålitelighet. ”Infiltratøren” viste seg å være en ”yngre mann med stor forsvarsiver”: Femten år gamle Herlov Johan L. Rygh, sønn av oberstløytnant Haakon Christensen Rygh.⁹⁵ Advarselen viste seg altså å være fiktiv. I følge JD var motivasjonen bak handlingen et naivt ønske om å beskytte Forsvaret.⁹⁶ KG og forsvarsminister Holtfodt stod nå overfor en vanskelig situasjon med hensyn til hvordan Ræders ordebrudd skulle håndteres. I stedet for å trekke tiltakene tilbake og dele ut reprimander, ble tiltakene imidlertid videreført av KG. Og på tross av at trusselen hadde vist seg å være grunnløs, sendte KG 12. februar ut et skriv til alle divisjonssjefene som oppfordret til sikring av militære beholdninger mot angrep fra ”ondsinnede”.⁹⁷ Denne saken er ikke nødvendigvis et isolert tilfelle og reiser derfor et sentralt spørsmål: Hvor pålitelige var de ”pålitelige” kildene?

⁹² RA/GSIV/324. Uten nummer, datert 25.1.18, merket «X den 25.1.18».

⁹³ RA/GSIV/324. KG1324/18, datert 13.2.18, fra 5.div til KG.

⁹⁴ RA/GSIV/324. KG1324/18, datert 13.2.18, fra 5.div til KG.

⁹⁵ RA/GSIV/324. KG1324/18, datert 13.2.18, fra 5.div til KG; RA/JDP/0074. Jnr.1708/18, en rekke dokumenter datert januar 1918 tilknyttet ”Herljov Rygh-saken”.

⁹⁶ RA/JDP/0074. Jnr. 1708/18, uten dato, men med henvisning til ”Herljov Rygh-saken”.

⁹⁷ RA/GSIV/324. KG1236/1918, datert 12.2.18, fra KG til GS. merket «Skrivelse til 1.-6. DK». Denne saken er også behandlet i; Borgersrud 2000:135 og i; Agøy, 1997:89. Både Agøy og Borgersrud har påpekt at divisjonssjef

”Pålitelige” vakter, militær assistanse og forbud mot salg av våpen og ammunisjon

19. februar sendte generalstabsjef Strugstad ut et chifffertelegram til samtlige divisjoner om sikring av våpendepoter, broer og magasiner. Etter ordre fra KG informerte han om viktigheten av at man snarest mulig sikret seg at vaktene ”udelukkende består av fuldt paalidelige folk. Endvidere skal fremtidig alle poster ved viktigere magasiner og depoter være dobbeltposter”.⁹⁸ Rapportene illustrerer hvor viktig mannskapets lojalitet og pålitelighet var for Generalstaben. 22. februar svarte divisjonssjef Dietrichson i 3. divisjon at ordre var gitt om at sluttstykkene skulle fjernes fra våpnene i depotet. I tillegg var det forberedt innkallelser av pålitelig befal og mannskap i Stavanger og i distriktet.⁹⁹ Rapporten fra Dietrichson illustrerer to gjennomgående viktige prioriteringer i forbindelse med sikring mot ”ondsinnede”: Militære depoter skulle sikres og divisjonene skulle sørge for pålitelig vaktmannskap. Dietrichson skrev at det var problematisk å ta ut det nødvendige antall helt pålitelige mannskaper da kompaniet hadde ”mindre kjendskap til mandskapers politiske opfatninger”. At kompaniene i tillegg bestod av en stor andel industriarbeidere, ble oppfattet som et problem da ”de fleste maa antages at ville slutte sig til eventuelle oprørere og alle disse vil da være utlevert geværer fra de militære avdelinger”. Rapportforfatteren mente problemet ville bli desto større dersom bøndene fikk utsettelse av militærtjenesten for å drive landbruk.¹⁰⁰ En slik prioritering kan forstås i sammenheng med statsviteren Ståle Ulriksens teori om at Forsvaret anså bonden som det nasjonale idealet, som representant for nordmannen og lojal overfor nasjonen.¹⁰¹

Rapportene gir inntrykk av at sikkerhetstiltakene hastet og at hemmelighold stod sentralt. I en rapport til KG skrev rapportforfatteren fra 3. divisjon at han hadde mottatt to hemmelige skriv fra Generalstaben 21. februar. Begge gav uttrykk for at ”man maa være forberedt paa muligheten av voldelige overfald paa depoterne i større utstrækning end tidligere befryktet”.¹⁰² Det er usikkert hvor ryktene om arbeiderbevegelsens planlagte angrep på våpendepotene stammet fra. Arbeideravisene var riktignok til tider relativt skarpe i retorikken overfor militæret, men Borgersrud hevder at militære depoter aldri faktisk ble

Ræder trosset ordre fra KG, men at sikkerhetstiltakene allikevel ble videreført på initiativ fra KG etter at brevet var identifisert som en forfalskning.

⁹⁸ RA/GSIV/302. GS595/18, datert 20.2.18, merket ”Hemmelig”, fra GS til Kommandanten på Akershus festning.

⁹⁹ RA/GSIV/302. GE1196/1918, datert 22.2.18, fra 3. divisjon til KG.

¹⁰⁰ RA/GSIV/302. GE1196/1918, datert 22.2.18, fra 3. divisjon til KG.

¹⁰¹ Ulriksen, 2002:40.

¹⁰² RA/GSIV/302. GE1196/1918, datert 22.2.1918. Fra 3. divisjon til KG.

angrepet.¹⁰³ Gjennomgått materialet i arkivet for Generalstabens fjerde avdeling avdekker heller ikke konkrete eksempler på slike angrep eller planer om angrep.

Ved siden av at våpendepotene ble sikret, ble det utarbeidet mobiliseringsplaner ved indre uro. Divisjonene skulle kunne komme hverandre til unnsetning ved uro i andre deler av landet. 16. mars sendte major Finn Quale ved Hallingdalbataljonen et skriv til KG der han redegjorde for planlagte tiltak. Bataljonen skulle bidra ved eventuell uro i Kristiania og kunne stille med 500 mann. Quale stilte seg imidlertid tvilende til om en oppsetning på Gardermoen ville være effektiv, da det kunne ta opp til fem døgn fra bataljonen fikk innkallelsen til de var på stedet.¹⁰⁴ I tillegg til mobiliseringsplanene og sikringstiltakene, ble rutinene for samarbeid mellom sivile og militære myndigheter ved eventuelle opptøyer utbedret. Den enkelte politimester skulle vite hvor han skulle henvende seg ved behov for militær assistanse.¹⁰⁵ I et skriv til amtmannen i Akershus 27. februar gav politimesteren i Aker uttrykk for uro i forbindelse med det militære vaktholdet. Han var bekymret for at sivil uro kunne oppstå spontant i nærheten av hovedstaden og at militær assistanse ikke ville nå frem raskt nok da Aker sorterte under Gardermoen.¹⁰⁶ Generalen ved Akershus kommandantskap hevdet derimot at man ved uroligheter ville ha behov for militær assistanse over hele Kristiania. Det ville derfor ikke lønne seg å ha militæret fast stasjonert på Aker.¹⁰⁷

Å hindre at arbeiderbevegelsen fikk tilgang på våpen, var en annen viktig prioritering i sikkerhetsforberedelsene. 11. februar tok Generalstaben derfor initiativ til utvidelse av lovverket i forbindelse med kjøp og salg av ammunisjon og skytevåpen. I et hemmelig skriv til sjefen for JD påpekte Strugstad at det ville være ”formaalstjenelig at det inntil videre ble utsendt forbud mot ethvert salg av haandskytevaaben”.¹⁰⁸ Argumentet for et slikt forbud var at det ”synes at tyde paa at det fra syndikalistisk hold arbeides paa at organisere sig med brug av vaabenmagt for øie”.¹⁰⁹ 9. mars skrev generalfelttøymesteren til JD at våpen og ammunisjon fra våpenhandlere var blitt innhentet fra hele landet, men kunne leveres tilbake for salg mot en garanti om at ”vaabnene kun sælges til paalidelige folk”.¹¹⁰ 26. mars fulgte justisminister Blehr opp med et rundskriv til amtmennene med henvisning til to kongelige resolusjoner som

¹⁰³ Borgersrud, 2000:229.

¹⁰⁴ RA/GSIV/302. GS1823/1918, datert 16.3.18, fra major Finn Quale (Hallingdal bataljon) til KG.

¹⁰⁵ Se for eksempel: RA/GSIV/302. GS595/18, datert 20.2.18, fra GS til kommandanten på Akershus festning, merket ”Hemmelig”. Eller; RA/GSIV/302. GS1259/18, datert 27.2.18, fra 3div til GS, merket ”Hemmelig” og ”Sikring av magasiner”.

¹⁰⁶ RA/GSIV/302. GS1656/18, datert 27.2.1918 merket ”Avskrift politimesteren i Aker: Hr. Amtmannen i Akershus”. Signert D. Fürst.

¹⁰⁷ RA/GSIV/302. KG2166/18, datert 13.3.1918, merket ”Opptøier i Aker”, fra Akershus kommandantskap til KG.

¹⁰⁸ RA/GSIV/231. GE0471/18, datert 11.2.18, merket ”Hemmelig”, fra GS til JD-sjefen.

¹⁰⁹ RA/GSIV/231. GE0471/18, uten dato.

¹¹⁰ RA/GSIV/231. GE0839/18, datert 9.3.18, merket ”Gjenpart av skrivelse”, fra GFT til JD.

bygde på "Ildsfalighetslovens § 6". Kontrollen av sprengstoff ble nå utvidet til også å gjelde oppladet ammunisjon.¹¹¹ Blehr presiserte at bestemmelsene var "en forføining til sikring av ro og orden".¹¹² Hva det innebar å være "pålitelig", ble allikevel ikke presisert, men det fantes egne retningslinjer for ammunisjon til skytterlagene.¹¹³ FD fryktet imidlertid en "masseindmelding i den frivillige skytterorganisation" og anmodet derfor Norges skytterstyret om å "søke hindret, at der i skytterlagene innmeldes folk, som kan ventes at støtte en samfundsfiendtlig bevægelse".¹¹⁴ Allerede 26. mars skrev kriminalkontoret til Generalstaben at det ikke fantes hjemmel i lovverket til å kreve at forhandlerne leverte inn våpen og ammunisjon til militære myndigheter.¹¹⁵

Sikkerhetskomiteen av 1918

I februar 1918 ble det opprettet en sikkerkomité etter muntlig mandat fra regjeringen, et tiltak som illustrerer at situasjonen ble oppfattet som relativt kritisk. Komiteen hadde sitt første møte 24. februar og bestod av generalstabsjef Strugstad, sjefen for GE, Graff-Wang, politimester Beichmann i Kristiania, ekspedisjonssjef Zimmer i FD, byråsjef Borch ved JDP og fungerende sjef Hveem i admiralstaben.¹¹⁶ Komiteen var høyst hemmelig med vidt mandat til å foreslå ønskelige tiltak for å sikre opprettholdelse av ro og orden dersom sivile myndigheter ble satt ut av kraft. Komiteen skulle i tillegg utarbeide retningslinjer for samarbeid mellom hæren, marinen og sivile myndigheter. Sikkerhetskomiteen (SK) var ikke ment som et engangstiltak, men skulle fungere som et samarbeidsorgan for sentrale sivile og militære myndigheter om sikkerhetsmessige tiltak overfor «syndikalistbevegelsen».¹¹⁷

Referatet fra det første møtet i SK gir innblikk i de omfattende forberedelsene som ble iverksatt overfor revolusjonære etter årsskiftet. Fra å ha en nøktern og formelt underordnet rolle i håndtering av indre uro høsten 1917, hadde Generalstaben innen utgangen av februar 1918 rukket å iverksette omfattende forberedelser. I referatet er det viet et eget avsnitt som redegjør for tiltak militære myndigheter allerede hadde satt ut i livet, blant annet sikring av magasinene og direktiver til bruk av skytevåpen. Divisjonssjefene var blitt pålagt å "utta paalidelige bevogtningsmandskaper til krigsmaktens og statens etablissementer, beholdninger

¹¹¹ RA/GSIV/231. GE0839/18, datert 26.3.18, merket "Tjenestesak" og "Rundskrivelse til alle amtmennene fra Justisdepartementet", fra O. Blehr til samtlige amtmenn.

¹¹² RA/GSIV/231, GE0839/18, datert 26.3.18.

¹¹³ RA/GSIV/231. GE0839/18, uten dato, merket "Hemmelig", fra JD til FD/armeen.

¹¹⁴ RA/JDP/0074. Jnr.2377/A, 26.3.18, merket "Hemmelig" fra FD til Norges skytterstyre.

¹¹⁵ RA/GSIV/231. GE0832/18. Datert 26.3.18. Fra JD (Kriminalkontoret) Signert Edward Broen) til GE.

¹¹⁶ For referatet fra første møte i SK se; RA/GSIV/310: *Sikkerhetstjeneste, ordensvern, indre uroligheter (1913-1940)*. Uten nummer og dato, merket "Sikkerhetskomiteen ("SK")" og "Første møte i SK avholdt 24.02.18".

¹¹⁷ RA/GSIV/310. Merket "Første møte i SK avholdt 24.2.18".

mv. samt at alle viktige poster skal være dobbeltposter". Det ble også forberedt en "duplikatorordning" som gikk ut på at divisjonssjefene skulle finne en nestkommanderende som skulle settes inn i bestemmelser og planer. Ordre skulle utarbeides i dobbel kopi som skulle oppbevares hos en "paalidelig tredjepart".¹¹⁸

Komiteens muntlige mandat fra regjeringen kan tyde på at det også fra sivil hold hersket frykt for et regelrett statskupp.¹¹⁹ Det er imidlertid påfallende at det ikke finnes et tilsvarende punkt om iverksatte tiltak i regi av sivile myndigheter da indre uro i utgangspunktet var politiets ansvarsområde. Fra opprettelsen av den militære etterretningstjenesten ble det imidlertid presisert at "den militære etterretningstjeneste arbeider sammen med, og glir over i den sivile etterretningstjeneste". Det skulle være et nært samarbeid mellom den militære og den sivile etterretningstjenesten.¹²⁰ I etterkant av møtet sendte byråsjef Borch i JD ut et rundskriv til politimennene om samarbeid mellom politi- og militærmakt ved opprettholdelse av ro og orden. Borch og SK vektla imidlertid at det var politiet som hadde hovedansvaret for sivil ro og orden, og at sivile myndigheter måtte gjøre det de kunne for å unngå at militæret måtte komme dem til unnsetning. Bare dersom politiets egne maktmidler ikke strakk til, kunne militær assistanse begjæres. Begjæringen måtte gjøres skriftlig.¹²¹

I rundskrivet henviste Borch til et skriv fra KG 12. og 16. februar som påla divisjonssjefene å "træffe de nødvendige foranstaltninger til sikring mot angrep av ondsinnede".¹²² Det fantes imidlertid begrensninger for hvilke tiltak JD ville tillate. Et eksempel er et skriv til Handelsdepartementet fra postkontoret i Mo der postkontoret informerte om en henvendelse fra lensmannen i Mo i Rana. I følge brevskriveren ved postkontoret hadde politimesteren bedt om et økonomisk bidrag fra bedrifter i næringslivet for å dekke utgiftene det ville kreve å opprette og opprettholde et brann- og ordensvern. Postkontoret tok avstand fra et slikt vern som lensmannen mente var nødvendig som forsvar ovenfor et «umoralsk og ydderliggaaende socialistorgan».¹²³ Brevet ble videresendt JD, som svarte at «dette departement anser etableringen av et slikt civilt ordensvern meget betenkelig»

¹¹⁸ RA/GSIV/310. Merket "Første møte i SK avholdt 24.2.18".

¹¹⁹ Agøy argumenterer på lignende måte for betydningen av muntlig mandat i; Agøy, 1997:94.

¹²⁰ RA/GSIV/325. Uten nummer og dato i legg merket "Etterretningstjeneste (utdatert) 1909, 1912, 1915 og 1939.

¹²¹ RA/GSIV/310. GE0646/18, datert 5.3.18 merket «rundskriv til politimennene» avskrift §§ 136 og 137. Lovverket knyttet til militær assistanse i sivile konflikter er nærmere redegjort for i kapittel 2:14/15.

¹²² RA/GSIV/310. GE0646/18, datert 5.3.18 merket «rundskriv til politimennene» avskrift §§ 136 og 137.

¹²³ RA/GSIV/310. GE0721/18, datert 18./24.18, til "Handelsdepartementet og andre", fra postkontoret i Mo.

og krevde en uttalelse fra lensmannen selv.¹²⁴ Hva et slikt ordensvern ville innebære ble ikke presisert, men korespondansen viser at sivile myndigheter, på tross av bekymringen for revolusjon, ikke var villige til å innføre hvilke som helst tiltak.

PROBLEMARTISERING: EN NY OG UDEFINERBAR FIENDE

Sommeren 1917 var Generalstabens rolle i forbindelse med indre sosial uro, begrenset til å bistå sivile myndigheter ved spontane uttrykk for sosial uro. Det fantes ulike holdninger til militærets rolle i slike konflikter, men Forsvaret ønsket generelt å holdes utenfor sivile konflikter. Ved utgangen av mars 1918 var denne holdningen en ganske annen. I regi av Generalstaben og KG var omfattende forberedelser og sikkerhetstiltak blitt iverksatt med referanse til den revolusjonære bevegelsen. Hva var bakgrunnen for, og de umiddelbare konsekvensene av, at Generalstabens vinteren 1917/18 endret holdning med hensyn til sin sikkerhetspolitiske rolle ved indre uro?

Interesseforkyvingen må ses i sammenheng med tre faktorer: Den nasjonale utviklingen, den internasjonale konteksten og arbeiderbevegelsens ideologiske angrep på den militære institusjonen. I Norge økte oppslutningen om opposisjonen i DnA, som var villige til å gå til utenomparlamentariske midler for å endre samfunnsforholdene. Samtidig ble den radikale retorikken stadig tydeligere i norsk samfunnsliv. Arbeiderbevegelsen så med optimisme på samfunnsomveltningene i Russland og oppmuntret "de røde" under borgerkrigen i Finland. Fra Sverige og Danmark mottok Generalstaben meldinger om uttrykk for antimilitarisme. Den radikale fraksjonen i DnA hadde lenge drevet antimilitaristisk agitasjon. Det nye innslaget ved årsskiftet 1917/18 var imidlertid rådsbevegelsen, arbeiderbevegelsens utenomparlamentariske aksjonsorganer etter russisk mønster. Det er grunn til å hevde at fremveksten av soldatrådene i januar og februar 1918, var en avgjørende foranledning til at Generalstaben, som tidligere hadde oppfattet den ytre etterretningen som militærets oppgave, tok del i det indre overvåkningsarbeidet.

I følge Max Weber er staten den institusjonen som har monopol på voldsmakt. Militæret som utfører denne voldsmakten, kan derfor forstås som en konstitutiv faktor for staten.¹²⁵ Den revolusjonære arbeiderbevegelsen formulerte eksplisitte mål om å omvelte statsforfatningen og avskaffe militærvesenet og representerte dermed en tydelig opposisjon til det bestående samfunnssystemet. Dette kan bidra til å forklare Generalstabens nye deltakelse i konflikten. Den amerikanske sosiologen James Rule hevder at staten defineres gjennom

¹²⁴RA/GSIV/310. GE0721/18, datert 13.3.18.

¹²⁵Ulriksen, 2002:23.

muligheten til å opprettholde kontroll, og at staten vil miste sin koherens og identitet dersom kontrollen ikke opprettholdes. Rule beskriver en revolt mot staten i regi av en sosial gruppe som et forsøk på å nekte staten kontroll.¹²⁶ Soldatrådene og den tiltakende revolusjonære retorikken utfordret staten direkte. Eventuelle revolter måtte forhindres. Dersom staten skulle mislykkes i å opprettholde kontroll over en sosial enhet i befolkningen, kunne det true statens eksistensgrunnlag.

Rule hevder videre at dersom en sosial enhet eller en stat, står i fare for å ”miste grepet på sine terrorister”, må institusjonen først og fremst konsentrere seg om å stabilisere situasjonen. Han skriver at en situasjon der en trussel vokser frem innen en institusjon, kan stabiliseres enten gjennom sanksjoner eller ekskludering av mulige ”regel-brytere”.¹²⁷ Situasjonen ble forsøkt stabilisert ved hjelp av sanksjoner gjennom lovverket. Dette viste seg imidlertid å by på problemer da det juridiske rammeverket ikke var forberedt på en slik situasjon. KG og Generalstabens initiativ til å opprette egne grupper av pålitelige soldater til bruk i sosiale konflikter, kan derfor ses som et forsøk på å ekskludere ”regelbryterne” i Forsvaret dersom en sosial konflikt skulle bryte ut.

Sikkerhetstiltak ble oppfattet som ”omfattende”, men nødvendige. Vi har sett at sikringen av våpenmagasinet i Trondhjem, var det første av en rekke tiltak som ble iverksatt. Bakgrunnen for tiltakene var en skriftlig advarsel om at revolusjonære hadde planer om å angripe depotene. Filosofen Lars Svendsen skriver at ”følelsen gir adekvat erkjennelse hvis objektet er farlig og frykten står i samsvar med farens grad av alvor”.¹²⁸ Med utgangspunkt i informasjonen Generalstaben hadde tilgjengelig, var frykten i utgangspunktet adekvat. Det viste seg imidlertid etter kort tid at advarselen var en forfalskning og at trusselen ikke var reell. Sikkerhetstiltakene ble allikevel opprettholdt og videreført. Svendsen skriver at oppfatninger og tolkninger er avgjørende for å identifisere en følelse, men at følelsen kan forbli den samme på tross av at oppfatningen endres.¹²⁹ Det er derfor grunn til å hevde at tiltakene som ble videreført, var basert på en inadekvat opplevelse av frykt da ny informasjon avdekket at trusselen var fiktiv. Hobson og Kristiansen skriver: ”At myndighetene bestrebet seg på streng kontroll med våpen, ammunisjon og sprengstoff er ikke egnet til å overraske. Den gang, som nå, ville det være mer påfallende om slikt materiell skulle ligge usikret”.¹³⁰ Tiltakene ble imidlertid gjort med direkte henvisning til at revolusjonære kunne angripe

¹²⁶ Rule, 2007:20.

¹²⁷ Rule, 2007:21.

¹²⁸ Svendsen, 2007:43.

¹²⁹ Svendsen, 2007:37.

¹³⁰ Hobson og Kristiansen, 2001:167.

våpendepotene og avdekker en oppfatning av norske revolusjonære som en viktig sikkerhetspolitisk trussel.

I tillegg til utbedring av sikkerhetstiltakene ble de første vintermånedene i 1918 preget av juridiske diskusjoner om muligheten for å begrense uønsket revolusjonær aktivitet. Lovverket var uklart med hensyn til denne typen politiske utfordringer. Rådsbevegelsen var i tillegg vanskelig å få innblikk i og dens omfang og virke fremstod som relativt uoversiktlig. Rapportene fra perioden bærer preg av at Generalstaben var usikker på hvem fienden var, og hva den var i stand til. Dette kommer til uttrykk igjennom valget av overvåkningsstrategier. De internerte krigsfangene om bord ”Berlin” ble gjort oppmerksomme på at posten deres ble sensurert. Trusselen var avgrenset, oversiktlig og kunne kontrolleres. Overvåkingen av revolusjonære ble derimot gjort i hemmelighet, gjennom postkontroll og sosial og administrativ overvåking. Valget av overvåkningsstrategi tyder på en opplevelse av manglende kontroll med den revolusjonære bevegelsen.

Bruk av moralske begreper for å beskrive politisk og sosial tilhørighet, kan ha bidratt til å intensivere Generalstaben fiendebilde. Polare begreper som ”paalidelige” og ”upaalidelige”, samt bruk av begreper som ”ondsinnert”, gir inntrykk av et svart/hvitt syn på aktører på rett og gal side i et politisk polarisert samfunn. David Hume har vist at menneskelige erfaringer etableres dels gjennom rasjonalitet (ideer) og dels gjennom emosjonalitet (inntrykk).¹³¹ Fordi moralske begreper har emosjonelle konnotasjoner, vil fordommene knyttet til begrepet få betydning for hvordan den enkelte vurderer en moralsk handling som rett eller gal. På tross av at en kan regne med at diskursen i militæret til en viss grad impliserte definisjonen av begrepene, er det rimelig at vurdering av ”pålitelighet” til syvende og sist ble et subjektivt anliggende. Dersom en divisjonssjef vurderte informanten som pålitelig, ble informasjonen også vurdert som pålitelig. Informasjonen ble sendt til Generalstaben og kunne bidra i utformingen av trusselbildet sentralt. Episoden i Trondhjem i forbindelse med Herljev Rygh er et godt eksempel på det. Trusselen ble vurdert som så alvorlig at mannens pålitelighet ikke ble nøye etterforsket før omfattende tiltak ble iverksatt.

Generalstabens begrensede innblikk i arbeider – og rådsbevegelsen fikk betydning både for oppfatningen av fiendens egenart og størrelse og for hvilke sikkerhetspolitiske behov den førte med seg. Det ble tatt grep med henblikk på konkrete farer, men rådsbevegelsen representerte i tillegg en potensiell trussel det var vanskelig å mobilisere mot: En abstrakt, politisk og identitetsskapende trussel. Bevegelsen utgav seg for å være omfattende, men var

¹³¹ Hume, David: *A Treatise of Human Nature*. Charleston, 2006:23-29.

samtidig anonym. Den eksplisitte målsettingen var å infiltrere soldatene og skytterorganisasjonene uten at lovverket kunne forhindre det. Uavhengig av om målet var bevæpning eller avvæpning, er det derfor grunn til å hevde at Generalstaben oppfattet soldatrådene som offensive. Fremveksten av soldatrådene med de eksplisitte målsettingene om å avskaffe militæret, må derfor betraktes som en sentral motivasjon for Generalstabens nye rolle i indre sikkerhetspolitikk fra januar 1918.

OPPSUMMERING

Dette kapitlet har tatt for seg den nasjonale og internasjonale bakgrunnen for at Generalstaben endret syn på militæretatens rolle i indre sikkerhetspolitikk frem mot våren 1918. I denne sammenhengen er den russiske revolusjonen og fremveksten av soldatrådene i Norge blitt trukket frem som viktige foranledninger. Hemmelighold og mangelen på innsikt i bevegelsen, fikk i tillegg stor betydning for trusselvurderingen av arbeiderbevegelsen. Fra å fokusere på ytre etterretning, tok Generalstaben større del i indre overvåkning fra januar 1918. Som en reaksjon på den nye sikkerhetspolitiske situasjonen, ble omfattende tiltak iverksatt, ”pålitelige” styrker ble opprettet og lovverket ble utfordret. En sentral konsekvens av Generalstabens nye deltakelse i den indre overvåkingen, var at en gruppe i befolkningen tydelig ble definert som ”upålitelig”, og som en alvorlig trussel mot staten og det bestående. Denne oppfatningen la grunnlaget for revolusjonsfrykt i perioden som fulgte.

Påskan 1918 utgjorde opposisjonen i DnA "den nye retning" som vant oppslutning under landsmøtet i partiet. Denne maktforskyvningen fikk betydning for arbeiderbevegelsens retorikk og strategi i perioden som fulgte. 11. november 1918 markerte avslutningen på en fire år lang verdenskrig. I forbindelse med våpenstillstanden blusset en revolusjonær situasjon opp i Tyskland. Ett år etter den russiske revolusjonen stod Europa igjen overfor en potensiell revolusjon, og faren var at den kunne forplante seg på kontinentet. I dette kapittelet er målsettingen å redegjøre for Generalstabens rolle i forbindelse med indre uro i internasjonal fredstid, men i en potensielt revolusjonær nasjonal situasjon. Perioden kapittelet tar for seg strekker seg fra landsmøtet i april 1918 til tariffavtalene utløp i mai 1920. Kapittelet tar sikte på å drøfte endringer og kontinuitet i Generalstabens fiendebilde av arbeiderbevegelsen i perioden samt motivasjonen bak sikkerhetstiltak som ble innført og opprettholdt.

ETTER KRIGEN - EN NY OG REVOLUSJONÆR SITUASJON?

Patriotismen som lå til grunn for stormaktenes krigføring, kjølnet dramatisk mot slutten av første verdenskrig. Den internasjonale konflikten la press på borgfreden og intensiverte nasjonale klassesetninger. Oppslutningen om arbeiderbevegelsen økte i land der følgene av krigen fikk store konsekvenser for arbeidsforholdene. Som tidligere vist var krigstretthet, sult og politisk polarisering viktige forutsetninger for novemberrevolusjonen i 1917.

Bolsjevikregimet ble anerkjent av den tyske regjeringen og i mars 1918 ble fredsavtalen mellom Russland og sentralmaktene underskrevet i Brest-Litovsk. Dette førte blant annet til at Russland trakk seg ut av verdenskrigen. Avtalen bidro også til uavhengighet for en rekke land som tidligere hadde vært under russisk herredømme, og gav bolsjevikene et pusterom i den russiske borgerkrigen.¹ Hovedfokus for bolsjevikene var våren 1918 å komme seirende ut av borgerkrigen, samt å føre revolusjonen videre på kontinentet. I april 1918 skrev GE at et viktig ledd i bolsjevikenes utenrikspolitikk, var at de imperialistiske landene skulle følge deres eksempel. Videre at "sosialismen skulle gry over hele verden".² Arbeiderbevegelsen i europeiske land fulgte utviklingen i Russland med optimisme og med forhåpninger om at revolusjonen nå ville forplante seg.

¹ Statene som fikk sin uavhengighet etter Brest-Litovsk avtalen var: Finland, Estland, Latvia, Ukraina, Litauen og Polen.

² RA/GSIV/276. Rapport nummer 307.

Fra verdenskrig til verdensrevolusjon?

Høsten 1918 var krigsutsiktene dårlige for den tyske hæren. 14. oktober meldte Den danske generalstaben at rådsbevegelsen i Tyskland hadde redusert arbeidstiden for grensevaktene, at offiserene var borte og at det vaiet røde flagg over noen av brakkene.³ 30. oktober ble den tyske flåten kalt ut fra Wilhelmshafen, men matrosene gjorde mytterier mot det de oppfattet som et selvmordsoppdrag. I løpet av få dager hadde mytteriet forplantet seg til Kiel og andre tyske byer. Wilhem II abdiserte ufrivillig og sosialdemokratenes leder Friedrich Ebert ble utnevnt til kansler. Ebert ble senere innsatt som en av seks ministre, utnevnt av den tyske rådsbevegelsen. 11. november ble det erklært våpenstillstand og store deler av Europa ble kastet ut i et nasjonalt og politisk kaos.

Borgersrud skriver at krigsmotstanden i Tyskland kvalte krigen da soldatene marsjerte hjem for å gjennomføre revolusjonen.⁴ Også Generalstaben tolket situasjonen dithen at de tyske soldatene hadde hatt stor betydning for utfallet av krigen. I november 1918 skrev GE at soldatene var villige til å overgi flåten til engelskmennene for å få våpenstillstand.⁵ I Russland var forventningene til situasjonen høye. 29. november skrev GE at utviklingen i Europa hadde vekket nytt håp blant de russiske bolsjevikene som i følge rapporten sendte penger til Tyskland for å puste liv i revolusjonen.⁶ Generalstaben tolket allikevel ikke soldatopprørene som et uttrykk for en bolsjevikisk revolusjon. I et tilbakeblikk på hendelsene i Tyskland som ledet opp til våpenstillstanden, skrev GE i begynnelsen av desember at de tyske soldatrådene ikke hadde ønsket en rød revolusjon, men fred og ro til å tjene den tyske regjeringen.⁷ Hobson og Kristiansen skriver at de politiske båndene mellom seiersmaktene ble tydeligere i forbindelse med fredsarbeidet som fulgte og at den internasjonale politikken nærmet seg den vestlige liberalismens idealforestillinger.⁸ Stormaktspolitikken bygget imidlertid videre på en kapitalistisk samfunnsstruktur som ble utfordret av de europeiske arbeiderbevegelsene med Russland i spissen. De europeiske regjeringene anerkjente på ingen måte bolsjevikregimet. Det ble forsøkt bekjempet gjennom økonomisk blokade, samt en militær intervensjon mot bolsjevikene i den russiske borgerkrigen. Verken bolsjevikene eller europeiske stormakter regnet det som sannsynlig at regimet ville overleve det internasjonale presset avskåret fra internasjonal handel. Vellykkede sosialistiske revolusjoner i andre europeiske hovedland ble

³ RA/GSIV/277: *Etterretningsrapporter 1917 til 1927*. Rapport nummer 1012, datert 14.10.18.

⁴ Borgersrud, 2000:137.

⁵ RA/GSIV/276. Rapport nummer 1049, datert 27.11.18.

⁶ RA/GSIV/276. Rapport nummer 1062, datert 29.11.18.

⁷ RA/GSIV/276. Rapport nummer 1082, datert 7.12.18.

⁸ Hobson og Kristiansen, 2001:153.

av bolsjevikene ansett som en forutsetning for at bolsjevikregimet skulle overleve.⁹ Dette var bakgrunnen for at den Kommunistiske Internasjonale (Komintern) ble stiftet i mars 1919.¹⁰

Krigen som kulturelt tidsskille

Hobson og Kristiansen skriver at ”ikke i noen periode etter 1814 har splittelsen i det norske samfunnet vært større enn i årene etter 1918”.¹¹ Dette gjaldt imidlertid ikke bare det norske samfunnet. Sosial splittelse kom til uttrykk over hele Europa. Den europeiske befolkningen hadde opplevd et massivt folketap og krigen ble oppfattet som så barbarisk at den i ettertid er blitt beskrevet som et kulturelt tidsskille.¹² Nedrustning var en naturlig følge av krigsstillstanden, men det politiske klimaet førte også til at sterke krefter i samfunnet stilte spørsmålstegn ved behovet for et militærvesen. Sammen med sosialistene støttet nå en stor del av borgerskapet opp under forslaget om en omfattende nedrustning. Militære bevilgninger var derfor en omstridt post på statsbudsjettet etter krigen. Hobson og Kristiansen skriver at arbeidsledige offiserer opplevde en sterk fornemmelse av deklassering etter demobiliseringen i 1918 og reduksjonene i Forsvaret som fulgte. De peker på at mange offiserers politiske aktivisme på høyresiden må ses i sammenheng med dette.¹³

Ulriksen hevder at desintegrasjonen i samfunnet under krigen fikk betydning for hvordan store deler av befolkningen definerte seg selv. Før krigen var det høy oppslutning rundt nasjonen, og det å være ”nordmann”, men etter krigen identifiserte mange seg med sin politiske overbevisning eller klasses tilhørighet i stedet. For eksempel opplevde mange arbeidere en sterkere tilknytning til begreper som ”arbeider” eller ”kommunist” enn til begrepet ”nordmann”. I følge Ulriksen ble den synkende lojaliteten til nasjonalstaten viktig for holdningene til Forsvaret etter krigen.¹⁴ Nasjonalismen og konstitusjonstroen var sterk blant tilhengerne av den militære institusjonen og avstanden til arbeiderbevegelsens idealer bidro til revolusjonsfrykten og fremveksten av samfunnsbevarende aktivisme. For eksempel ble Forsvarsforeningen med ledelse og tyngde av medlemmer på den politiske høyresiden, en politisk og sosial motpol til den radikale arbeiderbevegelsen i mellomkrigsårene.

⁹ Egge, Åsmund: *Komintern og krisen i det norske arbeiderparti*. Oslo, 1995:10.

¹⁰ Forholdet mellom Komintern og den norske arbeiderbevegelsen drøftes nærmere i kapittel 5. [side](#)

¹¹ Hobson og Kristiansen, 2001:159.

¹² Hobson og Kristiansen, 2001:159.

¹³ Hobson og Kristiansen, 2001:164.

¹⁴ Ulriksen, 2002:115.

”STEMMEFLERHET” TIL ”DEN NYE RETNING”

Påskan 1918 møtte DnA til sitt landsmøte som et splittet parti. Håndteringen av dyrtiden og partiledelsens reformistiske tilnærming til de borgerlige partiene, hadde fått store konsekvenser for den ideologiske balansen i partiet. Reformistene hadde fortsatt stor tiltro til det parlamentariske system og mente at DnA først og fremst måtte konsentrere seg om å få oppslutning i folket. Dersom DnA skulle få folkeflertall, men ble nektet tilsvarende plass i Stortinget, ville de støtte en revolusjon, men ikke før. Norge var ikke en arena for et diktatur, og kampen for arbeiderklassen skulle først og fremst være en demokratiseringsprosess.¹⁵

”Den nye retning” avviste at revolusjonen stod for døren, men påpekte at partiet måtte støtte rådsbevegelsen og spontane masseaksjoner i bedriftene dersom det viste seg å være nødvendig. Reformistene og opposisjonen utformet hvert sitt taktikkvedtak, en planmessig fremgangsmåte for å nå et bestemt mål: politisk makt til arbeiderne. Fure skriver at ”den nye retning” i sitt taktikkvedtak erklærte partiet som revolusjonært med rett til å gjennomføre masseaksjon.¹⁶ Resultatet ble seier for den revolusjonære opposisjonen og Grepp overtok ledervervet i DnA. På tross av den revolusjonære retorikken konkretiserte ikke ”den nye retning” hva taktikkvedtaket ville medføre i praksis og det er blitt diskutert hvorvidt DnA faktisk var revolusjonært etter maktforskyvingen.¹⁷ Diskusjonen er interessant i ettertid, men i samtiden var den radikale retorikken tydelig nok.

Den første perioden med ny ledelse bar preg av uklarhet og forvirring i DnA. ”Den nye retning” var dannet på bakgrunn av misnøyen med den reformistiske partiledelsen, men var ideologisk splittet.¹⁸ Motsetningene kom tydeligere til uttrykk når partiledelsen nå skulle enes om ideologi og aksjonsformer. Antimilitarismen stod allikevel sterkt. Derfor er det påfallende at maktforskyvingen i partiet sjelden ble omtalt i Generalstabens rapporter fra perioden da de viktigste ”agitatorene” og ”bolsjevikene” nå inntok sentrale posisjoner. Generalstabens manglende interesse for partipolitikk, kan forklares med at politikk ble ansett som et sivilt anliggende.

Ved enkelte tilfeller ble politiske konflikter allikevel holdt under oppsyn av Generalstaben, antagelig på grunn av bekymringen for at uoverensstemmelser kunne utarte til omfattende samfunnskonflikter. Spørsmålet om åttetimersdagen våren 1918 er et eksempel på

¹⁵ Bjørnson, 1990:520.

¹⁶ Fure, 1984:30.

¹⁷ Fure har problematisert hvorvidt DnA kan sies å ha vært revolusjonært etter landsmøtet 1918 i; Fure, 1984:25.

¹⁸ Det ideologiske grunnlaget for opposisjonen i DnA som utgjorde ”den nye retning” under påskelandsmøtet i 1918 er nærmere redegjort for i kapittel 2.

dette. Kravet om åtte timer arbeid, åtte timer hvile og åtte timer fritid var et gammelt krav i arbeiderbevegelsen, og mange bedrifter hadde allerede redusert arbeidstiden.¹⁹ DnA fremmet kravet for Stortinget 27. april, og truet med masseaksjon og full arbeidsnedleggelse 1. mai dersom åttetimersdagen ikke ble innført gjennom lovgivningen. NAF var bekymret for hvilke konsekvenser saken kunne få dersom arbeiderne klarte å tvinge kravet igjennom. I en rapport til KG 18. mai 1918 skrev Generalstaben at panserskipet "Harald Hårfagre" ville bli liggende i Trondhjemsfjorden til konflikten om åttetimersdagen var avklart. I følge kaptein Ræder i 5. divisjon måtte man være "forberedt paa uroligheter dersom avgjørelsen gaar arbeiderne imot".²⁰ Generalstaben var altså forberedt på å gripe inn dersom konflikten skulle utarte. Kravet om åttetimersdagen hadde stor oppslutning i arbeiderbevegelsen, men selve aksjonen ble ikke gjennomført i så stort omfang som forventet. 1. mai 1918 forløp uten omfattende samfunnskonflikter.

Når det gjaldt håndteringen av sivil urolighet, hadde norske myndigheter to strategier: i hovedsak ville man være imøtekommende overfor arbeiderbevegelsen samt forsøke å lede diskusjonen tilbake i de parlamentariske kanaler. I silkehansken fantes det imidlertid en jernneve: maktbruk fra arbeiderbevegelsen ville bli møtt med makt.²¹ I forbindelse med åttetimersdagen lyktes det norske myndigheter å trekke konflikten om åttetimersdagen tilbake i parlamentariske kanaler. Før jul 1918 erklærte regjeringen og NAF at man var innstilt på å innføre 48 timers arbeidsuke under tarifforhandlingene i 1919.²² Stabile arbeidsforhold var et sentralt poeng for norske myndigheter og for NAF, men det var samtidig viktig å hindre DnA i å presse igjennom lovendringer ved hjelp av makt.

ANTIMILITARISME OG POSTOVERVÅKNING

Våren 1918 var Generalstabens oppmerksomhet i forbindelse med indre uro fortsatt rettet mot uttrykk for antimilitarisme. I mai 1918 holdt Simensen, som nå var formann i Kristiania Arbeiderparti, et foredrag om formålet med soldatrådene. Foredraget dreide seg om militærvesenets ansvar for "samfunnsurett" og ble trykket i *Arbeidet*, organ for Bergen Arbeiderparti:

¹⁹ Bjørnson, 1990:551.

²⁰ RA/GSIV/324. Uten nummer, datert 18.5.18, merket "Hemmelig", fra GS til KG.

²¹ Bjørnson, 1990:550.

²² Bjørnson, 1990:555.

Den fysiske magt de [regjeringen] representerer er i og for sig ikke særlig stor, men bak dem staar en anden magtfaktor og det er lovene, som de selv har skrevet. Disse lover er heller ikke særlig sterke. De er ikke sterkere end det papir de er skrevet paa. De er ikke sterkere end at man kan trykke en knyttneve gjennom dem. Bak dem staar igjen juristerne, hvis magt ogsaa er begrenset. Men saa bak disse finder vi den eneste virkelige magtfaktor, som betyr noget i og for sig, - det er militærvesenet.²³

Simensen peker her på et viktig element i arbeiderbevegelsens antimilitære ideologi: synet på militæret som en konstituerende faktor for en undertrykkende samfunnsorden. I en appell til de vernepliktige skrev ”den antimilitære komité i Kristiania” at 30 % av statens utgifter gikk til militæret, hvis egentlige oppgave var å tøyde de streikende.²⁴ Antimilitaristene oppfordret soldater og vernepliktige til handling og til ”avskaffelse av militærvesenet”, men det var fremdeles uklart hvordan ”handling” ville komme til uttrykk i praksis.

Offensive eller defensiv – hvor vil soldatrådene?

Etterretningsrapporter fra sommeren og høsten 1918 gir inntrykk av at Generalstaben og divisjonene i første omgang var bekymret for militærstreik i regi av soldatrådene.²⁵ 24. september rapporterte sjefen for Nordre Haalogaland regiment om et ”optrinn” i spisebrakkene ved Elvegaardsmoen i Ofoten som hadde funnet sted 7. september. Deler av mannskapet hadde forlatt stedet i løpet av kvelden og det hele ble beskrevet som et forsøk på militærstreik.²⁶ Arbeideravisen *Nordland Socialdemokrat* trykket kort tid etter en artikkel om opptøyene. I følge avisen hadde 150 soldater gått omkring i leiren og sunget ”socialistmarsen”, hvorav 80 soldater i en kort periode hadde forlatt leiren. I følge avisen ble opptøyene utløst av en klage på middagen.²⁷ 3. oktober skrev Generalstaben at opptøyene var blitt gransket, og de ansvarlige var blitt straffet. Streikeforsøket ble oppfattet som relativt naivt.²⁸

At forsøket ble vurdert som naivt, tyder på at Generalstaben hadde en forventning om at antimilitarismen kunne få større konsekvenser. For sivile og militære myndigheter var det derfor svært viktig å slå hardt ned på streikeforsøk. Militærekspedisjonene til Kirkenes og Sulitjelma i april og mai 1918 er eksempler på maktdemonstrasjoner overfor militærnekttere og deres sympatisører. I begge tilfellene hadde en eller flere vernepliktige nektet

²³ RA/GSIV/ 324. Uten nummer, datert 21.5.18, ”Arbeidet – Organ for Bergen arbeiderparti”.

²⁴ RA/GSIV/ 230. Uten nummer og dato, merket ”En appell til de vernepliktige” og ”Utgitt av den antimilitære komité Kristiania”.

²⁵ Se for eksempel: RA/GSIV/248: *Etterretningsrapporter fra Nord-Norge om Gresen og Etterretningskontorets kilderegister 1918 til 1929*. GE1230/18, datert 13.5.18, fra 6. divisjon til GE. Eller; RA/GSIV/248. GE1066/19, datert 16.4.18, fra Nordre Haalogaland infanteriregimet (heretter IR) til 6. divisjon.

²⁶ RA/GSIV/247. Legg 1 merket ”Ofoten 1917”. GE2464/18, datert 24.9.18, fra sjefen for Haalogaland IR til GE.

²⁷ RA/GSIV/247. Legg 1. Uten nummer og dato. Utklipp fra *Nordland Socialdemokrat*.

²⁸ RA/GSIV/247. Legg 1. 2513/18, datert 3.8.10.

militærtjeneste, og da de skulle sone lovbruddet ble arrestasjonen forhindret av lokale arbeidere. For å støtte arrestasjonene, ble store militære styrker mobilisert.²⁹ Tilfeller der militæret på denne måten ble satt inn med store styrker for å iverksette en sivil dom styrket arbeiderbevegelsens negative holdning til Forsvaret. Behovet for å ta i bruk store styrker for å slå ned på slike lovbrudd, kan imidlertid ses som et uttrykk for usikkerhet og bekymring for konsekvensene av å miste kontrollen over situasjonen. Det finnes allikevel svært få eksempler på konkrete forsøk på militærstreik. I et tilbakeblikk på situasjonen ved Elvegaardsmoen i en rapport fra januar 1921, beskrev Generalstaben sosialismen som et vikarierende motiv for opptøyene. Generalstaben konkluderte med at opptøyene kunne være en reaksjon på dårlige leveforhold og dårlig mat og påpekte at de ikke kunne spore misnøye mot selve tjenesten.³⁰

Målsettingen med soldatrådene var imidlertid fortsatt uklar, blant annet fordi det ble agitert for ”avskaffelse av militærvesenet gjennom revolusjonær masseaksjon” uten at begrepet ”masseaksjon” ble nærmere definert.³¹ For Generalstaben var situasjonen uklar: ville antimilitaristene begrense seg til passiv militærnekt? 14. mai 1918 mottok Generalstaben et referat fra et møte i ”Kristiania Soldatforening” som gir inntrykk av at referenten var en infiltratør fra militære myndigheter. Foredragsholderen var i følge referenten ”i 26-aars alderen, middels høi, hadde langt sort haar, krum næse, frematstaaende kindben, hadde en skarp stemme”.³² Det kommer frem av referatet at målsettingen var agitasjon, men at deltakerne var uenig i om militærstreik var eneste mulige aksjonsmiddelet.³³ Som tidligere nevnt bestod ”den nye retning” av fraksjoner med ulik tilnærming til antimilitarismen, en splittelse som ble tydeligere i løpet av sommeren 1918. Fagopposisjonen som tradisjonelt sett var pasifistisk, presiserte at målet var å avvæpne militæret for å hindre at det ble satt inn mot arbeidere. Ungdomsforbundet og den marxistiske fløyen i DnA mente derimot at arbeiderne skulle ta våpnene i egne hender slik at de var forberedt på en eventuell revolusjon.³⁴ Som nevnt i kapittel 3 var bekymringen for at antimilitaristene skulle få tilgang på våpen, begrunnelsen for sikringstiltakene som ble iverksatt i februar 1918. I en rapport til KG i

²⁹ ”Sulitjelmaaffæren” og ”Kirkenesaffæren” er behandlet i; Agøy, 1997:104-112; Bjørnson, 1990:560-565.

³⁰ RA/GSIV/325. Legg 3: ”Ekserserrapporter. GS uttalelse vedr. ekserserrapportene for 1918. Uttalelse fra fagmyndigheter og generalinspektøren vedr. ekserserrapporter. Ekserserrapporter fra 2. div. Kap VIII øvelser 1938 (1921, 1923, 1938)”. GS0042/21, datert 19.1.21.

³¹ Opprettelsen av soldatrådene og problemstillinger knyttet til definisjonen av ’direkte aksjon/ masseaksjon’ er behandlet i kapittel 3:55.

³² RA/GSIV/278: *Etterretningsrapporter GE 1917 til 1927*. GE1212/18, datert 14.5.18, merket ”Bilag nr. 25 14.4.18 ”Soldatforeningene” ”.

³³ RA/GSIV/278. GE1212/18, datert 14.5.18, merket ”Bilag nr. 25, 14.4.18 ”Soldatforeningene” ”.

³⁴ Antimilitarismen og det ideologiske grunnlaget for opposisjonen til partiledelsen i DnA, som ble omtalt som ”den nye retning” ved påskelandsmøtet i 1918 er også redegjort for i kapittel 2.

slutten av april advarte Generalstaben om at soldatene også kunne finne på å ta med seg våpnene ved en eventuell militærstreik.³⁵

Allerede i april mottok Generalstaben en urovekkende melding fra sivile myndigheter om et annet mulig alternativ til militærstreik. Under et avhør av en representant for soldatrådet i Trondhjem 10. april 1918, forklarte arrestanten at ”raadets program gaar ut paa blant annet aa tilveiebringe vaaben og ammunition. (...) Hensigten er saasntart raadene har faaet tilstrekkelig tilslutning og vaaben, at gaa til aksjon i givet tilfælde.”³⁶ I følge arrestanten skulle militæret og politiet ”bringes avveie”. Budskapet var en tydelig trussel mot sivile og militære myndigheter, men det er grunn til å stille spørsmålstegn ved om soldatrådet i Trondhjem hadde reelle planer om en bevæpnet aksjon. Rådet ble opprettet i arnestedet for Fagopposisjonen og på initiativ fra Martin Tranmæl som selv gikk i front for avvæpningslinja. Det er usikkert hvor godt Generalstaben kjente til splittelsen i ”militærspørsmålet”. Slike budskap kan derfor ha bidratt til en bekymring om at arbeiderbevegelsen kunne representere en større og mer omfattende trussel enn tidligere antatt.

Nulla poena sine lege – Ingen straff uten lov

I forbindelse med fremveksten av soldatrådene i februar og mars 1918 diskuterte sivile og militære myndigheter hvorvidt deltakelse i slike råd kunne straffeforfølges.³⁷ 17. april påpekte Generaladvokaten i Kristiania at et slikt forbud ville være vanskelig å håndheve.³⁸ 13. juni svarte forsvarsminister Holtfodt at forbudet allikevel måtte opprettholdes for ikke å gi inntrykk av aksept overfor rådsbevegelsen. For øyeblikket skulle man allikevel ikke straffeforfølge medlemmene.³⁹ Kort tid etter sendte JD ut et rundskriv til amtmennene der forbudet mot soldatråd ble presisert. Rådene var ikke forbudt ved lov, men slik JD hadde forstått formålet med soldatrådene var det hjemmel til å straffeforfølge enkelte av dem. Forbud mot forsvarsfiendtlig agitasjon, militærstreik og forberedelser til væpnet opprør kunne begrunnes med referanse til militær og borgerlig straffelov. I rundskrivet ble det presisert at bevisene måtte føres for hver enkelte forening og at de måtte være fyldige.⁴⁰ Problemet var imidlertid at det ikke var lett å føre gode og fyldige bevis mot soldatrådene. I et rundskriv til amtmennene 24. april skrev JD derfor at det var svært viktig å holde oppsyn med lederne av

³⁵ Se for eksempel: RA/GSIV/324. GE1018/18, datert 20.4.18, merket ”Hemmelig”, fra GS til KG.

³⁶ RA/GSIV/230. GE0988/18, datert 10.4.18, merket ”Nedenfjeldske dragonregiment – Hemmelig”.

³⁷ Diskusjonen om hvorvidt soldatrådene var straffbare er nærmere behandlet i kapittel 3.

³⁸ RA/GSIV/324. GS8024/18, datert 14.10.18, fra Generaladvokatembetet til KG.

³⁹ RA/GSIV/324. GS1243/18, datert 13.6.18, merket ”Soldaterforeninger”.

⁴⁰ RA/GSIV/324. GS5375/18, datert 21.6.18, merket ”Hemmelig”, ”Rundskriv til amtmennene fra JDP”.

soldatrådene når de avtjente verneplikten. Politiet ble også oppfordret til å innrapportere navnene til styremedlemmer i råd eller lignende til militæret.⁴¹

For å få innblikk i rådsbevegelsen, tok norske myndigheter blant annet i bruk postkontrollloven av 1915. Denne formen for overvåking befant seg imidlertid i en juridisk gråsoner fordi den forutsatte særlig grunn til mistanke før den kunne iverksettes.⁴² Postovervåking ble allikevel tatt i bruk for å bevise mistanken som kunne legge et eventuelt legalt grunnlag for bruk av postovervåking i utgangspunktet. Pedersen hevder at slike problemstillinger forutsetter en maktmessig berettigelse til å overvåke uten hjemmel og krever en intern overbevisning om at behovet er tilstrekkelig stort til å forsvare en slags ”unntakstilstand”.⁴³ Fordi metodene var juridisk tvilsomme, egnet postovervåkede brev seg dårlig som bevis i en straffesak.

Rettsaken mot Tranmæl våren 1918 illustrerer problemstillingene knyttet til postkontroll. Tranmæl og redaksjonen i Ny Tid hadde i lang tid mistenkt at de ble postovervåket og bestemte seg for å føre myndighetene bak lyset. 7. april skrev derfor en kollega i Hommelvik et oppdiktet brev til Tranmæl. Brevet var signert ”Einar”. I brevet forklarte ”Einar” at de hadde store mengder våpen, og forslo at disse kunne flyttes til sikkerhet i Folkets hus.⁴⁴ 9. april svarte Tranmæl følgende:

Tak for dit brev. De er jo flinke derinde. Men ta godt vare paa sakene. Jeg tænker Hilt og Schefloe kan komme søndag for at tale, dessuten reiser en del andre kammerater indover. Men det bør vel helst ikke være for mange med samme tog. Tror du ikke det er klokest at la vaaben og ammunition bero hos private til søndag. Saa kan de jo i stillhet bringe det meste over til Folkets hus.⁴⁵

25. juni 1918 skrev justisminister Blehr til Generalstaben at Tranmæl var tiltalt for brudd på ”straffelovens § 134 3dje ledd, for å kalle inn til møte i Folkets hus i Trondhjem, for aa danne soldaterforeninger, for aa ha opptraadt som stifter eller deltaker i soldaterforeninger, og for aa ha nektet politiet adgang til møtet.”⁴⁶ Agøy har vist at politiet fulgte korrespondansen mellom Tranmæl og ”Einar”. Et av de viktigste bevisene i rettsaken var brevet om våpensmuglingen i Hommelvik, men da Tranmæl avslørte at det hele var lureri for å avsløre postovervåkingen, falt saken fra hverandre.⁴⁷ Tranmæl ble frifunnet på de nevnte tiltalepunktene. De andre

⁴¹ RA/GSIV/324. Uten nummer, datert 24.4.18, merket ”Hemmelig”, ”Rundskriv til amtmennene fra JDP”.

⁴² Forutsetningene for bruk av postkontrollloven av 1915 er nærmere omtalt i kapittel 2 side:13.

⁴³ Pedersen, 2008:15.

⁴⁴ RA/JDP/0074. Uten nummer, datert 7.4.18, merket ”Til Trondhjem soldatterraad adr. Martin Tranmæl”.

⁴⁵ RA/JDP/0074. Uten nummer, datert 9.4.18, merket ”gjenpart”.

⁴⁶ RA/GSIV/324. GS3811/18, datert 25.5.18.

⁴⁷ Fremstillingen av ”Hommelvik-saken” bygger på Agøy, 1997:86.

tiltalte ble frifunnet på alle punkter. Blehr gav uttrykk for at han ikke så sammenheng i dommen, men skrev at aktoratet hadde manglet bevis for tiltalen.⁴⁸

Brevbeviset ble aldri et tungtveiende bevis for revolusjonær aktivitet. I stedet ble postsensuren av Tranmæl en belastende sak for norske myndigheter. Historiker Finn Erhardt Johannessen skriver at den truende retorikken fra arbeiderbevegelsen hadde ført til brevkontroll, men uten at man på forhånd kunne bevise egentlig handling.⁴⁹ I løpet av juni skrev Nils Vogt, redaktør i *Morgenbladet*, en rekke kritiske artikler med utgangspunkt i Hommelviksaken. Vogt var selv tilknyttet den politiske høyresiden, men stilte spørsmålstegn ved hvem som sensurerte og hevdet postovervåkingen var en krenkelse av ytringsfriheten.⁵⁰ På tross av at utfallet av postovervåkingen var negativt og at saken fikk mye oppmerksomhet i pressen, fortsatte Generalstaben og Opdagelsespolitiet postovervåkingen av soldatrådsbevegelsen. I en rapport til KG 10. mai videresendte Generalstaben en rekke avskrifter av brev fra postkontrollen, men presiserte at det under ingen omstendighet måtte komme frem ”at man har de i nævnte brev indeholdte opplysninger fra brevkontrollen.”⁵¹ To dager senere tok stortingsrepresentant for DnA, Anders Buen, saken opp i Stortinget og spurte hvorfor norske statsborgere ble underlagt postkontroll.⁵² Resultatet av diskusjonen i Stortinget førte til at JD 27. juli begrenset adgangen til å kontrollere post og telegrammer.

Agøy hevder at begrensningen fikk liten praktisk betydning.⁵³ Hommelviksaken og diskusjonen i etterkant, førte imidlertid til at saken ble kjent for offentligheten og også problematisert i politiske fora. Pedersen skriver at dersom medlemmene i et samfunn er overbevist om at de er i fare, vil de antagelig godta overvåking.⁵⁴ Den prinsipielle diskusjonen som fulgte Hommelviksaken, tyder på at samfunnet, inkludert representanter for den politiske høyresiden, ikke uten videre anerkjente overvåkingen av norske statsborgere. Videre kan vurderingen tyde situasjonen ikke ble oppfattet som så alvorlig i samfunnet for øvrig at den kunne legitimere en slik ”unntakstilstand”. Pedersen påpeker også at objektet for overvåking vil endre atferd dersom overvåkingen blir kjent.⁵⁵ Oppmerksomheten i forbindelse med Hommelviksaken kan derfor ha bidratt til å redusere utbyttet av overvåkingen. Politiets

⁴⁸ RA/GSIV/324. GS3811/18, datert 25.5.18.

⁴⁹ Johannessen, Finn Erhardt: *Alltid underveis. Postverkets historie gjennom 350 år. Bd. 1 1647-1920*. Oslo, 1996:335.

⁵⁰ Johannessen, 1996:334.

⁵¹ RA/GSIV/215. GE1192/18, datert 10.15.18, merket ”Soldatraadene” fra GS til KG.

⁵² Johannessen, 1996:335.

⁵³ Agøy, 1997:86.

⁵⁴ Pedersen, 2008:14.

⁵⁵ Pedersen, 2008:14.

etterforskning av soldatrådene ble innstilt i november 1918 med militærrets samtykke.

Innsatsen i etterforskningen hadde vist seg å være større enn utbyttet.⁵⁶

Generalstabens oppmerksomhet overfor soldatrådene ble imidlertid opprettholdt gjennom hele perioden. Sommeren 1919 mottok Generalstab en rekke meldinger om at det ble opprettet soldatråd over hele landet.⁵⁷ I juli fremmet derfor den nye generalstabsjefen, Bauck, igjen spørsmålet om en spesiallov som forbød soldatrådene.⁵⁸ 29. november svarte JD på tross av at visse aspekter ved rådene var ulovlige, hadde det vist seg å være vanskelig å føre tilstrekkelige bevis og konkluderte med at nytten av en slik lov derfor ville vise seg å bli ”illusorisk”.⁵⁹ Allerede mot slutten av 1919 ser imidlertid rådsbevegelsen ut til å ha gått tilbake. Fure skriver at rådene ble mindre sentrale i løpet av 1919, og at de deretter gikk fra å være planlagte kamporgan til å bli organisatoriske organ i det sosialistiske samfunn.⁶⁰

MED BIBLER OG BRØD – REVOLUSJON I NORGE?

Som tidligere nevnt var den første fasen med ny ledelse i DnA preget av politisk forvirring. For Generalstab en forløp sommeren 1918 derfor relativt rolig med hensyn til arbeiderkonflikter. Utviklingen i begynnelsen av november vekket imidlertid en ny tro på at revolusjonen ville forplante seg. Bjørnson skriver at den tyske revolusjonen markerer starten på en ny politisk fase for partiledelsen som trodde revolusjonen ville forplante seg fra Sentral-Europa til Norge. Partiets oppgave var i denne situasjonen å forberede seg på å ta imot revolusjonen.⁶¹ Bjørnson hevder imidlertid at ingen begivenheter i Norge gav grunnlag for en forestilling om at partiet stod foran en revolusjon.⁶² 27. november mottok Generalstab en rapport fra en anonym ”ententeagent” som omhandlet et masse møte i Kristiania i regi av Sagene arbeidersamfund. I følge agenten foreleste lederne av møtet, Eugene Olaussen og Edvard Bull, om revolusjonen som ville rulle videre til Skandinavia fra Tyskland:

⁵⁶ Agøy, 1997:86.

⁵⁷ Se for eksempel opprettelse av soldatråd ved Helgelandsmoen: RA/GSIV/230. GE1696/19, datert 7.8.19, fra 1.div til GS; ved Akershus IR: RA/GSIV/230. GE1541/19, datert 14.7.19, fra 1.div til GS; i Namsos, Hommelvik, Selbu, Røros m.fl.: RA/GSIV/230. GE1623/19, datert 26.7.19, fra 5.div til GS.

⁵⁸ RA/GSIV/230. GE1549/19, datert 21.7.19. Signert Bauck.

⁵⁹ RA/GSIV/230. GE2229/19, datert 29.11.19, fra JD til FD.

⁶⁰ Fure, 1983:360.

⁶¹ Bjørnson, 1990:537.

⁶² Bjørnson, 1990:540.

Privat og konfidensielt sa Olaussen at ingen anstrengelse blev sparet for å forberede optøier i Norge. Det skulde komme samtidig med lignende opstande i Sverige og Danmark, ellers kunne det være forgjæves. Han antydet at en overraskelse var i vente for det norske politi: at ammunisjon og våben var samlet og lagret på steder, kjent bare av et par menn. Han sa at når aktionen kom, vilde deres styrker være vel væpnet. Våbenforrådet økede daglig. Hva slags våben der var og hvor det kom fra, vilde han ikke si.⁶³

Rapporten som var signert Graff-Wang, ble dagen etter videresendt HM Kongen, UD, FD, JD, KG og Opdagelsessjefen.⁶⁴ Innholdet i rapporten kunne tolkes dithen at norske myndigheter stod overfor en ny og revolusjonær situasjon. Det er imidlertid grunn til å stille spørsmål hvorvidt rapporten faktisk var et referat fra et slikt møte. Som tidligere nevnt dominerte avvæpningslinja i arbeiderbevegelsen gjennom hele perioden.⁶⁵ Det er svært lite sannsynlig at arbeiderbevegelsen var bevæpnet eller hadde konkrete planer å gjennomføre en ”aksjon” av revolusjonær art. Det er derfor også lite sannsynlig at Olaussen og Bull ville forelese om at det fantes våpen og revolusjonsplaner. Igjen er det grunn til å stille spørsmål ved om de ”pålitelige” kildene ble etterforsket før budskapet ble tatt til inntekt for sikkerhetspolitiske vurderinger av arbeiderbevegelsen. Rapporten fra ”ententeagenten” er anonym, på lik linje med en rekke lignende etterretningsrapporter. Kildens egenart og pålitelighet kan derfor ikke bekreftes. At ”referatet” allikevel ble oversendt en rekke viktige militære og sivile institusjoner, illustrerer hvilken betydning slike rapporter fikk i utviklingen av et fiendebilde.

15. november mottok Generalstaben en rapport fra politiet i Kristiania som kunne tolkes dithen at arbeiderbevegelsen nå gikk kreativt til verks for å få tilgang til våpenlagrene. I følge politiet hadde en ukjent mann ringt på hos Stykkjunker Hagen i Skar i Maridalen tre dager tidligere. Han hadde hevdet å være fra militæret og ville ha nøklene, som Hagen oppbevarte hjemme hos seg, til kruttmagasinet i Skar. Mannen hadde stukket av da fru Hagen hadde villet ringe ektemannen for å undersøke.⁶⁶ Heller ikke denne rapporten kunne bekrefte at arbeiderbevegelsen bevæpnet seg. Det er grunn til å hevde at rykter og spekulasjoner på denne måten la grunnlaget for at revolusjonsfrykten ble styrket i Generalstaben i november 1918, på tross av at ryktene ikke kunne bekreftes. Arbeiderbevegelsens retorikk var på dette tidspunktet dramatisk og tegn i tiden kunne tolkes dithen at revolusjonen var i anmarsj. I ettertid er det imidlertid lite som tyder på at arbeiderbevegelsen hadde våpen eller konkrete

⁶³ RA/GSIV/357: *Melding fra opdagelsessjefen med mer. 1918 – 1919*. Legg 3: ”Generalstaben IV. Meldinger fra Opdagelsessjefen 1918-1919”. GS2926/18, datert 28.11.18, merket ”Ekstra rapport” og ”Hemmelig”.

⁶⁴ RA/GSIV/357. Legg 3. GS2926/18, datert 28.11.18, merket ”Ekstra rapport” og ”Hemmelig”.

⁶⁵ Kapittel 2:20.

⁶⁶ RA/GSIV/277. Nr.1020, datert 15.11.18.

planer om revolusjon. Avvæpningslinja dominerte høsten 1918 og Tranmæl ble valgt inn som leder av soldatrådene under soldatrådernes landssammenslutning, som ble avholdt i november.

I løpet av ett år hadde klassemotsetningene ført til store konflikter i Russland, Finland og Tyskland. Arbeiderbevegelsene i de europeiske landene så overgangen til det sosialistiske samfunnet som potensiell aktuell politikk. 16. november skrev Olaussen i Klassekampen at verdensrevolusjonen var i anmarsj.⁶⁷ Arbeiderne ble imidlertid presset tilbake ved militær makt i Finland i mai og i Tyskland under Spartakistoprøret, i januar 1919. Etter at den umiddelbare revolusjonsgløden var falmet, iverksatte DnA vinteren 1918/19 et omfattende agitasjons- og organisasjonsarbeid.⁶⁸ I begynnelsen av januar 1919 beskrev britiske etterretningsagenter den norske "bolsjevikbevegelsen" som svak og i ferd med å dø ut.⁶⁹

Det politiske livet rundt arbeiderbevegelsen ble heller ikke denne gangen viet oppmerksomhet i Generalstaben. Det er derfor usikkert hvor mye militære myndigheter kan ha visst om den ideologiske debatten i DnA. Det generelle inntrykket er at oppmerksomheten rundt den norske arbeiderbevegelsen avtok noe i begynnelsen av 1919, men at revolusjonsfrykten allikevel lå latent. I begynnelsen av januar rapporterte Nordre Haalogaland regiment om at "dynamittsyndikalistene" August Verner Evert og Frite Kristiansen var arrestert i Narvik for å ha ranet Porsa gruver for dynamittfengheter. Fenghettene ble oppbevart i bibler og brød, og Nordre Haalogaland regiment mistenkte dem umiddelbart for å planlegge revolusjon.⁷⁰

"Bolsjevikrevolutionens millionærer"

At revolusjonen kunne komme utenfra gjennom støtte fra internasjonale revolusjonære, var en viktig bekymring i Generalstaben. 21. november mottok KG en melding fra oppdagelsessjefen om at en russer ved navn Grösenberg, var kommet til Norge med falsk diplomatpass og fått hjelp til å finne bosted av Jørgen Dahl, journalist i Social-demokraten.⁷¹ En britisk etterretningsrapport utpekte senere Dahl som representant for russiske bolsjeviker i

⁶⁷ Bjørnson, 1990:480.

⁶⁸ Bjørnson, 1990:544.

⁶⁹ RA/GSIV/357. Legg 3. GE0032/18, datert 3.1.19, merket "Norwegian Bolshewiks".

⁷⁰ RA/GSIV/248. Legg 2: "Telegrammer anngaaende affæren ved Boris Gleb". GE0017/19, datert 31.12.18, fra Nordre Haalogaland IR til GE.

⁷¹ RA/GSIV/324. Legg 3: "Syndikalistbevegelsen. Soldaterråd. 1917-1918". KG Jnr. 9264/18, datert 21.11.18. Mikhail Grösenberg ble 25. januar 1919 utnevnt av Kyrre Grepp til å representere DnA ved nasjonale og internasjonale konferanser eller kongresser i Russland. Grösenberg ble bemyndiget til å overføre retten til å representere DnA til enhver sosialist som var medlem av DnA, dersom det skulle vise seg å være nødvendig. Grösenberg overførte under det samme møtet denne myndigheten til Emil Stang. Dette fremgår av dokumenter gjengitt i; Egge og Roginskij, 2006:32.

Kristiania.⁷² Bekymringen for innvandring av russiske bolsjeviker må forstås delvis på bakgrunn av meldinger Generalstaben mottok fra utlandet. 30. november meldte Den svenske generalstaben om at den sovjetiske regjeringen forhandlet med den finske om å få sende bolsjeviker gjennom Finland til Skandinavia.⁷³ I en situasjon der en internasjonal fiende kunne fusjonere med en nasjonal, var det sentralt å identifisere hvem denne fienden kunne være. Hvem var bolsjevikene?

Vinteren og våren 1918 ble ”pålitelighet” i den norske hæren og samfunnslivet ofte sett i sammenheng med klassetilhørighet. Som illustrert i kapittel 3 ble for eksempel industriarbeideren oppfattet en potensiell trussel. Det fantes imidlertid store regionale forskjeller i forbindelse med hvem som ble regnet som ”pålitelig” og ikke. I Troms og Finmark ble for eksempel fattige fiskere og bønder med tilknytning til arbeiderbevegelsen, ansett som en risiko. Agøy påpeker at fellesnevneren i fiendebildet var mangelen på økonomiske ressurser.⁷⁴ En rapport fra sersjant Skogstad i 2. divisjon til Generalstaben illustrerte at det også eksisterte stereotypiske beskrivelser av ”bolsjeviken”. Skogstad beskrev et møte på en kafé i Elverum mellom to utledninger han antok var bolsjeviker. Den ene var en kjenning av divisjonen, omtalt som Tane Zwei, den andre var en fremmed. Den fremmede ble beskrevet som ”omtrent av samme utseende som Tane Zwei, var iført grøn ridedragt, og hadde arr paa høire kind. Han lignet en rigtig ”bolsjeviker” ”.⁷⁵

Oppfatningen av ”bolsjeviker” som en nærmest homogen gruppe fattige arbeidere, ble imidlertid utfordret høsten 1918. Meldinger fra Finland påpekte at bolsjevikene ikke lenger bare brukte ”ramp” i sin tjeneste, men ”menn og kvinner i alle stillinger, ofte til fyrstelige lønninger”.⁷⁶ Mistanken om at bolsjevikene nå fantes i alle samfunnslag ble bekreftet også i Norge. 14. november skrev den kongelige legasjonen i Helsingfors at en ”mistænkelig nordmand”, kommissær Ludvig Stavseth, hadde reist ut av Russland med norsk kurerpass. Legasjonen mistenkte Stavseth for å bringe med seg ”bolsjevikisk agitasjonsmateriale” til Norge.⁷⁷ Dagen etter skrev legasjonen at Stavseth muligens hadde svindlet Russland for tre

⁷² RA/GSIV/357. Legg 3. GE0032/19, 3.1.19, merket ”Norwegian bolsheviks”.

⁷³ RA/GSIV/276. Nr.1066, datert 30.11.18, merket ”Fra Sverige”.

⁷⁴ Agøy, 1997:115.

⁷⁵ RA/GSIV/205: *Spionsaker 1918. Samt rundskriv JDP 1917 – 1918*. GE1531/18, datert 18.6.18, merket ”Gjenpart av skrivelse fra sersjant Skogstad til 2. div datert Elverum 12.6.18” og ”Hemmelig”.

⁷⁶ Se for eksempel: RA/GSIV/205. GE2945/19, datert 29.11.18, merket ”Hemmelig” og ”Til Opdagelsessjefen”; RA/GSIV/205. GE2961/18, datert 25.11.18, merket ”Fortrolig”, fra den kongelige legation i Helsingfors til GE.; RA/GSIV/276. Nr.1066, datert 30.11.18, merket ”Fra Sverige”.

⁷⁷ RA/GSIV/205. GE2826/18, datert 14.11.18, merket ”Mistænkelig nordmand” og ”Fortrolig”, fra Den kongelige legasjon i Helsingfors til GE.

millioner rubler samt tsarfamiliens juveler.⁷⁸ 20. november ble en bekjent av Stavseth arrestert i Petrograd og hevdet under avhør at Stavseth hadde innført ti millioner rubler til Norge, at pengene nå stod i en norsk bank og skulle brukes til agitasjon.⁷⁹ Stavseth-saken ble en relativt omfattende og forvirrende sak for Generalstaben og lekket også ut i pressen. Avisen *Tidens Tegn* trykket en artikkel om Stavseth-saken under tittelen ”Bolsjevikrevolutionens millionærer”. Det ble hevdet at juvelene skulle til Amerika, men ikke var kommet over Atlanteren.⁸⁰ *Social-Demokraten* skrev derimot i desember at Stavseth ikke var noen bolsjevik, men hadde svindlet den russiske regjeringen for pengene og rømt landet før regjeringen hadde kunnet stille ham til ansvar.⁸¹ Etterforskningen av saken ser ut til å ha vært mislykket og Generalstaben kunne tilsynelatende ikke påvise en kobling mellom Stavseth og russiske bolsjevikere. 5. april 1919 ble en kollega av Stavseth uten hell forsøkt arrestert i Finland.⁸² Stavseth selv ser ut til å ha forduftet.

Elias Canetti, nobelprisvinner i litteratur, skriver at ”det er intet vi mennesker frykter mer enn å bli berørt av noe ukjent. Man vil se det som griper etter en, man vil identifisere det eller i det minste kunne sette det inn i en sammenheng”.⁸³ Da de første soldatrådene ble stiftet vinteren 1918, stod Generalstaben overfor en ukjent trussel. I løpet av våren og sommeren avtok revolusjonsfrykten noe, fienden var til en viss grad blitt identifisert som en avgrenset gruppe i befolkningen. Utviklingen i Tyskland i november førte imidlertid til at revolusjonsfrykten blusset opp på ny og introduserte en ny potensiell trussel mot militære myndigheter: ”Bolsjevikrevolusjonens millionærer”. Høsten 1918 mottok Generalstaben rapporter som kunne tyde på at fienden nå befant seg i alle samfunnslag og kunne være i besittelse av store økonomiske ressurser. Det kan se ut som om fiendebildet var enda mer utydelig enn tidligere.

Generalstabens utydelige fiendebilde kommer til uttrykk i diskursen som ble brukt i forbindelse med revolusjonære. SK henviste ofte til ”bolsjevik- syndikalistbevegelsen”, men ser ikke ut til å skille tydelig mellom de to ideologiske retningene. Generalstaben og divisjonene brukte også begrepene om hverandre. Dette kan tyde på at Generalstaben ikke oppfattet en forskjell mellom de to ideologiske retningene, men kan også illustrere en viss

⁷⁸ RA/GSIV/205. GE2817/18, datert 15.11.18, merket ”Haster (I chiffer)”, fra Den kongelige legation i Helsingfors til UD.

⁷⁹ RA/GSIV/205. GE2857/18, datert 20.11.18, merket ”Hemmelig”, fra GE til Opdagelsessjefen.

⁸⁰ RA/GSIV/205. Uten nummer, datert november 1918, *Tidens tegn* under overskriften ”Bolsjevikrevolutionens millionærer”.

⁸¹ RA/GSIV/205. Uten nummer, datert 14.12.18, *Social-Demokraten* under overskriften ”Stavsæth-affæren utvikler sig til en national skandale”.

⁸² RA/GSIV/205. GE0744/18, datert 5.4.19, merk ”Fortrolig”, fra Den kongelige legation i Helsingfors til GE.

⁸³ Canetti er gjengitt i; Svendsen, 2007:42.

ideologisk forståelse av den sammensatte norske arbeiderbevegelsen. Revolusjonære ble tidvis omtalt i relativt moderate vendinger, som ”politiske uromomenter”, ”oprørsflokkene” eller ”urostiftere”.⁸⁴ Det var imidlertid ikke uvanlig å ta i bruk benevnelse som ”slette elementer”, ”ondsinnede”, ”svineri” eller ”skumle individer”.⁸⁵ Et fenomen som går igjen i rapportene, er bruken av medisinske analogier. For eksempel skrev oberst Jenssen i Søndre Trondhjem IR til FD at det var sentralt å ”holde rede på smittens utbredelse” med referanse til soldatrådene.⁸⁶ I desember 1918 beskrev Generalstaben revolusjonær propaganda i Skandinavia som ”feberaktig”.⁸⁷ En slik kroppsliggjøring av samfunnet kan føres tilbake til en gresk eller en kristen tenkning og står blant annet sentralt i Machiavellis fremstillinger av samfunnet.⁸⁸ At Generalstaben tok i bruk slike analogier, kan tyde på at den revolusjonære arbeiderbevegelsen ble oppfattet som en uønsket ”sykdom på samfunnslegemet”. I et skriv til KG 24. juni 1918 markerte Petersen i FD et tydelig skille mellom en ”indre” og en ”ytre” fiende.⁸⁹ Militære myndigheter skilte altså mellom henholdsvis norske revolusjonære og fiender utenfra. Diskursen tyder imidlertid på at arbeiderbevegelsen ble definert som en ”indre fiende” i samfunnet, men som stod utenfor samfunnsfellesskapet.

Våren og sommeren 1919 utformet Generalstaben lister over den norske ”bolsjevik- og syndikalistbevegelsen” på initiativ fra KG. Listene inneholdt opplysninger om navn, adresse, posisjon, samt eventuell tilleggsinformasjon.⁹⁰ 31. januar utformet GE en ”ufullstendig liste” over norske ”syndikalister og bolsjeviker”. Listen bestod av 320 navn og ble videresendt til KG, KA, Opdagelsessjefen og sjefen for Generalstaben.⁹¹ Listene tyder på at militære myndigheter så det som avgjørende å identifisere fienden. I følge Rule er denne

⁸⁴ De enkelte benevnelsene er hyppig brukt i etterretningsrapportene. Eksempler er følgende: ”Politiske uromomenter” er hentet fra: RA/GSIV/309: *Samfundsværn og hjelp 1918 - 1921*. Legg 1: ”Samfundsværn, samfundshjelp, borgerværn, nødverge. Rapport fra rittmester Fougner 1918-1920”. Uten nummer og dato, men i forbindelse med erfaringene fra Tyskland.; ”Oprørsflokkene” er hentet fra: RA/GSIV/302. Legg 3: ”Oversikt og skriv vedr. sikkerhetsforanstaltninger ved 1.-6. divisjon 1918 – 1922”. GS6518/18, datert 28.11.18, fra 1. div. til GS; ”Urostiftere” er hentet fra: RA/GSIV/303: *Sikkerhetstjeneste, ordensværn og indre uroligheter 1918 – 1938*. Legg 1: ”Sikkerhetsforanstaltninger 1 1920, 1030”. KG1509/20, datert 31.3.20, fra 3. div. til KG.

⁸⁵ Eksempler på benevnelsene er følgende: ”Slette elementer” er hentet fra: RA/GSIV/ 276. Nummer 91, datert 29.1.18, merket ”Hemmelig”; ”Ondsinnede” er hentet fra: RA/GSIV/302. GS1368/19, datert 3.4.19, merket ”Gjenpart av 4.div skrivelse til FD i forbindelse med sikring av magasiner”; ”Svineri” er hentet fra: RA/GSIV/324. Uten nummer, datert 18.11.18, merket ”Avskrift” og ”Fortrolig”, fra utenriksminister Ihlen til utenriksministeren i Danmark; ”Skumle individer” er hentet fra: RA/GSIV/205. GE1189/18, datert 10.5.18, merket ”Hemmelig”, fra GS til JD.

⁸⁶ RA/GSIV/324. 5.div. GS1119/18, datert 4.5.18, fra søndre Trondhjem IR (Oberst S. Jenssen) til FD.

⁸⁷ RA/GSIV/277. Nummer 1092, datert 14.12.18, merket ”Bolsjevismen”.

⁸⁸ Machiavelli, Niccoló og Eriksen, Trond Berg: *Fyrsten*. Oslo, 2007:13.

⁸⁹ RA/GSIV/302. Legg 3. GS3703/18, datert 24.6.18, fra FD til KG (også tilsendt JD), signert Petersen.

⁹⁰ RA/GSIV/368. Legg 3: ”Dokumenter som har vært bilag i Quislingsaken”. Fnr. 133/18S, uten dato; RA/GSIV/324. Legg 3 GE1327/19, datert 14.06.19, fra 2. div til GE.

⁹¹ RA/GSIV/368. Legg 3. Fnr. 210/19, datert 31.1.19.

formen for dokumentasjon det vanligste overvåkningsverktøyet i en stor-skala-enhet som et samfunn, da dokumentasjonen linker mennesker til deres fortid og gir strategier for sosial kontroll.⁹² I desember 1918 skrev FD til JD at ”neppe nogen institusjon har større interesse enn militærvesenet av, at bolsjevismen og den dermed sammenhengende soldaterrådsbevegelse blir kraftig motarbeidet.”⁹³

”En feberaktig propaganda over Skandinavia”

I januar 1918 mottok GE en melding fra utlandet om at bolsjevikene hadde ”til hensikt at sette i gang i de skandinaviske lande og i de krigførende en systematisk propaganda for proletariatet mot det bestaaende samfund”.⁹⁴ I følge rapporten var det allerede opprettet et nettverk i Skandinavia under ledelse av en ukjent skandinav. Aksjonen ble støttet av ”foruten 160 millioner pund guld fra Riksbanken – ogsaa privatbankenes og en mængde privatpersoners midler”.⁹⁵ I løpet av sommeren og høsten 1918 rapporterte svenske og danske militærmyndigheter om bolsjevikisk propaganda og hevdet at det allerede var blitt opprettet en pro-russisk propagandasentral i København på russisk initiativ.⁹⁶ Historikeren Morten Thing skriver at den radikale danske regjeringen ikke anså Danmark som truet av venstresosialister etter 1917, men at dette endret seg høsten 1918. De allierte ville påvirke den danske regjeringen til å se utfordringen. I november slo høyresiden hardt ned på den hjemlige venstrefløyen. Thing skriver videre at den sosiale utviklingen i Danmark i 1919 kunne gi inntrykk av at landet var stedet for en revolusjonær oppblomstring.⁹⁷

Kampen mot bolsjevikisk propaganda ble diskutert under en skandinavisk konferanse om bolsjevikspørsmålet i begynnelsen av november. Et forslag om skandinavisk samarbeid ble fremmet av den danske regjeringen.⁹⁸ I følge den norske legasjonen i København var den danske allmennheten misfornøyd med regjeringens slappe håndtering av bolsjevikspørsmålet. Legasjonen påpekte at også Norge hadde problemer med bolsjevikere og at man fryktet spredning av propaganda.⁹⁹ 18. november skrev utenriksminister Ihlen til utenriksminister Scavenius i Danmark at ententemaktene var svært negative til at danske myndigheter ikke hadde vært harde nok mot bolsjevikene. Ihlen presiserte videre at amerikanerne og ententemaktene visste at Norge hadde vært på deres side under krigen og at det var viktig at

⁹² Rule, 2007:23.

⁹³ RA/GSIV/324. Legg 3. Fnr. 3514/18, datert 2.12.18, fra FD til JD.

⁹⁴ RA/GSIV/276. Nr. 26, datert 4.1.18. Understreking i originaldokumentet.

⁹⁵ RA/GSIV/276. Nr. 26, datert 4.1.18.

⁹⁶ RA/GSIV/276. Nr. 300, datert 8.4.18.

⁹⁷ Thing, Morten: *Da politiet var lige ved at få et etterretningsvæsen*. Roskilde, 1997:159.

⁹⁸ RA/GSIV/324. KG9264/18, datert 11.11.18.

⁹⁹ RA/GSIV/324. Uten nummer, datert 11.11.18, merket ”948” og ”Fortrolig”.

Norge kom ut av denne situasjonen med ”clean hands”.¹⁰⁰ En representant for den amerikanske legasjonen i Kristiania hadde orientert Ihlen om at ”forbitrelsen i Amerika mot bolsjevismen er i alle samfundslag sterkt stigende og det vil vække stor bitterhet i Amerika hvis disse morderbander vedblivende skal faa nogensomhelst støtte og tilhold i de nordiske lande”. Ihlen presiserte at man i de skandinaviske landene måtte samarbeide for å ”bli kvitt bolsjevikene på en effektiv måte”, men nevnte ikke den norske arbeiderbevegelsen direkte.¹⁰¹ 5. april 1919 skrev Opdagelsessjef Søhr at han hadde informasjon ”fra hold, der antages at være vel underrettet” om at det ble innført diamanter og rubler i stort omfang fra Russland. I følge kilden ble diamanterne solgt av bolsjevikagenter og brukt til propaganda. Søhr påpekte at ”det skal være væsentlig paa denne maate, der nu skaffes penge til bolsjevikpropaganda”.¹⁰² Allerede under et møte 11. november 1918 hadde SK imidlertid bestemt at bankene skulle underrettes, slik at personalet kunne holde utkikk etter unormal aktivitet.¹⁰³

I motsetning til begrepet ”agitasjon” ble begrepet ”propaganda” bare unntaksvis tatt i bruk før høsten 1918. ”Propaganda” kan defineres som ”å spre eller promotere ideer” og er sett i sammenheng med et bevisst forsøk på å endre eller opprettholde en maktbalanse til fordel for propagandisten.¹⁰⁴ ”Agitasjon” kan defineres som ”påvirkning av folks oppfatning i en bestemt retning”.¹⁰⁵ Per definisjon er begrepene svært like, men det er allikevel en vesentlig forskjell. ”Propaganda” var en internasjonal, allmenn og identitetsskapende taktikk, formidlingen av en ideologi som fløt over landegrensene. ”Agitasjon” var derimot ”oppegging” i forbindelse med konkrete spørsmål. Agitasjonen foregikk på torget, i lokalmiljøet og var konkret og nær. Begrepet ”agitasjon” er nærværende i Generalstabens rapporter gjennom hele perioden, mens interessen for ”propaganda” ser ut til å ha økt etter våpenstillstanden. Historikeren Alexander Kan skriver at bolsjeviklederne, som var ute av stand til å vie mer krefter til utenlandsarbeide, satte pris på de vestlige partiorganene, særlig

¹⁰⁰ RA/GSIV/324. Uten nummer, datert 18.11.18, merket ”Avskrift” og ”Fortrolig”, fra utenriksminister Ihlen til Utenriksministeren i Danmark.

¹⁰¹ RA/GSIV/324. Uten nummer, datert 18.11.18, merket ”Avskrift” og ”Fortrolig”, fra utenriksminister Ihlen til Utenriksministeren i Danmark.

¹⁰² RA/GSIV/357. Legg 3. GE0693/19, datert 5.4.19, merket ”Fortrolig”. Dokumentet ble videresendt JD, Stockholm og København.

¹⁰³ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Utdatert” og ”Referat fra tredje møte i Sikkerhetskomiteen 11.11.18”.

¹⁰⁴ Jowett, Garth S. and O'donnell, Victoria: *Propaganda and Persuasion*. California, 2006:3.

¹⁰⁵ Definisjonen av ”Agitasjon” er hentet fra:

<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=agitasjon&ordbok=bokmaal&s=n&alfabet=n&renset=j> (30.8.10)

det svenske og norske, som stilte opp for å opplyse allmennheten.¹⁰⁶ Av Generalstaben ble spredningen av propaganda som regel forstått som et russisk initiativ, for å ”forberede revolusjonen etter russisk mønster”.¹⁰⁷

Å SIKRE MOT ”BOLSJEVIKISKE (SYNDIKALISTISKE) ELEMENTER”

Sikkerhetstiltakene som ble innført overfor en indre revolusjonær bevegelse frem mot høsten 1918, må ses i sammenheng med det eksisterende trusselbildet. Agøy trekker i den sammenhengen frem tre indre farer:

1. Et plutselig, men nøye planlagt kupp/ revolusjonsforsøk.
2. En streik så omfattende at den kunne lamme samfunnet og bane vei for en politisk omveltning.
3. Tap av (deler av) Nord-Norge til bolsjevikene.¹⁰⁸

De to første scenarioene må ses i sammenheng: kunne revolusjonære iverksette en omfattende samfunnsstreik for å rydde vei for revolusjonen? For å forhindre en potensielt revolusjonær situasjon, ble tiltakene fra våren 1918 styrket og videreutviklet. Å identifisere sikkerhetsbehovet innebar også å holde kontroll med bevegelsen på best mulig måte. Bekymringen for at revolusjonære i Nord-Norge ville samarbeide med russiske og finske bolsjevikere for å opprette en løsrevet rådsrepublikk, skiller seg imidlertid fra det øvrige trusselbildet og vil derfor behandles nærmere i kapittel 5.

”Kunnskapsmenn”, postkontroll og kontroll med reisende

11. november 1918 møttes SK for å diskutere den nye revolusjonære situasjonen. Et av hovedpunktene på agendaen var å komme frem til tiltak som kunne hindre at ”bolsjevikiske (syndikalistiske) elementer kommer til landet”.¹⁰⁹ Komiteen presiserte derfor at passvisiteringen måtte opprettholdes. Betjentene ble oppfordret til å konferere med Centralpasskontoret i Kristiania dersom det var den minste grunn til mistanke om at de hadde med en bolsjevik å gjøre.¹¹⁰ I følge fremmedloven av 24. juni 1915 kunne politiet og militæret ta avgjørelser i utvisningssaker i en krigssituasjon, men etter våpenstillstanden ble restriksjonene for reisende endret. Meldeplikten for reisende med skip opphørte i februar 1919,¹¹¹ mens kontroll av reisende med tog ble opphevet på initiativ fra arbeidsdepartementet

¹⁰⁶ Kan, Alexander: *Hemmabolsjevikerna. Den svenska socialdemokratin, ryska bolsjevikerna och mensjevikerna under världskriget och revolutionsåren 1914-1920*. Stockholm, 2005:249.

¹⁰⁷ RA/GSIV/324. Legg 3. Fnr.3514/18, datert 2.12.18, fra FD til JD.

¹⁰⁸ Agøy, 1997:126.

¹⁰⁹ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ” Referat fra tredje møte i SK avholdt 11.11.18”.

¹¹⁰ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ” Referat fra tredje møte i SK avholdt 11.11.18”.

¹¹¹ RA/GSIV/368. Legg 3: ”III Dokumenter som har vært bilag i Quislingsaken”. Fnr. 532/19.3, datert 28.2.19.

i juni og juli 1919.¹¹² En rekke rapporter fra Generalstaben og divisjonene våren og sommeren 1919 er preget av frustrasjon over mangelfull passkontroll, der ulovlig innvandring ofte ble sett i sammenheng med bolsjevikisk aktivitet.¹¹³ Det generelle inntrykket fra rapportene er at sivile myndigheter anerkjente behovet for kontroll, men at det juridiske lovverket i fredstid begrenset mulighetene. Tilfredsstillende kontroll ved grenseoverganger ble i tillegg ansett som et ressursproblem. Generalstaben ser ut til å ha oppfattet behovet for slik kontroll som stort og reflekterte i mindre grad over utfordringene knyttet til kontrollen. Enkelte innen Generalstaben var innstilt på å ta i bruk strengere tiltak også i fredstid. I april 1918 skrev Kvam i Generalstaben at man måtte ha fri adgang til å treffe tiltak til ”oprettholdelse av ro og orden i riket”. Han åpnet også for innskrenkning av forsamlingsfriheten og i det enkelte individs personlige frihet, slik at myndighetene til enhver tid kunne regulere situasjonen.¹¹⁴

I tillegg til spørsmålet om kontroll med reisende, tok det tredje møtet i SK for seg hvordan man ”til enhver tid skulle være à jour med den bolsjevikiske (syndikalistiske) bevegelse her i landet.” Komiteen var enstemmig om at myndighetenes beste metode for å få innsikt i bevegelsen, nå var borte som følge av innskrenkningen av post- og telegramkontrollen. I følge komiteen hadde situasjonen ”forverret seg dit hen at bolsjevikene (syndikalistene) i Norge, som i andre land, kan gripe til det middel å styrte den eksisterende forfatning.”¹¹⁵ Løsningen var i følge komiteen, å fjerne begrensningene i lovverket slik at postovervåkning ikke bare kunne gjennomføres unntaksvis og ved mistanke om brudd mot straffeloven. Forslaget ble regnet som så viktig at det ble formulert en personlig oppfordring til Holtfodt om å legge frem forslaget for regjeringen. Ved siden av postovervåkningen foreslo komiteen at det skulle utvikles et nettverk av infiltratører i arbeiderbevegelsen, såkalte ”kunnskapsmenn”, som kunne melde i fra om utviklingen i de ”bolsjevikiske miljøene”.¹¹⁶ Verken forslaget om utvidet postkontroll eller infiltratører, ser ut til å ha fått oppslutning i regjeringen.¹¹⁷

¹¹² RA/GSIV/368. Legg 3. Jnr. 2480/19P, datert 3.7.19.

¹¹³ RA/GSIV/ 213: *Fremmedkontroll og passtvang 1917 – 1940*. Passim.

¹¹⁴ RA/GSIV/213. Legg 2: ”Kontroll med fremmede under krig og krigsfare”. Uten nummer, datert 30.4.18, merket ” Svar på skrivelse fra GS 12.11.1917”.

¹¹⁵ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra tredje møte i SK avholdt 11.11.18”.

¹¹⁶ Det henvises i hele avsnittet til referatet fra det tredje møtet i SK, som finnes i; RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ” Referat fra tredje møte i SK avholdt 11.11.18”.

¹¹⁷ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ” Referat fra fjerde møte i SK avholdt 13.2.19”.

Vakthold og sikring av magasiner og depoter

Som vist i kapittel 3, ble det iverksatt en rekke tiltak fra februar 1918 for å sikre våpendepotene mot en indre fiende. Våpen ble blant annet demontert og delene oppbevart på ulike steder. Slike sikkerhetstiltak må ses i sammenheng med hva våpnene skulle sikres mot. I april 1918 redegjorde 5. divisjon for at valget av Agdenes festning i Trondhjemsfjorden som lagringssted for slagfjærer, medførte visse ulemper i krigstid, men divisjonen mente våpnene kunne bringes i stand igjen på et par timer.¹¹⁸ Det fremgår av rapporten fra 5. divisjon at man vurderte å oppbevare våpendelene på festningene i Stjørdal eller Vardal, men kom frem til at stedene var ”usikre under en revolutionær bevegelse”.¹¹⁹ Agdenes ble ansett som best egnet dersom slagfjærene skulle transporteres tilbake til magasinet ”uten at falde i ondsinnede hender.”¹²⁰ Borgersrud peker på at norske aviser våren 1918 skrev om invasjonfare og at Holtfodt vurderte den sikkerhetspolitiske situasjonen som så alvorlig at han ba Stortinget om mer penger for å styrke invasjonforsvaret.¹²¹ Samtidig som invasjonsfaren var høy, ble allikevel våpnene demontert med direkte referanse til ”ondsinnede”. Rapporten fra 5. divisjon illustrerer at sikringen mot en ”indre fiende” ble prioritert fremfor invasjonforsvaret.

Sikringsarbeidet gikk imidlertid noe tilbake i løpet av sommeren. 16. oktober skrev KG at det var opp til den enkelte divisjon om magasin- og depotvaktene skulle inndras helt eller delvis.¹²² I underkant av en måned senere mottok divisjonene kontrabeskjeden av KG: alle våpnene skulle nå ubrukeliggjøres.¹²³ At det var hendelsene i Tyskland og bekymringen for mulig revolusjon i Norge som var bakgrunnen for at sikringsarbeidet ble gjenopptatt, kommer til uttrykk i et skriv fra 1. divisjon tre dager etter våpenstillstanden:

Da der muligens vil bli gjort voldelig forsøk paa en omstyrting av den bestaaende samfunnsorden og overfald paa armeens beholdninger av vaaben og ammunition har KG efter conference med forsvarsministeren bestemt at samtlige skytevaaben, haandvaaben, haandgranater, mitraljøser og kanoner straks skal midlertidig ubrugbargjøres derved at vigtige deler fjernes. Disse deler blir derefter at opbevare paa et sikkert sted som skal bestemmes senere. Størst mulig diskretion. Begynd arbeidet straks.¹²⁴

For stabsjef Otto Ruge ved 1. divisjon var hovedbekymringen at ammunisjonslageret for håndvåpen i Ski skulle lokke til seg arbeidere og ” at der blant den ved Ski boende ganske

¹¹⁸ RA, GSIV/302. Legg 3. GS2322/18, datert 16.4.18, fra 5.div til GS.

¹¹⁹ RA, GSIV/302. GS2322/18, datert 16.4.18, fra 5.div til GS.

¹²⁰ RA, GSIV/302. GS2322/18, datert 16.4.18, fra 5.div til GS.

¹²¹ Borgersrud, 2000:141.

¹²² RA/GSIV/302. Legg 2: ”Diverse skriv X”. GS1368/19, datert 3.4.19, merket ”Gjenpart av 4. div skrivelse til FD i forbindelse med sikring av magasiner”.

¹²³ RA/GSIV/302. Legg 3. GS6353/18, datert 21.11.18, fra 5.div til GS. Dokumentet omtaler et skriv fra KG 13.11.18.

¹²⁴ RA/GSIV/302. Legg 3. GS6205/18, datert 14.11.18, merket ”1. div har telegrafert dette i dag”.

talrike arbeiderbefolkning findes et større antall Krag-Jørgensen geværer, og at eventuelle opprørsflokkene, der ankommer fra Kristiania vistnok ogsaa vil medbringe saadanne".¹²⁵ De store "opprørsflokkene" dukket imidlertid aldri opp og revolusjonen ble heller aldri realisert. Verken sivile eller militære myndigheter henviste til konkrete planer om opprør for å begrunne sikkerhetstiltakene. Et av de ytterst få tilfellene som i denne sammenhengen ble trukket frem, var et innbrudd i Nidaros skytterlaghus i begynnelsen av mai 1918, der ett Krag-Jørgensen gevær og 300 patroner ble stjålet, men levert tilbake igjen.¹²⁶ En oversikt over "trufne og forberedte sikkerhetsforanstaltninger høsten 1918" illustrerer at sikringsarbeidet allikevel ble videreført og intensivert.¹²⁷ Da oversikten ble ajourført 11. mars 1919, skrev Generalstaben at alle divisjonene hadde ubrukeliggjort hele eller deler av våpenlageret.¹²⁸ 1. divisjon rapporterte for eksempel at "alle avdelingens samtlige skytevåben, haandvåben, geværer, mitraljøser, kanoner er midlertidig ubrukbargjort ved fjernelse av viktige deler. Disse opbevares paa et sikkert sted".¹²⁹

Revolusjonsfrykten som ble styrket i Generalstaben høsten 1918, ser ut til å ha roet seg noe ved inngangen av 1919. Det ble diskutert om sikkerhetstiltakene ved våpendepotene skulle oppheves. Borgersrud skriver at demobiliseringen av nøytralitetsvaktene som følge av våpenstillstanden, også fikk betydning fordi vaktholdet da ikke kunne opprettholdes som før.¹³⁰ 18. februar 1919 mottok KG imidlertid en oppfordring fra 2. divisjon om å opprettholde sikkerhetstiltakene. Rapportforfatteren påpekte at situasjonen hadde roet seg, men hevdet at "situasjonen i en nær fremtid vil tilspisse sig, da en rekke tariffavtaler utløper utover vaaren for mange tusen arbeidere. Og da navnlig hvis Stortinget ønsker aa unndra sig for hurtig aa gjennomføre en retferdig valgreform".¹³¹ Det er i denne sammenhengen interessant å legge merke til at politiske beslutninger nå ble lagt til grunn for å legitimere sikkerhetstiltak. Rapportforfatteren hevdet at verdier for mange millioner ville bli et lett bytte

¹²⁵ RA/GSIV/302. Legg 3. GS6518/18, datert 28.11.18, fra 1. divisjon til GS.

¹²⁶ RA/GSIV/302. Dokumentet det henvises til finnes i Legg 3. GS Jnr. M1512/18, datert 14.5.18, merket "Gjenpart av skrivelse fra IR12 til 5. div".

¹²⁷ RA/GSIV/302. Legg 1: "Oversikt over trufne og forberedte sikkerhetsforanstaltninger høsten 1918 (ajourført 1918-1923)". Mappe merket "Oversikt over trufne og forberedte sikkerhetsforanstaltninger høsten 1918 – ajourført 11/3-19" og "Hemmelig". Passim.

¹²⁸ RA/GSIV/302. Mappe merket "Oversikt over trufne og forberedte sikkerhetsforanstaltninger høsten 1918 – ajourført 11/3-19" og "Hemmelig".

¹²⁹ RA/GSIV/302. Mappe merket "Oversikt over trufne og forberedte sikkerhetsforanstaltninger høsten 1918 – ajourført 11/3-19" og "Hemmelig".

¹³⁰ Borgersrud, 2000:147.

¹³¹ RA/GSIV/302. Legg 3. KG1017/19, datert 18.2.19, merket "Ophevelse av magasinvakter (merket Yterst hemmelig)" fra 2.div til KG.

for bolsjeviker dersom militæretaten avskaffet vaktene for å spare noen få kroner.¹³² Også kaptein Ruge ved 1. divisjon begrunnet behovet for sikkerhetsvakter våren 1919 med at de forestående tariffoppgjørene kunne få omfattende konsekvenser.¹³³ Den generelle tendensen våren og sommeren 1919 var at divisjonene og Generalstaben oppfattet det som avgjørende å opprettholde sikringen av militærdepotene på tross av at revolusjonsfaren tilsynelatende ble redusert.

"Åpne pakken" – videreføring av ordensvernet

Under det tredje møte i SK 11. november 1918 kom komiteen frem til at det burde henstilles til KG om å "Opta til overveielse om ikke enkelte landvernsavdelinger (Paalidelige folk) med tilstrekkelig befal skulde gjøres mobiliseringsklare til anvendelse i tilfelle uroligheter".¹³⁴ Slike "ordensvern" var en videreføring av tiltakene fra februar, men ble nå utvidet over hele landet. I løpet av høsten sendte divisjonene inn oversikter over antall mobiliserbare menn til ordensvern og hvor disse ville møte ved eventuell uro.¹³⁵ Kompetansefordelingen i Grunnlovens § 99 ble imidlertid presisert. Det var først og fremst sivile myndigheter som skulle håndheve makt. Juridisk sett kunne militære myndigheter allikevel yte hjelp til sivile myndigheter i form av administrativ bistand.¹³⁶ Slik bistand kunne for eksempel innebære å skaffe til veie transportmidler eller lignende, mens håndhevelsesbistand omfattet for eksempel vakthold, sikring og dekning. Så lenge sivile myndigheter hadde kontroll over situasjonen, skulle ordensvernet bare bistå i konflikten. Dersom situasjonen utartet, kunne sivile myndigheter invitere militære myndigheter inn i konflikten. Ved "omfattende uroligheter" kunne ordensvernet altså tilegnes militær politimyndighet.

I november 1918 bestod styrken i Kristiania av 567 mann, noe SK vurderte som utilstrekkelig. Komiteen oppfordret derfor KG til å øke garnisonen og reserveinnkallelsen i Garden.¹³⁷ Saken ble liggende i fire måneder.¹³⁸ 20. februar 1919 gikk Holtfodt av som forsvarsminister i Gunnar Knudsens andre regjering og ble erstattet av Venstrepolitikerer Rudolf Peersen. Peersen møtte for første gang i SK 12. mars der han forhørte seg om hvilke

¹³² RA/GSIV/302. Legg 3. KG1017/19, datert 18.2.19, merket "Ophevelse av magasinvakter (merket Yterst hemmelig)" fra 2.div til KG.

¹³³ RA/GSIV/302. Legg 3. Jnr. M147/19, datert 3.3.19, Fra 1.div til KG (Sign Otto Ruge).

¹³⁴ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket "Referat fra tredje møte i SK avholdt 11.11.18".

¹³⁵ RA/GSIV/302. Mappe merket "Oversikt over trufne og forberedte sikkerhetsforanstaltninger høsten 1918 – ajourført 11/3-19" og "Hemmelig". Passim.

¹³⁶ Johansen, Sigrud Redse og Staib, Jacob Thomas: *Jus og militærmakt*. Oslo, 2009:109.

¹³⁷ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket "Referat fra tredje møte i SK avholdt 11.11.18".

¹³⁸ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket "Referat fra fjerde møte i SK avholdt 13.2.19". Under fjerde møte i SK ble komiteen opplyst om at det ikke var blitt gjort noe med hensyn til forslaget om kunnskapsmenn, utvidet postkontroll og økning av garnisonen.

sikkerhetstiltak som burde innføres med hensyn til indre uroligheter. Politisjef Beichmann svarte at han mente man måtte ha en garnison i Kristiania på 13.000 – 15.000 mann i tilfelle uroligheter eller generalstreik.¹³⁹ På tross av at arbeiderbevegelsen forholdt seg relativt rolig våren 1919, oppfattet komiteen fortsatt situasjonen som ustabil. Det fremgår av referatet fra møtet at garnisonen i Kristiania ble økt fra to til fire kompanier.¹⁴⁰

Garnisonsaken ble imidlertid relativt betent for den ferske forsvarsministeren, som valgte å diskutere saken med lederne for stortingsgruppene til Venstre og Høyre, fremfor å ta opp saken i Stortinget. For å få bevilgninger til kaserner for de nye garnisonene, måtte saken allikevel opp for Stortinget der DnA stilte spørsmålsteget ved at Garden ble fordoblet i fredstid uten samtykke fra Stortinget. Peersen svarte at regjeringen trengte maktmidler for å opprettholde indre ro og orden i landet og at han hadde støtte hos lederne for Høyre og Venstre. Agøy skriver at DnA-representantene oppfattet forholdene slik at Peersen hadde konspirert med de borgerlige bak deres rygg, og trakk dermed konklusjonen at utvidelsen av Garden var rettet mot arbeiderne. Peersen opplevde ikke at han hadde gjort noe kritikkverdige, men at saken var ”helt upolitisk”. Resultatet ble at Peersen måtte forlate sin post som forsvarsminister 16. juni 1919. Han ble erstattet av generalmajor Ivar Aavatsmark.¹⁴¹ At Garden ble styrket som ordensvern mot indre uroligheter, må ses i sammenheng med et opplevd behov for pålitelige vakter ved eventuelle konfrontasjoner. I Kristiania var en stor del av befolkningen industriarbeidere og det sosialistiske engasjementet var stort. Agøy skriver at Garden derimot ble ansett som 100 % pålitelig, men at den ikke var stor nok til å klare å stå imot dersom det brøt ut åpent opprør.¹⁴² Som vist i kapittel 3, skulle derfor Hallingdal bataljon komme Kristiania til unnsetning ved eventuell uro, en ordning som ble opprettholdt sommeren 1918 på initiativ fra Generalstaben.¹⁴³

På tross av at revolusjonsfrykten ser ut til å ha gått noe tilbake i løpet av 1919 mottok KG en rekke skriv fra Generalstaben og divisjonene frem mot høsten 1920 om videreføring av gamle tiltak og etableringen av nye.¹⁴⁴ Det ble hevdet at sikkerhetsvakter og ordensvern til en viss grad kunne brukes om hverandre og at det var bedre å beholde tiltakene som allerede var etablert, enn å måtte ruste opp igjen dersom revolusjonen igjen truet. 18. februar 1919 skrev for eksempel 2. divisjon til KG at det var uheldig å demobilisere sikkerhetsvakter og at man

¹³⁹ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra femte møte i SK avholdt 12.3.19”.

¹⁴⁰ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra femte møte i SK avholdt 12.3.19”.

¹⁴¹ Fremstillingen av forsvarsminister Peersons håndtering av ”garnisonsaken” bygger på; Agøy, 1997:179.

¹⁴² Agøy, 1997:186.

¹⁴³ RA/GSIV/302. Mappe merket ”Oversikter over forberedt opsætning av sikkerhetsvakter mv. (ældre og nyere saker)”. GS1823/18, datert 16.3.18, fra major Finn Quale (Hallingdal bataljon) til KG. Kapittel 3 side:42.

¹⁴⁴ RA/GSIV/302. Passim.

kunne ”anvenne opsatte militæravdelinger til ordens opretholdelse hvis de anvendes paa en fornuftig maate, dvs. til beskyttelse av eiendom, personell eller materiell.”¹⁴⁵ Divisjonen påpekte videre at man ikke måtte ”gjøre sig nogen illusjon om effektiviteten av en militær ”nasjonal” avdeling til ordensvern hvis avdelinger først skal innkaldes og oppsettes.”¹⁴⁶

Referatene fra SK fra 1919 og 1920 viser at spørsmålet om tiltak i forbindelse med indre uro fortsatt ble diskutert. Under det sjette møte i SK 9. april 1919, gav politimester Beichmann uttrykk for at situasjonen var relativt uforandret siden møtet i mars, der sikkerhetstiltak med hensyn til store opptøyer og revolusjon var blitt drøftet.¹⁴⁷ Opdagelsessjefen påpekte imidlertid at det for tiden ikke var noe plattform for aksjon fra arbeidernes side. I motsetning til 1. og 2. divisjon mente Søhr at tariffavtaler og nye valgordninger ville virke beroligende på arbeiderne.¹⁴⁸ Under de to påfølgende møtene, henholdsvis i mai 1919 og i januar 1920, drøftet komiteen allikevel hvilke styrker som var best egnet ved større indre uroligheter. Det ble igjen presisert at styrkene måtte være pålitelige og at hemmelighold var sentralt. Generalstabsjefen hadde imidlertid tillit til befalet og mente at de ”kunde bevare hemmeligheten, hvis man kun henvendte sig til paalidelige personer, for eksempel ved først å henvende sig underhånden til enkelte kjente paalidelige, som igjen henvendte sig videre under taushetspligt”.¹⁴⁹

I et håndskrevet notat fra 1919 ble det presisert at 7515 mann kunne mobiliseres som sikkerhetsvakter og ordensvern til sentrale byer under 1. og 2. divisjon.¹⁵⁰ Sikkerhetsvakter og ordensvern fra divisjonene skulle komme Kristiania til unnsetning ved eventuell uro, men det forutsatte kommunikasjon med jernbanen. Generalstaben var imidlertid bekymret for at revolusjonære skulle iscenesette en kommunikasjonsstreik som kunne skape store utfordringen ved ”indre mobilisering”. 18. desember 1918 skrev Generalstaben til 1. divisjon at det med hensyn til transport av ordensvern, ville være vanskelig å få satt opp nødvendige tog raskt nok dersom jernbanen ble rammet av streik.¹⁵¹ I den forbindelse ble det rettet en forespørsel til Den kongelige norske automobilklubb om lån av biler til militært bruk på det

¹⁴⁵ RA/GSIV/302. Legg 3. KG1017/19, datert 18.2.19, merket ”Ophevelse av magasinvakter” og ”yterst hemmelig”, fra 2.div til KG.

¹⁴⁶ RA/GSIV/302. KG1017/19, datert 18.2.19, merket ”Ophevelse av magasinvakter” og ”yterst hemmelig”, fra 2.div til KG.

¹⁴⁷ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ” Referat fra sjette møte i SK avholdt 9.4.19”.

¹⁴⁸ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ” Referat fra sjette møte i SK avholdt 9.4.19”.

¹⁴⁹ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ” Referat fra sjette møte i SK avholdt 9.4.19”.

¹⁵⁰ RA/GSIV/302. Legg 1. Uten dato og nummer, håndskrevet notat merket ”Sikkerhetsvakter og ordensvern i 1. og 2. kommandodistrikt utenfor Kristiania” og ”Hemmelig”.

¹⁵¹ RA/GSIV/302. Legg 1. GSM1353/19, datert 18.12.18, merket ”Gjenpart av skrivelse fra GS til 1. div. sjefen” og ”Hemmelig”.

offentliges regning og risiko.¹⁵² Bileierne ble ikke orientert om hva bilene skulle brukes til, men det fremgår av PM fra 6. mars 1919 at 90 biler kunne møte i Ski eller i Kirkeveien i Kristiania til bruk i forbindelse med ordensvern.¹⁵³

Når det gjaldt innkalling av selve ordensvernet var det sentralt at alle divisjonene utviklet duplikatordningen, slik at man skulle være i stand til å mobilisere ordensvernet dersom øverstkommanderende ble ”satt ut av spill”. Ordren om innkallelse av ordensvern ville i første omgang utgå fra KG, regimentssjefen eller divisjonssjefen. Dersom sentrale myndigheter var satt ut av spill, ville myndigheter med duplikat av ordren også kunne gi ordre om innkallelse. Ordren til myndigheter som hadde duplikat, var ofte kodet for å unngå at uvedkommende fikk nyss om innkallelsen. Ordre om mobilisering av ordensvern i 1. divisjon, ville for eksempel lyde: ”Åpne pakken”.¹⁵⁴ 8. mars 1919 skrev 6. divisjon til Generalstaben med en oppfordring om at kodene som omhandlet indre urolighet, måtte være felles for sivile og militære myndigheter. Dette for å unngå misforståelser.¹⁵⁵ I januar 1919 minnet KG alle divisjonene, om at de som var utnevnt pålitelige i ulike sikringsavdelinger, ikke måtte underrettes om dette på forhånd.¹⁵⁶ Generalstaben og KG var bekymret for at uvedkommende skulle kjenne til planene før det eventuelt ville være behov for å iverksette dem.

”Individernes kamp” – Bistand til de sivile myndigheter?

Under komiteens syvende møte i januar 1920 henviste formann generalmajor Bull i SK til erfaringene fra uroligheter i Tyskland og påpekte at store samfunnskonflikter krevde panserbiler eller lignende. I følge Bull ville ikke omfattende opprørsforsøk kunne dempes av små styrker forberedte soldater ”kun utstyrt med ride- og kjørepisker”. Dersom panserbiler ikke var et alternativ, skulle man gjøre avtaler med pålitelige private bileiere som kunne stille på kort varsel.¹⁵⁷ Som tidligere vist ble en slik avtale allerede opprettet med Den kongelige norske automobilklubb i mars 1919. Store pålitelige styrker ble imidlertid ansett som en forutsetning for at myndighetene skulle gå seirende ut av en samfunnslammende streik eller et revolusjonsforsøk, men spørsmålet var om disse styrkene var nok til å tilfredsstille behovet. Ekspedisjonssjef Zimmer i FD tok derfor opp forslaget om et ”borgervern” under syvende

¹⁵² RA/GSIV/302. Legg 1. Cirkulære nr. 115, datert 10.12.18, merket ”Hemmelig”.

¹⁵³ RA/GSIV/302. Legg 1. Uten nummer, datert 06.03.19, merket ”PM anngående automobiler for innkaldelse av ordensvern”.

¹⁵⁴ RA/GSIV/302. Legg 1. Uten nummer og dato (ajourført 1.4.20).

¹⁵⁵ RA/GSIV/302. Legg 3. GE0516/19, datert 8.3.19, fra 6.div.sjefen til GS.

¹⁵⁶ RA/GSIV/302. Legg 1. Uten nummer, datert 9.1.19, merket ”Gjenpart av skrivelse fra 1.-5. divisjon” og ”Hemmelig”. Dokumentet ble sendt til samtlige divisjoner, samt generalinspektøren og sjefen for festningsartilleriet.

¹⁵⁷ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra syvende møte i SK avholdt 20.01.20”.

møte i komiteen 20. januar 1920.¹⁵⁸ Komiteen var enig i betydningen av et slikt vern, men mente at initiativet måtte komme fra sivilt hold. Innvendingene var at borgervernet kunne være risikabelt fordi denne formen for mobilisering ville kunne provosere arbeiderbevegelsen. Byråsjef Borch i JD påpekte at arbeiderne selv hadde etablert ”ordensvern” som var tilsynelatende ufarlige, men som kunne danne kimen til rødegardister.¹⁵⁹ SK ser ut til hatt et relativt nøkternt forhold til eventuelle ordensvern i regi av arbeiderbevegelsen. Tanken om at arbeiderbevegelsen mobiliserte og referansen til rødegardistene i Finland og Russland, tyder allikevel på at ordensvernet ble inkludert i trusselbildet.

Spørsmålet om mobiliseringen av sivile frivillige var hovedtema under åttende møte i SK 24. april. Det fremgår av referatet at spørsmålet var blitt behandlet i et regjeringsmøte den 29. mars. Forslaget var at det i Kristiania skulle kunne kalles inn en større styrke på opp til 2.000 lovlydige pålitelige borgere, som på kort tid skulle kunne møte for å bevæpnes og bidra til opprettholdelse av ro og orden.¹⁶⁰ Komitéformann Bull trakk frem tre betenkeligheter til forslaget: De som møtte opp kunne komme i en vanskelig stilling overfor resten av byens befolkning. Det kunne møte opp personer som man ikke ønsket å se i rekkene eller som man ikke ville gi våpen. I tillegg kunne administreringen av slike sivile grupper vise seg å bli vanskelig. Opdagelsessjef Søhr hadde også betenkeligheter til borgervernet:

Man maa ikke bevæbne soldater man ikke stoler paa, det maa betviles om de møter, og om de gjør, kan foranstaltningene bli et tveegget sverd – Disse avdelinger kan ta makten fra sitt befal (...) De værste elementer er de som ikke ennu har nådd vernepliktsalder. Disse kan man allikevel ikke faa bort. Heller ikke utlendinger.¹⁶¹

På spørsmål om man kunne kalle sammen militæret, påpekte Søhr at arbeiderne kunne oppfatte det som en provokasjon dersom dette ble gjort for tidlig. I følge Søhr måtte ”hvite garder ikke være forberedt paa forhaand, man maa tenke saken igjennem”. Oberst Johannessen mente at det beste ville være om man kunne inkorporere lovlydige borgere som politi, et forslag som ble blankt avvist av politimester Beichmann: ”Det blir ikke øvet!”. Spørsmålet om å gi sivile og vernepliktige politimyndighet, var imidlertid ikke nytt, men politimester Beichmann stilte seg hver gang tvilende til slike forslag. Under komitémøtet i mai 1919 var det for eksempel blitt fremmet et forslag om å gi pålitelige vernepliktige revolver og nasjonalfarget vaktarmbånd. Beichmann påpekte den gangen at han ikke kunne

¹⁵⁸ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra syvende møte i SK avholdt 20.01.20”.

¹⁵⁹ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra syvende møte i SK avholdt 20.01.20”. Eventuelle ordensvern i regi av arbeiderbevegelsen er nærmere omtalt i kapittel 5 side:89.

¹⁶⁰ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra åttende møte i SK avholdt 24.04.20”.

¹⁶¹ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra åttende møte i SK avholdt 24.04.20”.

påta seg ansvaret for å gi disse personene politimyndighet. Da det ble presisert at de vernepliktige kun skulle være vaktmenn, lot politimesteren seg etter en lengre diskusjon overtale til å legge saken frem for JD.¹⁶²

Det generelle inntrykket av debatten i SK om sivile borgervern, er at komiteen hadde grunnleggende betenkeligheter både i forbindelse med å opprette sivile ”ordensvern” og å tildele ”uvedkommende” politimyndighet. Oberst Sandberg var for eksempel en sterk motstander av tanken og argumenterte med at: ”idet staten her kommer utenfor, blir det en individernes kamp, ikke statens”.¹⁶³ Kompetansefordelingen kommer også tydelig til uttrykk. Sivile skulle tildeles sivil myndighet, mens militæret skulle tildeles militær myndighet. Det var først og fremst sivile som skulle håndtere sivil uro. Diskusjonen illustrerer imidlertid at revolusjonsfrykten og trusselen om alvorlige opptøyer absolutt var aktuell igjennom hele perioden. At forslaget ble fremmet i regjeringen og at statsminister Gunnar Knudsen i tillegg deltok på komitémøtet i april 1920, tyder på at dette var en situasjonsforståelse som eksisterte i alle ledd. Diskusjonen om borgervern og sikkerhetstiltak i forbindelse med større opptøyer, ble imidlertid ikke avsluttet i april, men ble styrket i sin aktualitet under intensiverte arbeiderkonflikter fra høsten 1920.

PROBLEMATISERING: FIENDEBILDET SOM MOTIVASJON FOR TILTAK

Svendsen skriver at dersom mange individer frykter det samme, kan frykten utgjøre et felles referansepunkt som danner grunnlag for et fellesskap.¹⁶⁴ Den revolusjonære stemningen som oppstod i etterkant av våpenstillstanden høsten 1918, utløste ikke i seg selv revolusjonsfrykten i Generalstabens, men passet inn i allerede eksisterende nasjonale mønstre som var etablert i begynnelsen av 1918. Den nye revolusjonære situasjonen førte imidlertid med seg nye utfordringer og nye sikkerhetspolitiske behov. På hvilken måte kom Generalstabens fiendebilde til uttrykk i perioden etter våpenstillstanden? Og hvilken motivasjon lå til grunn for at sikkerhetstiltak ble innført og videreført i perioden fra november 1918 til mai 1920?

Revolusjonsfrykten og vurderingen av den indre sikkerhetspolitiske situasjonen i perioden, må ses i sammenheng med konkrete uttrykk for revolusjonær aktivitet, nasjonalt og internasjonalt. Den internasjonale situasjonen var anspent etter verdenskrigen og Generalstabens befant seg i et politisk klima preget av revolusjonsfrykt. Hobson og Kristiansen skriver at ”bolsjevisme” er et fremmedord i det norske språket som peker ut over nasjonale

¹⁶² Diskusjonene det henvises til i avsnittet finnes i; RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra syvende møte i SK avholdt 20.1.20”.

¹⁶³ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra åttende møte i SK avholdt 24.4.20”.

¹⁶⁴ Svendsen, 2007:117.

grenser.¹⁶⁵ De skriver at begrepet ble brukt som trusselbetegnelse for å henvise til en katastrofal realitet i samtiden og peker på at den kommunistiske propagandaen på ingen måte var et ”borgerlig skremmebilde”.¹⁶⁶ Som sett ble begrepene ”hvite garder” og ”røde aksjonslag” benyttet for å beskrive grupperingene i det norske samfunnet, formuleringer med tydelige referanser til hendelsene i Finland og Russland. Svendsen skriver i tråd med dette at frykt handler om noe utenforstående, en negasjon av det aktøren ønsker.¹⁶⁷ Revolusjonen representerte negasjonen av den bestående samfunnsformen. Fiendebildet kan derfor ikke isoleres fra frykten for hva den europeiske bolsjevismen kunne føre til i praksis.

Revolusjonsfrykten må i tillegg ses i sammenheng med tre faktorer: 1) manglende kjennskap til den revolusjonære bevegelsen, 2) meldingene om at bolsjevikene nå fantes i alle samfunnslag, 3) bekymringen for ”upålitelige” soldater i sikkerhetsstyrkene ved eventuelle sosiale konflikter.

Svendsen skriver at frykt kan romme usikkerhet knyttet til objektet og hvordan man kan forholde seg til det.¹⁶⁸ Soldatrådene var ikke imaginære monstre, men usikkerheten i forbindelse med omfang og virke, førte til at fiendebildet til en viss grad ble inadekvat. De få tilfellene i løpet av perioden der antimilitarismen førte til faktisk handling, ble vurdert som naive forsøk og ble lett slått ned myndighetene. Allikevel var det arbeiderbevegelsens radikale retorikk og bekymringen for hva den kunne føre til som ble prioritert når nye sikkerhetstiltak ble planlagt, iverksatt og opprettholdt. At den radikale retorikken sjelden ble realisert, ble allikevel tillagt lite vekt. Det er grunn til å hevde at revolusjonsfrykten i løpet av perioden ble dysfunksjonell fordi objektet for frykten, de revolusjonære og rådsbevegelsen, ikke i realiteten stod i forhold til frykten for hva de kunne gjennomføre.

Høsten 1918 mottok Generalstaben meldinger fra utlandet om ”bolsjevikrevolutionens millionærer”. Bolsjevikene kunne befinne seg i alle samfunnslag og kunne vanskelig identifiseres i befolkningen. Tanken om en ”indre fiende” mot statsforfatningen som vanskelig kunne identifiseres, legitimerte en slags ”intern unntakslogikk” med hensyn til bruk av overvåkningsmetoder og sikkerhetstiltak. For eksempel ble postovervåkning gjennomført uten hjemmel i lovverket for å få innblikk i den revolusjonære bevegelsen. Vi har sett at denne ”unntakslogikken” ikke uten videre fikk medhold i samfunnet for øvrig, men at den heller bidro til en opphisset debatt om rammene for ytringsfrihet. Pedersen skriver at overvåkning avspeiler kulturelt forankrede forestillinger om herskeren, makten og trusselen

¹⁶⁵ Hobson og Kristiansen, 2003:257.

¹⁶⁶ Hobson og Kristiansen, 2003:257.

¹⁶⁷ Svendsen, 2007:17.

¹⁶⁸ Svendsen, 2007:41.

mot denne.¹⁶⁹ At postovervåkning ble iverksatt ut over hjemmel, avdekker en tendens til at sivile og militære myndigheter satte behovet for lovhjemmel til side dersom revolusjonsfaren ble oppfattet som alvorlig.

Sentralt i Generalstabens diskurs om revolusjonære står skillet mellom ”paalidelige” og ”upaalidelige”, i samfunnet og blant de vernepliktige. Særlig ble det ansett som avgjørende at sikkerhetsstyrkene var til å stole på ved en eventuell sosial konflikt. Som vi har sett påpekte Generalstaben og KG viktigheten av pålitelig mannskap ved en rekke anledninger. Hobson og Kristiansen hevder imidlertid at en ”politisk siling” av de vernepliktige, fikk liten betydning i praksis, blant annet fordi det ikke fantes et effektivt overvåkningssystem.¹⁷⁰ Det er riktignok grunn til å stille spørsmålsteget ved effektiviteten av overvåkingen, men det er liten tvil om at Generalstaben og divisjonene gjorde omfattende forsøk på å ”sile” sikkerhetsstyrkene. Som tidligere nevnt vist, ble det laget lister over ”syndikalister/bolsjeviker” og politiet ble oppfordret til å informere militære myndigheter om medlemmer i soldatråd og lignende. Divisjonene ble i tillegg pålagt å opprette ”pålidelige” styrker. Selve ønsket om en ”politisk siling” av sikkerhetsstyrkene, avdekker i tillegg, til en viss grad berettiget, en mistillit til rekruttene. Svendsen peker på at man i et klima av mistillit, er mindre mottakelig for informasjon som kan vise at situasjonen ikke er så farlig som man frykter.¹⁷¹ En grunnleggende mistillit i hæren kan derfor ha bidratt til at revolusjonsfrykten ble opprettholdt lenge etter at revolusjonsfrykten ble dempet ellers i samfunnet.

Det har i ettertid vist seg at den revolusjonære arbeiderbevegelsen verken var bevæpnet eller hadde konkrete planer om opprør. I denne fremstillingen er det imidlertid ikke hva den radikale arbeiderbevegelsen faktisk var som er interessant, men hvilke egenskaper den ble tillagt av Generalstaben. Pedersen skriver at en trussel må ses i sammenheng med prosessen der tenkelige handlinger blir gjort om til trusler.¹⁷² Fordi kjennskapen om arbeiderbevegelsen var begrenset, ble bekymringen for revolusjon gjort om til en trussel om revolusjon, også når revolusjonen ikke lenger var en reell fare. I følge Hobson og Kristiansen kjente militære og politiske myndigheter til at arbeiderbevegelsen ikke hadde slike planer alt mot slutten av første verdenskrig.¹⁷³ Det er imidlertid grunn til å stille spørsmålsteget ved påstanden. Dette kapittelet har illustrert at sikkerhetstiltakene og overvåkingen av arbeiderbevegelsen i perioden, ble iverksatt nettopp på bakgrunn av frykt for omfattende

¹⁶⁹ Pedersen, 2008:13.

¹⁷⁰ Hobson og Kristiansen, 2001:261.

¹⁷¹ Svendsen, 2007:115.

¹⁷² Pedersen, 2008:14.

¹⁷³ Hobson og Kristiansen, 2003:260, samt Hobson og Kristiansen, 2001:169.

”optøier” og eventuelle forsøk på å styrte statsforfatningen. Dersom Generalstaben allikevel visste at det ikke var fare for store indre opprøyer, er det grunn til å stille spørsmål ved hvorfor dette ble brukt som argument for å iverksette sikkerhetstiltak. Sosiologen Per Ole Johansen hevder at det ble ropt ”revolusjon!” i Generalstaben til stadighet og at Generalstaben vektla meldinger om revolusjon i større grad enn motsatt, fordi offiserene mente det ville svekke opprustningen av overvåkingen.¹⁷⁴ Pedersen skriver i tråd med dette at overvåking må ses i sin politiske sammenheng, da det å fremmane trusler kan være politisk interessant.¹⁷⁵ Hobson og Kristiansen har, som nevnt i kapittel 2, hevdet at Hæren etter unionsoppløsningen hadde en åpenbar institusjonell interesse ved å holde fast svensketrusselen. De hevder at en trussel fra Sverige den gangen gjorde det lettere å ”få Stortinget med på nyordningen av 1909”.¹⁷⁶ I en tid der entusiasmen for Forsvaret var dalende kan Generalstaben også ha hatt institusjonelle interesser ved å overvurdere revolusjonsfaren, bevisst eller ubevisst, fordi revolusjonære utgjorde den tydeligste fienden mot den militære institusjonen.

Sikkerhetstiltakene som ble iverksatt våren 1918, og videreført med varierende intensitet i perioden frem mot mai 1920, er blitt gjenstand for diskusjon blant norske historikere. Hobson og Kristiansen innvender mot Borgersrud og Agøy at mobiliseringsplanene ikke må forveksles med mobiliserbar styrke¹⁷⁷ og at planene ”ikke er det samme som intensjonserklæringer, men en detaljert ordre som omfatter operative, personellmessige og logistiske forhold”.¹⁷⁸ Landets sikkerhet var Generalstabens hovedoppgave og en plan for mye, ble regnet som bedre enn en plan for lite. En stor mengde av mobiliseringsplaner, rapporter om iverksatte sikkerhetstiltak og nye initiativ tyder imidlertid på at Generalstaben oppfattet revolusjonsfaren som reell. Som tidligere vist, førte planene til faktiske tiltak, som økning av garnisonen i Kristiania, vakhold, demontering av våpen og omfattende overvåkningsvirksomhet i distriktene. Dette var tiltak som divisjonene selv betraktet som ”omfattende forberedelser”.¹⁷⁹ I tillegg ble det opprettet en hemmelig pålitelig styrke som kunne settes inn mot indre uro i større eller mindre omfang, og det ble utviklet en duplikatorordning som skulle tre i kraft dersom sentrale ledere ble ”avskaffet”. Det ble også forberedt alternative kommunikasjonsmidler dersom en streik skulle ramme jernbanen eller lignende.

¹⁷⁴ Johansen, 1988:40.

¹⁷⁵ Pedersen, 2008:14.

¹⁷⁶ Hobson og Kristiansen, 2001:7, kapittel 2:13.

¹⁷⁷ Hobson og Kristiansen, 2001:168.

¹⁷⁸ Hobson og Kristiansen, 2003:261.

¹⁷⁹ At divisjonssjef Ræder i 5. divisjon oppfattet sikringen av våpendepotene, i Trondhjem i forbindelse med Herljev Rygh-saken, som ”omfattende” fremgår av kapittel 3:40.

Svendsen skriver at politisk frykt ikke oppstår i et vakuum, men skapes og opprettholdes.¹⁸⁰ I tillegg til at omfattende sikkerhetstiltak ble iverksatt internt i Forsvaret, ble ”pålitelige” sivile invitert inn i konflikten. SK oppfordret blant annet bankene til å holde oversikt over pengeoverføringer, og automobilforbundet ble inkludert i planene. Det er derfor grunn til å hevde at revolusjonsfrykten førte til en ytterligere politisk polarisering og differensiering i samfunnet, mellom dem som stod innenfor og dem som stod utenfor det etablerte.

Hobson og Kristiansen argumenterer med at ”arbeiderbevegelsens posisjon hvilte på en massiv organisatorisk, politisk og kulturell mobilisering, og ikke på volds - eller våpenmakt. Derfor var også militære maktmidler irrelevante, med unntak av oppløp og episoder hvor makt ble anvendt uten store problemer.”¹⁸¹ Det er usikkert hva Hobson og Kristiansen her mener med at maktmidlene var ”irrelevante”. Påstanden kan tolkes dithen at maktmidlene var irrelevante fordi en omfattende samfunnskonflikt aldri ble utløst, og derfor ikke fikk praktisk betydning. Det som kan bevises i ettertid, er imidlertid ikke gunstig argumentasjon for tiltakene som ble iverksatt i samtiden. Dette kapittelet har vist at revolusjonsfrykten i Generalstaben førte i samtiden til at mobiliseringen av maktmidler i høyeste grad ble oppfattet som relevante.

OPPSUMMERING

Dette kapittelet har tatt for seg revolusjonsfrykt i Generalstaben under en svært sammensatt tidsperiode, med et toppunkt i revolusjonsfrykten etter våpenstillstanden og uro i Tyskland i november 1918. Fra januar 1919 la arbeiderbevegelsen vekk tanken om den umiddelbare revolusjon og fokuserte i hovedsak på organisasjonsarbeid og agitasjon. Revolusjonsfrykten gikk noe tilbake i løpet av 1919, men lå allikevel absolutt latent blant sivile og militære myndigheter. Kapittelet har vist at det tidligere fiendebildet ble tilført en internasjonal dimensjon og at meldingene om illegal propaganda og ”bolsjevikrevolutionens millionerer” førte til et utvidet fiendebilde. Særegent i Generalstaben var imidlertid en vedvarende oppmerksomheten mot antimilitarismen. Den revolusjonære arbeiderbevegelsen som identitetsskapende og politisk konstruksjon, var i tillegg en sentral del av trusselbildet. I dette perspektivet ble sikkerhetstiltakene iverksatt, som preventive tiltak overfor en nasjonal og internasjonal revolusjonær arbeiderbevegelse, og ble oppfattet som langt større trussel enn den i ettertid kan se ut til å ha vært.

¹⁸⁰ Svendsen, 2007:127.

¹⁸¹ Hobson og Kristiansen, 2001:169.

I en kort periode etter første verdenskrig opplevde Europa en voksende økonomi, men i 1920 kom omslaget. Høsten 1920 rammet krisen Norge og regjeringen var tvunget til å endre sin økonomiske strategi. Spørsmålet var hvordan arbeiderbevegelsen ville reagere på regjeringens offensive tiltak. Samtidig ble båndene mellom den norske og den internasjonale arbeiderbevegelsen styrket. Våren 1920 mottok Generalstaben meldinger om at det var opprettet en forbindelse mellom Russland og kontinentet over Vardø. I Nord-Norge gikk ryktene om en forestående revolusjon og opprettelse av en selvstendig rådsrepublikk. Dette kapittelet strekker seg over en periode fra tarifforhandlingene i mai 1920 til Generalstabens refleksjoner i etterkant av storstreiken i juni 1921. Kapittelet er todelt: Den første delen redegjør for sikkerhetstiltak og reaksjoner i forbindelse med jernbanestreiken og storstreiken. Den andre delen tar for seg den norske arbeiderbevegelsen som internasjonal aktør, hvilken rolle revolusjonære i Nord-Norge fikk i det internasjonale arbeidet samt sikkerhetstiltak og reaksjoner i forbindelse med faren for at deler av Nord-Norge skulle etablere en selvstendig rådsrepublikk. Den overordnede målsettingen med kapittelet er å drøfte hvorvidt og på hvilken måte, konkrete uttrykk for revolusjonær aktivitet fikk betydning for trusselvurdering og revolusjonsfrykt i Generalstaben.

KRISE OG SPLITTELSE – NORGE OG EUROPA 1920 - 1921

De første årene etter våpenstillstanden i 1918 opplevde Europa en hektisk etterkrigsboom med stigende inflasjon og stort behov for sivil produksjon. I Norge var arbeidsledigheten lav og arbeiderbevegelsen var offensiv i kravene om reformer og lovendinger. Den økonomiske medgangen samt revolusjonsfrykten, bidro til at myndighetene og arbeidsgiverforeningene var ettergivende med hensyn til kravene. Etter kort tid kom imidlertid omslaget.

Fremtidsutsiktene med hensyn til økonomisk stabilitet var dårlige ved inngangen til 1920 og pekte mot et internasjonalt industrielt krakk.¹ Den korte oppturen ble til nedtur over hele Europa i løpet av året. Etterkrigskrisen traff kontinentet om våren, men Norge for alvor først i september. Engrosprisene falt dramatisk. Det samme gjorde vareproduksjonen og behovet for arbeidskraft, en utvikling som fortsatte de påfølgende årene. Krisen var langt på vei en konsekvens av den internasjonale situasjonen etter verdenskrigen. Regjeringene i mange

¹ Maurseth, 1987:10.

europiske land hadde en finansiell målsetting om å presse pengeverdien tilbake til førkrigsstandard. For å bedre valutaens kjøpekraft, ble derfor pengemengden minsket i forhold til varemengden. Deflasjonen førte imidlertid til depresjonstilstander. Levekostnadene var fremdeles høye, mens behovet for arbeidskraft sank. Arbeidsnedleggelse hadde tidligere vært et effektivt pressmiddel, men på grunn av den økonomiske krisen, var ikke tap av arbeidsdager lenger en like stor risiko for arbeidsgiverne.

At europeiske myndigheter valgte å justere pengeverdien i 1920, hadde antagelig sammenheng med at den umiddelbare revolusjonsfrykten avtok noe i løpet av 1919. Våren 1920 vant ”den røde arme” borgerkrigen i Russland, men bolsjevikene tapte krigen mot Polen i august. Myndighetene hadde i tillegg hatt suksess med å slå ned politiske opprøyer. Vestmaktens militære intervensjon og handelsblokade ble avvirket i 1920,² men arbeidet mot bolsjevismen ble allikevel opprettholdt. Historiker Per Maurseth skriver at en av de seirende vestmaktens hovedoppgaver etter krigen var å stenge den ”revolusjonære smitten” bak et *cordon sanitaire*, en buffersone av stater som hadde gjenoppstått eller blitt opprettet som følge av Versailles-traktaten.³ Bolsjevikene anså derfor revolusjoner i andre land som en forutsetning for at regimet i Russland skulle overleve. Målsettingen da Komintern ble opprettet i mars 1919, var å samordne politikken i de revolusjonære bevegelsene i Europa og å fremme spredningen av verdensrevolusjonen. Dette var bakgrunnen for at *Moskvatesene* ble vedtatt under Kominterns 2. kongress i 1920.⁴ Tesene utgjorde 21 betingelser for medlemskap i Komintern og bygget på bolsjevikenes erfaringer. Ofte samsvarte imidlertid de strenge kravene til politikk og organisasjon dårlig med tradisjonen i medlemspartiene. I en rekke partier var medlemskapet i Komintern derfor omstridt fra begynnelsen av, og spørsmålet om tesene splittet mange partier. Det var samtidig usikkert om etterkrigs-krisen ville gjøre arbeiderne offensive. Arbeiderbevegelsens ideologi var i større eller mindre grad inspirert av Marx og Engels og deres samfunnsøkonomiske teori om at økonomisk krise ville intensivere klasse-motsetningene og føre til revolusjon. Historiker Åsmund Egge skriver imidlertid at den økonomiske krisen svekket også de revolusjonære konjunktorene og førte arbeiderne over på defensiven.⁵

² Kristiansen, 2008:66.

³ Maurseth:19. Benevnelsen ”cordon sanitaire” henviser til en gruppe (nøytrale) stater som danner en buffersone mellom to krigførende eller ideologisk motsatte stater. Definisjonen er hentet fra: www.ordnett.no (11.11.10)

⁴ Egge, 1995:10.

⁵ Egge, 1995:10.

En sentral betingelse for medlemskap i Komintern var at medlemspartiene måtte bryte med sosialdemokratene, både med eventuelle sosialdemokratiske fraksjoner i partiet og samarbeid med andre partier. Striden om Moskvatesene ble avgjørende for at høyresosialistene brøt ut av DnA i 1921 og stiftet *Norges Sosialdemokratiske parti*.⁶ Spørsmålet om tilknytning til Komintern intensiverte i tillegg de ideologiske motsetningene innen ”den nye retning”. Støttespillere til Komintern i partiet var fraksjonen bak Schefflo, med en marxistisk orientert tilnærming. Fraksjonen bak Tranmæl var imidlertid kritisk til tesene, særlig til krav om omorganisering av partiet. Egge skriver at konflikten mellom tilhengere og kritikere førte til splittelse i mange av de Kominterntilsluttede partiene, også i DnA.⁷ Fra 1920 ble fraksjonene tydeligere i partiet, blant annet i synet på strategisk håndtering av den økonomiske krisen.

Sikkerhetspolitikk i 1920

I følge statsviteren Nils Ørvik må Forsvarets trusselvurderinger i 1920 ses i sammenheng med tre potensielle angrepsfronter: fra øst, sør eller vest.⁸ Ved inngangen til 1920 ble verken Tyskland i sør, Storbritannia i vest eller Sverige i øst oppfattet som aktuelle trusler. Ørvik peker imidlertid på at Russland under og i etterkant av revolusjonen og den russiske borgerkrigen kunne representere en sikkerhetspolitisk bekymring, men at det i større grad var snakk om en ideologisk enn en militær trussel.⁹ Kristiansen skriver i tråd med dette at det på 1920-tallet ikke fantes en nevneverdig frykt for konfrontasjoner med russerne i overskuelig fremtid.¹⁰ Det er derfor grunn til å hevde at det var lite som truet norsk suverenitet i 1920. Når det gjaldt den norske arbeiderbevegelsen som sikkerhetspolitisk trussel skriver Ørvik at det var vanskelig å vite hvor akutt en slik fysisk trussel kunne være, da det var usikkert hvor mye av retorikken sosialistene ville gjennomføre.¹¹

I mars stemte Stortinget om medlemskap i Folkeforbundet. På tross av noe uenighet i forkant, ble forslaget vedtatt med 100 mot 20 stemmer.¹² Fred, nedrustning og konfliktløsning i Europa var en viktig del av det politiske klimaet. Nedrustning av Forsvaret var også hovedmotivasjonen bak den sivile Forsvarskommisjonen av 1920, som ble utnevnt med vidt mandat 16. april. Forsvaret var blitt bevilget store summer under verdenskrigen, men i en

⁶ Halvorsen, 2003:117.

⁷ Egge, 1995:11. Konflikten om Moskvatesene er også behandlet i; Maurseth, 1972 samt; Halvorsen, 2003.

⁸ Ørvik, 1960:36.

⁹ Ørvik, 1960:37.

¹⁰ Kristiansen, 2008:69.

¹¹ Ørvik, 1960:114.

¹² Ørvik, 1960:36.

sikkerhetspolitisk stabil kontekst prioriterte Stortinget etter krigen å stabilisere den norske økonomien på bekostning av blant annet militærvesenet. Tidligere forsvarssjef Ole Berg skriver at den internasjonale situasjon og militære forpliktelser, våpentekniske og fagmilitære utviklinger, men ikke minst økonomiske forhold, legger grunnlaget for en forsvarsordning.¹³ I 1920 var den internasjonale situasjonen stabil. Internasjonale forpliktelser hadde sammenheng med medlemskapet i Folkeforbundet. De få ressursene Forsvaret hadde tilgjengelig, ble i følge Berg viet etterretningsvesenet og muligheten for å identifisere det militære behovet i det hjemlige samfunnet.¹⁴

JERNNEVEN I SILKEHANSKEN

I mai 1920 utløp en rekke av arbeidernes tariffavtaler og som illustrert i kapittel 4, var SK og Generalstaben bekymret for konsekvensene dersom arbeiderne ikke fikk medhold i sine nye krav. Arbeiderbevegelsen stod sterkere samlet om en radikal retorikk og valg av strategier enn tidligere, og under landsmøtet i 1919 fikk revolusjonær masseaksjon status som avgjørende aksjonsform for gjennomføring av sosialismen.¹⁵ I tillegg stilte partiet krav om bedriftsråd som skulle overføre makten fra ledelsen og avskaffe mulighetene for økonomisk utbytting av arbeiderne.¹⁶ Da tariffavtalene utløp i mai, fremmet AFL krav om bedriftsråd, høyere lønn og lengre ferier og truet med å ta ut 60.000 arbeidere i streik dersom kravene ikke ble møtt.¹⁷ NAF var kritisk til å opprettholde en føyelig linje overfor arbeiderbevegelsen, men for å forhindre en alvorlig samfunnskrise, tok myndighetene allikevel i bruk loven om tvungen voldgift.¹⁸ Konflikten resulterte i seier for arbeiderbevegelsen. Lønningene ble høynet og sommerferiene forlenget.¹⁹ Våren 1920 ønsket norske myndigheter fremdeles å komme arbeiderne i møte, men de økonomiske fremtidsutsiktene tydet på at ettergivenheten ikke kunne vedvare.

Fare for ” generalstreik eller lignende angrep paa samfundet”

Tanken om at en omfattende streik kunne utvikle seg til en revolusjon eller et kupp, var en viktig begrunnelse for utviklingen av sikkerhetstiltak, særlig etter våpenstillstanden i

¹³ Berg, Ole: ”Oversikt over utviklingen av vårt forsvar i dette århundre” i; *Norsk militært tidsskrift 115/1956*. Oslo, 1956:221.

¹⁴ Berg, 1956:223.

¹⁵ Bjørnson, 1990:544.

¹⁶ Bjørnson, 1990:544 og Maurseth, 1987:110.

¹⁷ Maurseth, 1987:73.

¹⁸ I 1916 ble det vedtatt en midlertidig lov om tvungen voldgift for å bevare arbeidsfreden under krigen, denne ble i 1919 utvidet til 1. april 1920. ”Tvungen voldgift” innebar at partene i en arbeidskonflikt blir tvunget til å overlate tvisten til en voldgiftsdomstol. Voldgiftsdommene kunne ikke ankes.

¹⁹ Maurseth, 1987:74.

november 1918. En lammende streik som rammet for eksempel telegrafene, jernbanen eller strømforsyningene, kunne bidra til å rydde vei for en samfunnsomveltning. I 1919 ble det derfor tatt grep for å begrense skadene ved en omfattende streik i jernbanen. Det ble opprettet en utdannelse av ”jernbanesoldater” til militært nødsarbeid ved behov.²⁰ En transportkomité ble også nedsatt under Arbeidsdepartementet for å utrede hvordan man kunne begrense skadene ved en større streik i kysttrafikken eller i jernbanen.²¹ Revolusjonsfrykten og bekymringen for streik må ses i sammenheng med den nasjonale og internasjonale utviklingen. I Norge agiterte arbeiderbevegelsen for omveltning av samfunnsforholdene. Fra utlandet mottok Generalstaben meldinger om omfattende streiker og streikeforsøk.²² Gjennom meldinger fra Tyskland våren 1919 fikk Generalstaben for eksempel innblikk i hva man kunne vente ved store samfunnskonflikter, som i Tyskland hadde utviklet seg til unntakstilstander.²³ Tanken om at en omfattende samfunnskonflikt kunne utvikle seg til en revolusjon eller et kupp, ble understøttet av meldinger fra divisjonene og lokale sivile myndigheter. 16. august 1920 ble for eksempel Generalstaben videresendt et dokument fra Bergen politikammer, som via ”paalidelig hold” hadde fått melding om at bolsjevikledere i Folkets Hus skulle være i besittelse av maskingevær.²⁴ Uroen for at arbeiderbevegelsen nå rustet opp, kombinert med den gamle bekymringen for at revolusjonære kunne angripe våpendepotene og at antimilitaristene kunne underminere militærets evne til å slå ned opptøyer, fikk antagelig betydning for forberedelsene i forkant av samfunnskonfliktene høsten 1920.

22. mai 1920 drøftet SK hvorvidt ”de forskjellige politimyndigheter i byene og rundt om i landet i påkommende tilfelle, [kunne] dempe uroligheter som måtte oppstå.”²⁵ I følge byråsjef Borch i JD var norske politimyndigheter ute av stand til å håndtere uroligheter av denne typen. Det var nylig blitt bevilget 100.000 kroner til et statspoliti, men tiltaket ble ikke ansett som tilstrekkelig. Borch foreslo at militæret kunne delta som en ubevæpnet patruljetjeneste, men kommandanten på Akershus festning var uenig og mente Forsvaret kun skulle opptre med våpen i hånd. Det var allikevel bred enighet i komiteen om at man måtte

²⁰ RA/GSIV/304: *Sikkerhetstjeneste, ordensvern og indre uroligheter (1918-1938)* GS1950/22, 22.11.22, merket ”FDZ Arb. dep.” det fremgår av dokumentet at denne typen undervisning ble opprettet 19.2.19.

²¹ Agøy, 1997:133.

²² Se for eksempel rittmester Fougner's omtale av streik og tilløp til streik i Sveits og England i 1919, og i Danmark 27. mars 1920 i; RA/GSIV/309. GE0478/20, 21.4.20, merket ”konfidensielt nr. 18”, fra Fougner til Norges Industriforbund.

²³ RA/GSIV/309. Legg 1 merket ”Samfundsværn. Samfundshjelp. Borgersamfundets nødverge. Rapport fra Rittmester Fougner”. Merket ”Strengt konfidensielt” og ”militære erfaringer fra kampene til undertrykkelse av de indre uroligheter i Tyskland”.

²⁴ RA/GSIV/230. GE0826/20, 16.8.20, fra Bergen politikammer til JDP.

²⁵ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra tiende møte i SK avholdt 22.5.1920”.

unngå bruk av militære styrker såfremt det var mulig, spesielt når det gjaldt ”skyting på mengden”.²⁶ Politiiinstruksen tilsa at dersom politiet ikke selv kunne håndtere konflikten, skulle det først søkes assistanse hos sivile myndigheter i nærliggende distrikt. Militæret kunne assistere etter oppfordring fra politiet, men når militæret først grep inn i konflikten, hadde politiet ”ingen innflydelse på militærets ledere eller ansvar for dets opptreden”.²⁷ I forbindelse med mobiliseringsplanene for ordensvern og sikkerhetsvakter i 1918, ble politimestrene orientert om hvilke militære myndigheter de skulle henvende seg til ved behov.

SK konkluderte med at politiet ikke var i stand til å håndtere omfattende opptøyer, og drøftet derfor hvordan forsterkninger av det lokale politivesenet kunne organiseres for å unngå at militæret ble blandet inn i konflikten. Allerede i januar hadde SK behandlet spørsmålet om sivile ordensvern, et forslag som nå ble fremmet som en mulig forsterkning til politiet.²⁸ Målsettingen var først og fremst å beskytte sentrale samfunnsinstitusjoner og å drive nødsarbeid ved en generalstreik eller lignende. Rittmester Christopher Fougner ble en sentral pådriver i arbeidet med å opprette et ”borgerskapets selvforsvar” i Norge. I april utformet han en omfattende rapport om lignende ordensvern i Tyskland, Sveits, Danmark og England. Fougner skrev at ”naar myndighetene viser rask holdning og støtter seg paa en sterk borgerlig opinion vil generalstreik og tilsvarende angrep paa samfundet enten kveles ved fødselen eller raskt slaas ned”.²⁹ Betingelsene for at dette skulle lykkes, var i følge Fougner at det ble opprettet en organisert arbeidskraft som kunne holde nødsproduksjonen i gang, at arbeidet ble beskyttet og at viktige kommunikasjoner ble opprettholdt. Tiltakene måtte være forberedt på forhånd slik at de kunne iverksettes ”med det samme spikeren sættes i samfundsmaskinen.”³⁰ Ordensvernet skulle først og fremst bidra med borgerlig arbeidskraft ved behov, et forslag som fikk støtte fra regjeringen. I mai ble Norges Samfundshjelp og den sterkt antikommunistiske organisasjonen Bergen Samfundshjelp, stiftet.³¹ Fougners forslag om at ordensvernet kunne omdannes til et ”væpnet politisk gendarmerie” ved omfattende opptøyer, ble imidlertid avvist av regjeringen og næringslivet.³² SK konkluderte med at sivile ordensvern under politiet ikke var en gunstig løsning da disse kunne virke provoserende, og

²⁶ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra tiende møte i SK avholdt 22.5.1920”.

²⁷ RA/GSIV/368. Uten nummer og dato, merket ”Utskrift av Politiiinstruksens § 78 – 81 (jrf. Kgl. resolusjon av 6/2 1920, Mil. Lovsamling 1915/20, s. 558)”.

²⁸ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra tiende møte i SK avholdt 22.5.1920”.

²⁹ RA/GSIV/309. GE0478/20, 21.4.18.

³⁰ RA/GSIV/309. GE0478/20, 21.4.18.

³¹ For nærmere redegjørelse for Norges Samfundshjelp, Bergen samfundshjelp og lignende samfunnsbevarende organisasjoner, se; Agøy, 1997:134. En inngående redegjørelse for disse organisasjonene ligger utenfor rammene av denne fremstillingen.

³² Agøy, 1997:133.

foreslo at det burde vedtas en lov mot ordensvern utenfor politiet. I tråd med nødvergeretten måtte imidlertid private kunne organisere seg for å beskytte nærmiljøet og bedriftene.³³

Både offiserer og private engasjerte seg i de anti-sosialistiske og samfunnsbevarende organisasjonene, som av arbeiderbevegelsen ble oppfattet som fascistinspirerte.³⁴ 14. juni trykket arbeideravisen *Sørlandet Social-demokrat* en oppfordring til arbeiderne: ”utbygg vaare organisationer saa godt og saa solid at vore Mannerheimstyper mister lysten paa revolutionen.”³⁵ De samfunnsbevarende organisasjonene bidro til at flere sivile ble direkte innlemmet i konflikten. At offiserer og sivile fra ”borgerskapet” med regjeringens anerkjennelse, organiserte seg på den ene siden av konflikten, bidro antagelig til en ytterligere styrking av klassemotsetningene i samfunnet.

Jernbanestreiken, desember 1920

3. august ble SK kalt inn til ellefte og siste komitémøte. Agendaen var regjeringens oppfatning av samfunnssituasjonen etter at jernbaneetaten hadde stilt nye lønnskrav. I følge regjeringen var det på grunn av den økonomiske situasjonen ikke mulig å innfri kravene, statens arbeider måtte heller stå. På tross av at det ble ansett som lite sannsynlig, mente regjeringen at man måtte være forberedt på et kupp.³⁶ SK og Generalstaben hadde forberedt seg på et slikt scenario siden høsten 1918. I følge regjeringen måtte man nå være forberedt på å iverksette alle ”sikkerhetsforanstaltninger”. Zimmer mente det ville være lett å gjennomføre revolt i byer uten garnisoner, og den ferske statsministeren Otto Bahr Halvorsen orienterte om den lokale betydningen av slike revolter.³⁷ 15. november ble streiken varslet, og det ble opprettet en sentral transportkomité under regjeringen. Vakholdet i Kristiania og Bergen ble skjerpet.³⁸ 24. november ble planer for oppsetning av ordensvern og jernbanevakter endret og fastsatt av KG, og en ny skjematisk oversikt ble sendt til divisjonene.³⁹ Av JD ble lokale politimyndigheter oppfordret til å opprette et intimt samarbeid med jernbanen ved arbeidsnedleggelse. Målsettingen var å beskytte materiell og streikebrytere. Det var ønskelig

³³ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra tiende møte i SK avholdt 22.5.1920”.

³⁴ Hobson og Kristiansen, 2001:164 omtaler enkelte offiserers deltakelse i samfunnsbevarende organisasjoner.

³⁵ RA/GSIV/230. GE0642/20, 14.6.20, artikkel i *Sørlandet Social-demokrat* under tittelen: ”Militæret skal slå ned arbeiderne”. Carl Gustaf Mannerheim var øverstkommanderende for den hvite arméen under borgerkrigen i Finland.

³⁶ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra ellefte møte i SK avholdt 3.8.20”.

³⁷ RA/GSIV/310. Uten nummer og dato, merket ”Referat fra ellefte møte i SK avholdt 3.8.20”.

³⁸ Agøy, 1997:137.

³⁹ RA/GSIV/303. Legg 2 merket ”Regler for opsetning av sikkerhetsvakter mv”. Uten nummer, datert 24.11.20, håndskrevet dokument.

at ro og orden ble opprettholdt av sivile myndigheter, men militære myndigheter kunne kontaktes ved behov.⁴⁰

1. desember gikk ca 13.000 mann ved jernbanen ut i streik med krav om høyere lønn. Målsettingen var å legge ned arbeidet så effektivt som mulig, frem til motparten ble føyeelig. Denne gangen stod imidlertid regjeringen hardt imot og norske myndigheter var forberedt på følgene. I et rundskriv 3. desember skrev JD følgende:

hvis streiken skulle få et ondartet forløp, må man være forberedt på at der kan skje attentat på jernbanens eiendomme mv. Politiet må derfor ha oppmerksomheten henvendt på, at sprengstoffoplag er tilstrekkelig avlåst og beskyttet, så uvedkommende ikke kan bemektige sig dem.⁴¹

Jernbanestreiken var første gang en gruppe statsfunksjonærer streiket. I følge Agøy ble den politiske siden av konflikten forsterket ved at deler av fagbevegelsen gav til kjenne at de ønsket å utvide konflikten dersom staten ikke gav seg.⁴² Oppslutningen om streiken var stor. Det samme var streikekassen som mottok bidrag fra arbeiderbevegelsen i Sverige og Danmark.⁴³ Streiken fikk stor symbolsk betydning og ble fremstilt som revolusjonær. De streikende ved jernbanen hadde imidlertid ikke større visjoner enn å få innfridd kravene om høyere lønn. Etter to uker besluttet ledelsen i jernbaneforbundet sammen med Lian, at streiken ikke kunne vinnes. Staten lot seg ikke rokke og spørsmålet om utvidelse til generalstreik, ble ansett som for radikalt.⁴⁴ Jernbanestreiken ble avblåst 16. desember uten at Samfundshjelpen eller militær assistanse ble tatt i bruk. Meldinger fra NSB til Generalstabens under streiken, varslet om enkelte tilfeller av sjikane mot streikebrytere, men ellers ro og orden.⁴⁵

Jernbanestreiken ble en ilddåp både for arbeiderbevegelsen og for norske myndigheter. SK og Generalstabens var bekymret for at arbeiderbevegelsen kunne komme til å gjøre alvor av den radikale retorikken. Regjeringen var ikke innstilt på å forhandle. Streiken avdekket imidlertid skarpe motsetninger mellom revolusjonsoptimister på den ene siden, og det mer forsiktige jernbaneforbundet i allianse med ledelsen i AFL på den andre. Samlet sett opplevde arbeiderbevegelsen allikevel at prøven var bestått på tross av at slaget var tapt.⁴⁶ Norge

⁴⁰ RA/GSIV/303. Legg 4 merket "Jernbanevakter 4". GSJ2554/20I, 26.11.20, fra GS til divisjonssjefene.

⁴¹ RA/GSIV/302. GS2792/20, 3.12.20, merket "Rundskrivelse fra JDP "Jernbanestreiken" ".

⁴² Agøy, 1997:136.

⁴³ Maurseth, 1987:192.

⁴⁴ Maurseth, 1987:193.

⁴⁵ RA/GSIV/304. Legg 23 merket "Jernbanestreiken 1920". Fire dokumenter uten nummer, datert 5., 12., 16., 18.12.20.

⁴⁶ Maurseth, 1987:196.

myndigheter hadde også bestått prøven, konflikten var foreløpig løst uten at omfattende tiltak måtte iverksettes.

Storstreiken, 1921

Jernbanestreiken førte imidlertid ikke til varig stabilitet i arbeidslivet. Den økonomiske krisen traff Norge for alvor høsten 1920. Våren 1921 varslet Rederforbundet betydelige lønnsnedslag for sjømennene. Arbeiderne nektet umiddelbart å godta de nye betingelsene og varslet streik fra 8. mai. Havnearbeiderne ble tatt ut i sympatistreik. For å møte det som ble oppfattet som et alvorlig angrep på arbeiderne, varslet fagbevegelsen storstreik fra 26. mai der over 120.000 arbeidere skulle legge ned arbeidet.⁴⁷ Historiker Synnøve Barder problematiserer hvorfor DnA og AFL valgte en stormobilisering på dette tidspunktet, og konkluderer blant annet med behovet for å gjenskape tilliten til handlekraften i ”den nye retning” etter den mislykkede jernbanestreiken.⁴⁸ Tanken var at en stormobilisering ville ramme hardt og raskt og streiken ble derfor gjennomført uten streikemidler. I spørsmålet om konflikten skulle utvides i offensiv retning, var arbeiderbevegelsen imidlertid splittet. Streikeledelsen med Tranmæl i spissen, mente tiden ikke var moden for revolusjon.⁴⁹ Den radikale fraksjonen i partiet, representert for eksempel av Schefflo og Olaussen, var uenig og ønsket å føre streiken i revolusjonær retning.

Norske myndigheter forberedte seg igjen på en potensielt revolusjonær situasjon. Generalstaben mottok i løpet av våren en rekke meldinger som kunne underbygge revolusjonsfrykten. Et eksempel er en konfidensiell rapport fra ”en utlending som har kjennskap til kommunistiske forhold”:

For folk som er vant til at ord og gjerning i hvertfall har nogen forbindelse, synes et forsøk på revolusjon i Norge uundgåelig innen rett lenge. Folkets Hus er, og har i nogen tid været, i hendene på de yderliggående, og i 3 år har man preket revolusjon for en lydør, eller i hvertfall ikke fiendtlig arbeiderklasse.⁵⁰

Rapporten er datert april 1921. Forfatteren presiserte at revolusjonsretorikken sjelden hadde ført til handling ”og voldshandlinger slett ingen”. Forfatteren skrev imidlertid at DnA nå hadde opprettet ”aksjonslag”, med det formål å fungere som ”stormtropper” ved revolusjon og ellers utføre sabotasje og lignende ulovlige handlinger. ”Aksjonslagene” skulle bestå av 10-

⁴⁷ Barder, Synnøve Aarseth: ”Storstreiken i Norge” i; *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 1/1977*. Oslo, 1977:35.

⁴⁸ Barder, 1977:37.

⁴⁹ Agøy, 1997:139.

⁵⁰ RA/GSIV/218: *Rapportbøker for Generalstabens etterretningskontor (1917-1926)* Bok merket ”Bok 1195G – Hemmelig – Generalstabens etterretningskontor – Rapportbok 12”. Nummer 11 punkt 3, 28.6.21 (men fremgår av rapporten at den er fra april), side 26, merket ”Hemmelig”.

15 medlemmer som militært skulle fungere som kjernen av en ”rød armé”. Han regnet med at det fantes 80-100 slike lag i Kristiania alene. I følge forfatteren var imidlertid den norske arbeiderbevegelsen ”fanatisk mot all vold”, og Tranmæl pessimistisk til revolusjonen.⁵¹ Når det gjelder ”aksjonslagene” er det tvilsomt at disse faktisk ble opprettet. Historiker Finn Olstad har med utgangspunkt i etterretningsrapportene i Generalstabens arkiv hevdet at arbeiderbevegelsen kan ha planlagt revolusjon våren 1921, og har skissert opp en mulig organisering av ”aksjonslagene”. Han påpeker imidlertid at det er usikkert om lagene faktisk eksisterte, eller om de var en ønsketenkning fra arbeiderbevegelsens side.⁵² Olstad påpeker at kildematerialet er svært problematisk og mangelfullt, og hans fremstilling vesentlig er basert på Generalstabens fortolkning av situasjonen gjennom etterretningsrapportene.⁵³ I løpet av våren mottok Generalstaben rapporter fra divisjonene som redegjorde for rykter om at revolusjonen kunne komme i forbindelse med storstreiken.⁵⁴ Som tidligere nevnt kan ikke innholdet i etterretningsrapportene uten videre tas til inntekt for informasjon om den interne utviklingen i arbeiderbevegelsen.⁵⁵ Det er imidlertid grunn til å hevde at denne informasjonen ble tatt til inntekt for trusselvurderinger i Generalstaben.

Revolusjonsfrykten i forkant av storstreiken må ses i sammenheng med tilknytningen til Komintern da moskvatesene ble vedtatt med 281 mot 20 stemmer under landsmøtet i DnA i mars.⁵⁶ Internasjonale omstendigheter må også legges til grunn, da omfattende samfunnskonflikter fant sted både i Tyskland og England våren 1921.⁵⁷ Antimilitaristisk agitasjon og rådsbevegelsen hadde vært en sentral del av Generalstabens trusselvurdering, men soldatrådene mistet som nevnt i kapittel 4, sin verdi som kamporganer i løpet av 1919.⁵⁸ I februar 1920 mottok Generalstaben en rapport fra Kristiania politikammer om at syndikalistene og bolsjevikene var uenige om hvorvidt antimilitaristene burde avtjene militærtjeneste for å få opplæring i våpenbruk.⁵⁹ Det er usikkert hvorvidt Generalstaben kjente til at avvæpningslinjen fortsatt dominerte i arbeiderbevegelsen. Igjen ble sikkerhetstiltakene gjennomgått og forberedt for mulig aksjon. Agøy skriver at sikkerhetstiltakene denne gangen,

⁵¹ RA/GSIV/218. Bok 1195G, nummer 11 punkt 3, 28.6.21.

⁵² Olstad, Finn: ” ”Til siste kamp der gjøres klar”. Planer om revolusjon i Norge” i; *Arbeiderhistorie 1998*. Oslo, 1998:46.

⁵³ Olstad, 1998:35.

⁵⁴ Se for eksempel: RA/GSIV/249: *E.rapp fra Nord-Norge om Grensen, og E.kontorets kilderegister (1918-1929)* Konvolutt merket ”kirkenes 231 – 281”. GE0377/21, 2.5.21. Fra Klingehus til GE; eller:RA/GSIV/230. GE0409/21, 18.5.21, fra 3.div til GS.

⁵⁵ Kapittel 1:5.

⁵⁶ Egge, 1995:12.

⁵⁷ Agøy, 1997:139.

⁵⁸ Kapittel 4:59.

⁵⁹ RA/GSIV/230. GE0206/20, 25.2.20, til Kristiania politikammer, sign. politimester Skullerud.

var langt mer omfattende enn i forbindelse med jernbanestreiken. Pålitelige styrker ble mobilisert i Kristiania og elevene ved Festningsartilleriet ved Oscarsborg ble forberedt på å rykke ut på kort varsel. Militært ordensvern ble først kalt inn for å beskytte arbeidet ved havnene og senere for å beskytte andre samfunnsviktige arbeider.⁶⁰ Ved enkelte divisjoner ble også ekstraordinære sikringsstyrker innkalt. Militæret var synlige i lokalmiljøet.⁶¹ Generalstaben forsikret seg i tillegg om at politimestrene visste hvor de skulle henvende seg for militær assistanse dersom telegraf og telefon skulle bli brutt.⁶² 9. mai informerte 1. divisjon avdelingene om at dersom det ikke ble gitt en alminnelig kunngjøring om militære vakters rett og plikt til eventuell bruk av våpenmakt, skulle følgende advarsel benyttes:

Det bekjentgjøres herved at utsatte militære vakter har ret og plikt til at anvende sine vaaben til personlig nødverge og til avvergelse av eller forsvar mot retsstridige angrep paa personer eller gods, som disse vakter maatte være sat til at beskytte (sml. For øvrig den almidelige straffelovs § 136 og 137) Man advares derfor paa det alvorligste mot at forulempe eller rette volds handlinger i nogensomhelst form mot disse vakter eller mot det, som de er sat til at beskytte.⁶³

Dagen før streiken ble iverksatt, mottok imidlertid Generalstaben meldinger om at stemningen var laber blant arbeiderne i Jessheim, hvorav de fleste var motstandere av streiken.⁶⁴ 30. mai beskrev divisjonssjef Vogt ved 1. divisjon streiken som ”lite populær”, og påpekte at det var blant de yngste arbeiderne at man fant kommunistene.⁶⁵ Fra 1. divisjon som før streiken ble oppfattet som særlig utsatt i forbindelse med omfattende opptøyer, ble det gjennom hele perioden rapportert om ro og orden.⁶⁶ 7. juni skrev Vogt at det fantes ”enkelte subjekter som ønsket spetakkel”, men at de fleste arbeiderne var lite begeistret for streiken.⁶⁷ Generalstaben mottok i tillegg meldinger om at de militære sikkerhetstiltakene virket ”beroligende på gemyttene”.⁶⁸ 9. juni beskrev Vogt nødvendigheten av de militære sikkerhetstiltakene:

Med hensyn til stemningen overfor de militære foranstaltninger, som er foretat, saa blir der jo i den yderliggaaende presse brukt alle midler og talemaater for at ophidse folk baade mot politiet og militæret, men den jevne befolkning anser de foranstaltninger, som er foretat, for paakrævet og nødvendige, og man mener at der vilde været flere tilløp til uroligheter, hvis dette ikke var gjort.⁶⁹

⁶⁰ Sikringstiltakene er nærmere beskrevet i; Agøy, 1997:143.

⁶¹ RA/GSIV/309. Legg 2 merket ”Storstreiken 1921. Innmelding til 1DK”. Passim.

⁶² RA/GSIV/302. GS0956/21, 14.5.21, fra GS til 2.div.

⁶³ RA/GSIV/302. GS1091/21, 26.5.21, fra 1.div til GS, det fremgår av dokumentet at rapporten er videresendt avdelingene 9.5.21. Advarselen finnes i; RA/GSIV/302. GS1176/21, juni 1921, merket ”Advarsel”.

⁶⁴ RA/GSIV/309. Legg 2. GE0424/21, 25.2.21, fra 1.div til GS.

⁶⁵ RA/GSIV/309. Legg 2. GE0437/21, 30.5.21, fra 1.div til GS, sign. Vogt.

⁶⁶ Se for eksempel: RA/GSIV/309. Legg 2. GE0461/21, 8.6.21, fra 1.div til GS; GE0452/21, 6.6.21, fra 1.div til GS; GE0444/21, 3.6.21, fra 1.div til GS; GE0437/21, 30.5.21, fra 1.div til GS.

⁶⁷ RA/GSIV/309. Legg 2. GE0457/21, 7.6.21, fra 1.div til GS, sign. Vogt.

⁶⁸ RA/GSIV/309. Legg 2. GE0461/21, 8.6.21, fra 1.div til GS, sign. Vogt. Se også for eksempel; RA/GSIV/309. Legg 2. GE0437/21, 30.5.21; GE0444/21, 3.6.21.

⁶⁹ RA/GSIV/309. Legg 2. GE0464/21, 9.6.21, fra 1.div til GS, sign. Vogt.

Oppslutningen om streiken ser ut til å ha vært sterkere i Nord-Norge. 30. mai skrev Klingehus i 6. divisjon at streiken i Øst-Finnmark var svært vellykket og at all transport og industri var nedlagt. I følge Klingehus hadde arbeiderne organisert ordensvern som var ukjent for politiet. Han var i tillegg bekymret for at arbeiderne skulle motta støtte fra Russland. Bataljonen var bemyndiget til å kalle inn ordensvern og sikkerhetsvakter ved behov. Streiken forløp imidlertid også her i ro og mak.⁷⁰ Noe uro fant sted i Bergen og i Hammerfest, men i begge tilfeller ser militær tilstedeværelse ut til å ha roet gemyttene fremfor å ha styrket en revolusjonær offensiv.⁷¹

Stormobiliseringen i regi av DnA og AFL ble avblåst 10. juni, men streikebølgen fortsatte utover sommeren. Sjømannsstreiken og sympatistreiken blant havnearbeiderne ble for eksempel opprettholdt til begynnelsen av juli da et meglingsforslag ble anbefalt og vedtatt av begge.⁷² Det ble forhandlet før og under storstreiken uten at forhandlingene førte frem. For arbeiderbevegelsen ble storstreiken et nederlag. Maurseth skriver at da AFL gjorde opp status over lønnsbevegelsene for 1921, kunne man slå fast at 39.000 arbeidere hadde måttet tåle lønnsnedslag på 3 – 30 %.⁷³ Misnøyen i forbindelse med streiken førte til masseutmelding av fagbevegelsen og partiet.

”En fiasko som streik betraktet” – Etter storstreiken

12. juni rapporterte politibetjent Tharaldsen ved Kirkenes politikontor fra et møte i Kirkenes kommunistiske ungdomslag kvelden før. Møteholderen, fru Halvorsen, hadde vært tydelig fortvilet over nederlaget i streiken. Hun hevdet at borgerskapet, fordi streiken var blitt varslet fjorten dager i forveien, kunne ”ordne sig med militære og politi, som gikk bærserkergang blandt arbeiderne, og samfundshjelpen og andet ”forbandet kræk” som understøttet kapitalisterne”. Neste gang måtte arbeiderne bevæpne seg: ”Der vil komme til at flyte blod og dynger av lik, men av det skulde arbeidernes magt vokse og bli den regjerende i samfundet”.⁷⁴ Dagen etter rapporterte Klingehus fra Kirkenes at skuffelsen ved avblåsningen av streiken var stor, da bolsjevikene hadde trodd ”fanatisk på revolutionen”. Han hevdet at det fantes mange slags våpen utenfor byen og nær grensene og at kasernene og telegrafene ville

⁷⁰ RA/GSIV/249. Konvolutt merket ”Kirkenes 231 – 281”. GE0465/21, 30.5.21, fra Klingehus til GE.

⁷¹ I Bergen fant ”ondsinnede opptøyer” sted 10. og 11. mai, uten at det ble behov for militær innsats. I Hammerfest klarte redaktør Simensen i arbeideravisen *Vestfinmarken Socialdemokrat* å få kontroll over området i perioden 9.-29. mai. I følge Agøy virket militær tilstedeværelse beroligende på gemyttene. Situasjonen i Bergen og Hammerfest er beskrevet nærmere i; Agøy, 1997:145-149.

⁷² Maurseth, 1987:209.

⁷³ Maurseth, 1987:213.

⁷⁴ RA/GSIV/309. Uten nummer, 12.6.21, merket ”rapport fra natten mellom den 11. og 12. juni”. Tharaldsen skriver at han selv deltok på møtet.

bli angrepet ved borgerkrig.⁷⁵ 15. juni ble bekymringen fra Klingehus understøttet av Kirkenes politikontor som hevdet at fire kommunistiske finner hadde reist til Russland for å ordne med hjelpetropper til en eventuell borgerkrig i Norge. Rapportforfatteren hevdet at: ”Blir det borgerkrig, avbrytes først telegraflinjen, saa de militære ikke kan faa hjelp andetstedfra, og derpaa utdeles geværer og ammunition (...)”.⁷⁶ Bekymringen for borgerkrig stod altså sterkt i Øst-Finnmark rett etter storstreiken. På grunn av den geografiske beliggenheten nær Russland og avstanden til sentrale myndigheter i Kristiania, ble omfattende agitasjon i Nord-Norge betraktet med bekymring i Generalstaben.

I etterkant av storstreiken ble det i Generalstaben gjort forsøk på å danne seg et overblikk over den revolusjonære bevegelsens størrelse, organisasjon og planer. I den forbindelse utformet Ragnvald Roscher Nielsen og August Tobiesen ved Generalstaben en rekke rapporter om interne forhold i arbeiderbevegelsen. Rapportene gir inntrykk av at bekymringen for revolusjon og samfunnslammende streik var sterk også etter storstreiken. 2. juli beskrev for eksempel Nielsen streikekomiteen i DnA som en gruppe med ”diktatorisk makt”. Arbeidernes aksjonslag skulle i følge Nielsen, på egen risiko ødelegge kommunikasjonene og infiltrere borgerlige organisasjoner, som for eksempel Samfundshjelpen.⁷⁷ 15. august skrev Tobiesen at aksjonslagene i Kristiania hadde vedtatt å arbeide for en ”terrorpolitikk”.⁷⁸ Lignende rapporter om terror og planlagte aksjoner ble utformet utover høsten. I denne sammenhengen er det interessant å merke seg at Generalstaben i langt større grad enn tidligere, viste interesse for arbeiderbevegelsens politiske oppbygning og organisatoriske ramme. Interesseforskyvningen kan delvis forklares med at ryktene om aksjonslag innebar et paramilitært aspekt. Aksjonslagene skulle i følge Nielsen og Tobiesen inneha en tydelig rolle i revolusjonen, og Nielsen hadde fått melding fra ”en kilde som pleier aa være underrettet” om at Schefflo ville danne kommunistlag blant underoffiserene.⁷⁹

På tross av at streiken hadde endt i et rungende nederlag for arbeiderbevegelsen, avdekker rapportene høsten 1921 at man i Generalstaben fortsatt var usikker på arbeiderbevegelsens konkrete aksjonsmuligheter. Meldingene fra divisjonene, politiet og fra utlandet var til tider svært motsigende. I desember skrev Opdagelsesavdelingen ved Kristiania politikammer at partiets stilling var blitt vesentlig svakere og at ”stemningen var meget lav

⁷⁵ RA/GSIV/249. ”Kirkenes 231-281”. GE0495/21, 13.6.21, fra Klingehus til GE.

⁷⁶ RA/GSIV/309. GE0560/21, 15.6.21, merket ”Det kgl. Justisdepartement”. Skrivefeil i dokumentet.

⁷⁷ RA/GSIV/218. Bok 1195G. Nummer 12, 2.7.21, side 32, merket ”Hemmelig” sign. R. Nielsen.

⁷⁸ RA/GSIV/218. Bok 1195G. Nummer 13, 15.8.21, merket ”Hemmelig” sign A. Tobiesen.

⁷⁹ RA/GSIV/218. Bok 1195G. Nummer 19, 8.10.21, side 79, merket ”Hemmelig” sign R. Nielsen.

baade blant kommunister og syndikalister”.⁸⁰ Samtidig fortalte Nielsen og Tobiesen i Generalstaben om terrorelementer i DnA. Sjefen fra Vesterlenene IR skrev i desember at lokale kommunister hadde mottatt en oppfordring fra Kristiania om ”at staa parat til vaaren, naar arbeidergiverforeningene vil komme til aa sette lønningene ned”.⁸¹ Militærets blotte tilstedeværelse under konfliktene våren 1921, hadde vært nok til å roe gemyttene, men bekymringen for indre uro ser ikke ut til å ha blitt svekket av erfaringene fra storstreiken. 23. desember samme år skrev KG til Akershus kommandantskap om reglene for beordring av befal til Kristiania ved indre uroligheter. Det fremgår av skrivet at kommandantskapet innen 15. mars hvert år skulle sende et ”mobiliseringsoppgjør” til Generalstaben over bemanningen man kunne regne med ved indre uroligheter.⁸²

Historikeren Hans Fredrik Dahl skriver at den norske arbeiderbevegelsen var splittet i sine holdninger til konflikten i 1921 og at noen var mer nøkternt innstilt enn andre. Han påpeker imidlertid at ”det *ingen* hadde regnet med, var at det hele skulle bli en fiasko som streik betraktet.”⁸³ Storstreiken hadde vist at den makten arbeiderne hadde satt bak kravene uten store vanskeligheter kunne presses tilbake ved sivil makt alene. For den norske regjeringen ble silkehansken tatt av jernneven i 1921. Den nye økonomiske situasjonen gav ikke lenger rom for ettergivenesshet. At regjeringen satte hardt mot hardt, må imidlertid ses i lys av forberedte sikkerhetstiltak i forkant av streiken.

BISTAND TIL KOMINTERN – ET BINDELEDD MELLOM RUSSLAND OG EUROPA

I følge Bjørnson oppfattet arbeiderbevegelsen perioden mellom det revolusjonære oppsvinget i november 1918 og storstreiken i 1921, som ikke-revolusjonær. Han skriver at DnA i denne perioden gjorde en innsats for den internasjonale bevegelsen, blant annet gjennom innsamlingsaksjoner, sympatistreik og ”agitationsuke” mot blokaden av Russland.⁸⁴

Tilknytningen til Russland påvirket imidlertid myndighetenes sikkerhetspolitiske vurderinger av Nord-Norge. Ørvik skriver at Russlands stigende interesse for nordlige områder, hadde

⁸⁰ RA/GSIV/230. GE0814/21, 7.12.21, merket ”Fortrolig”, fra Kristiania politikammer, Opdagelsesavdelingen.

⁸¹ RA/GSIV/230. GE0823/21, 14.12.21, merket ”Fortrolig”, brev fra bedriftbestyrer i Jørpeland til sjefen for Vesterlenene IR oversendt GE.

⁸² RA/GSIV/302. MJnr.1213/21, 23.12.21, merket ”Regler av beordring av befal til forsterkning av Kristiania garnison i tilfelle av uroligheter” fra KG til AK.

⁸³ Dahl, Hans Fredrik: *Norge mellom krigene. Det norske samfunnet i krise og konflikt 1918-1940*. Oslo, 1971:55. Kursiv i teksten.

⁸⁴ Den internasjonale solidariteten er omtalt i; Bjørnson, 1990:547. ”Agitationsuken” er omtalt av Grepp i et ”opprop til støtte til Sovjet-Russland” gjengitt i; Egge og Roginskij, 2006: 38. Sympatistreiken mot vestmaktens blokade ble arrangert 21. juli 1919, og er omtalt i; Johansen, Per Ole: *Samfunnets pansrede neve*. Oslo 1988:25.

betydning for en økende sikkerhetspolitisk bekymring i perioden 1905 – 1940.⁸⁵ Det var imidlertid ikke bare russerne som hadde interesser for å innlemme deler av Nord-Norge i Russland. I perioder var dette et ytre ønske også blant revolusjonære i området. Muligheten for tap av deler av Nord-Norge til bolsjevikene ble derfor en sentral del av Generalstabens trusselvurdering av arbeiderbevegelsen.⁸⁶ Revolusjonære i nord fikk i tillegg en sentral rolle i samarbeidet mellom Komintern og Skandinavia og spilte en viktig rolle i DnAs bistand til Komintern frem mot 1921.

Komintern og Skandinavia

Som tidligere vist, var utbredelsen av revolusjonen en viktig prioritering for bolsjevikene. Propagandaen ble derfor tillagt enorm betydning for ”revolusjonseksperten”. På grunn av isolasjonen ble særlig det trykte ordet et avgjørende propagandaredskap mot utlandet.⁸⁷ Kan trekker frem Arvid Hanssen, Adam Egede-Nissen og Emil Stang som viktige norske propagandister.⁸⁸ Fra oktober 1918 ble det daglig trykt kommunistiske bulletiner på forskjellige språk blant annet i København, Bern, Amsterdam, Stockholm og Kristiania.⁸⁹ Som illustrert i kapittel 4 mottok Generalstaben meldinger om at det var opprettet en ”pro-russisk propagandasentral” i København allerede høsten 1918. Avsondret fra kontinentet savnet Komintern allikevel tilknytningen til Europa. Fra april 1919 ble det opprettet utenlandske byråer som skulle være mellomstasjoner mellom Komintern og medlemspartiene. Særlig betydning fikk *Stockholmsbyrået*, under ledelse av sosialisten Fredrik Ström.⁹⁰ Et av Stockholmsbyråets første oppgaver var formidling og fordeling av økonomiske midler. Byrået organiserte etter hvert også illegal mennesketraffikk fra Russland, og drev velfungerende illegale postveier over Sverige og Norge, blant annet til USA, England og Holland.⁹¹ Et av forbindelsespunktene organisert på Ströms initiativ, var i følge Kan opprettet over Finmark (Vardø) allerede høsten 1919.⁹² Stockholms sterke posisjon i forholdet til Komintern ser imidlertid ut til å ha blitt noe svekket våren 1920. 1. april skrev den russiske politikeren Aleksander Sjljapnikov til Grigorij Zinovjev, leder av Komintern, at Stockholm nå var ”taus” og at det norske partiet burde være Kominterns base i Skandinavia.⁹³ Et brev fra Grepp til

⁸⁵ Ørvik, 1960:37.

⁸⁶ Dette er også hevdet av Agøy i; Agøy, 1997:126.

⁸⁷ Kan, 2005:243.

⁸⁸ Kan, 2005:250.

⁸⁹ Kan, 2005:260.

⁹⁰ Kan, 2005:436.

⁹¹ Kan, 2005:439.

⁹² Kan, 2005:368.

⁹³ Egge og Roginskij, 2006:40.

Zinovjev 4. juni 1920 gir inntrykk av at deler av Stockholmsbyråets oppgaver ble overført til DnA i Kristiania:

Forsendelser av litteratur som til Russland er til nå gått over Stockholm, men da dette er svært upraktisk, har vi blitt enige med de svenske og finske kamerater om at vi nå tar oss av innkjøp og forsendelser av litteraturen fra Frankrike, England og land som ligger vest for dem (...) For øvrig er vi beredt til å sette inn alle mulige krefter for å løse oppgavene som eksekutivkomiteen mener vi skal overta.⁹⁴

Grepp påpekte at man fra Norge kunne ”helt legalt sende og motta litteratur og brev til og fra Russland” og informerte om at det nå ble sendt trykksaker over Murmansk.⁹⁵

En ”overgangsstasjon” i nord

Sommeren og høsten 1920 mottok Generalstaben en rekke rapporter fra 6. divisjon om samarbeid mellom sosialister i Nord-Norge og utenlandske bolsjeviker.⁹⁶ En undersøkelse i regi av UD i mai avslørte at det fantes en nær forbindelse mellom revolusjonære i Murmansk og Finmark.⁹⁷ Sikkerhetspolitisk hadde Nord-Norge lenge blitt oppfattet som en utfordring og urolighetene i nabolandene styrket trusselvurderingene. Agøy skriver at myndighetene derfor fra 1917 startet en stadig mer intens overvåkning av sosialistiske miljøer i Finmark.⁹⁸ Den sterke revolusjonære stemningen var motivasjonen for at premieløytnant Emil Holm og stabsjef Carl Fleischer ved 6. divisjon, foretok en inspeksjonsreise i Finmark i august.

Forholdene som ble avdekket var i følge Holm av interesse for KG:

Det som for tiden paakaller særlig interesse og oppmerksomhet i Finmarken er den sterke revolusjonært anlagte bolsjevikiske agitation som finder sted deroppe, og den livlige og vanskelig kontrollerbare forbindelse mellom Murmansk og Vardø; - denne by er centret for den bolsjevikiske agitasjon i Finmarken og en meget viktig overgangsstasjon for den bolsjevikiske Ruslands forbindelse med utenverden.⁹⁹

Holm hevdet at Russland, med hjelp fra norske revolusjonære, fikk opprettet en forbindelse over Finmark til kontinentet. Særlig viktig var forbindelsen for russiske reisende og bolsjevikisk litteratur. Blant bolsjevikenes ”stab med norske agenter” i Vardø, utpekte Holm tre personer: Nygaard, Redaktør i arbeideravisen *Finmarken Tidene* og ”bolsjevikisk konsul”, en lærer ved navn Andraa, og Richard Bodin, redaksjonssekretær i *Finmarken Tidene* og

⁹⁴ Egge og Roginskij, 2005:48. Understreking i dokumentet.

⁹⁵ Egge og Roginskij, 2005:48.

⁹⁶ Se for eksempel: RA/GSIV/249. Konvolutt merket ”Kirkenes”. GE0721/20, 5.7.20, fra Klingehus til GE; GE0800/20, 9.8.20, Varangerbataljonen til GE; GE0828/20, 24.8.20, fra Klingehus til GE.

⁹⁷ RA/GSIV/249. ”Kirkenes”. GE0653/20, 30.5.20, gjenpart av skriv merket ”Konfidensielt” til fylkesmannen i Finmark.

⁹⁸ Agøy, 1997:128. Den sikkerhetspolitiske vurderingen av Nord-Norge er nærmere redegjort for i kapittel 2.

⁹⁹ RA/GSIV/249. Konvolutt merket ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0841/20, 1.9.20, fra 6.div til KG.

”repræsentant for 3. internasjonale i Murmansk”. I følge Holm var den revolusjonære agitasjonen svært tilstedeværende, men det hadde inntil videre ikke vært mulig å føre fyldige nok bevis til å få lederne dømt i en ”finmarkisk lagret”, da lokale rettsmyndigheter alltid ville frikjenne personer tiltalt for politiske forbrytelser.¹⁰⁰ På lik linje med den revolusjonære agitasjonen i sør, krevde anklager om agitasjon, antimilitarisme og lignende en særlig bevisførsel.

Fordi trykkefriheten i Norge var befestet ved lov i Grunnlovens § 100, var innføring av tekst til Norge legalt frem til november 1920. Som tidligere nevnt var dette et viktig argument da Grepp i juni foreslo at DnA kunne overta forsendinger til og fra Russland som tidligere hadde gått over Stockholm. I november forsøkte imidlertid den norske regjeringen å stanse ”revolusjonseksperten” gjennom Norge ved en kongelig resolusjon som forbød å ”indføre her til landet og at utføre herfra trykte skrifter, som kommer fra Rusland”. Hjemmel til forbudet ble hentet i en lov av 22. mars 1918 om forbud mot innførsel av levende hester til Norge og i en lov ”om salg og utførsel av fødevarer” av 1914.¹⁰¹ 10. november skrev Bodin til Mauno Heimo i Kominterns skandinaviske byrå, at loven hadde fått betydning for aktiviteten i Vardø da brosjyrer og aviser var blitt beslaglagt. Bodin hadde umiddelbart skrevet til Grepp og fått følgende svar fra Scheflo: ”Søk ikke om dispensasjon, saken må prøves for domstolene. La politiet beslaglegge litteraturen og anlegge sak mot den eller de som innfører litteraturen”.¹⁰² Maurseth skriver at verken Tranmæl eller Grepp befant seg i Kristiania og at det derfor var Scheflo som avgjorde at DnA åpenlyst skulle trosse forbudet og presse frem en rettssak. Resolusjonen om litteraturforbudet ble offentlig kritisert i Social-demokraten 15. november.¹⁰³ Saken fikk stor publisitet da Kristianipolitiet nyttårsaften 1920 gikk til aksjon i Folkets Hus og Arbeidersamfundet, beslagla fire-fem hestelass med litteratur og arresterte Grepp og hans to medhjelpere, Olaf Thorsen og Rudolf Nilsen. I desember 1921 ble alle tre imidlertid frifunnet av Høyesterett, som vurderte det juridiske grunnlaget for forbudet som for dårlig.¹⁰⁴

Vardø etat – Et ”centralkontor hørende under 3. Internasjonale”

Det lokale kontoret bak kommunikasjonslinjen over Vardø ble for første gang omtalt som ”Vardø Etat” i en rapport til Fleischer fra kommandanten på Vardøyhus 25. desember 1920:

¹⁰⁰ RA/GSIV/249. ”6.div og Vardø 1920-21”. GE0841/20, 1.9.20, fra 6.div til KG.

¹⁰¹ Maurseth, 1987:199.

¹⁰² Egge og Roginskij, 2005:82.

¹⁰³ Maurseth, 1987:201.

¹⁰⁴ Maurseth, 1987:201,

I Vardø er opprettet et sentralkontor hørende under 3. internationale i Moskva, under navn av ”Vardø Etat.” Dette synes at være delt i 2 kontorer eller avdelinger, -en finansiell og en agitatorisk- hvis leder er henholdsvis redaksjonssekretær i ”Finmarken” Richard Bodin og Trygve Nygaard. (...) Kontoret har en underavdeling paa Kirkenes, som mottar penger herfra. Desuten staar ”Vardø Etat” i livlig forbindelse med Kristiania, vistnok væsentlig ved reisende.¹⁰⁵

I følge kommandanten smuglet ”Vardø Etat” reisende og post fra den russiske kysten med en fiskeskøyte fra Kiberg, som overleverte ”lasten” til en skøyte fra Vardø på Varangerfjorden. Gjennom postovervåkningen fikk myndighetene innblikk i at virksomheten mottok finansiell støtte fra en person ved navn G. Fried, som viste seg å være Heimo ved Stockholmsbyrået.¹⁰⁶ Lederne av ”Vardø Etat” viste seg å være to lokale revolusjonære. Bodin ble beskrevet som en 19 år gammel kven og ivrig bolsjevik.¹⁰⁷ Nygaard hadde divisjonen allerede god kjennskap til. 27. november ble han beskrevet av Fleischer som tillitsmann for kommunistene og ”lederen av den bolsjevikiske revolusjonære agitasjon i Finmarken”.¹⁰⁸ Nygaard hadde våren 1920 blitt dømt for militærnekt, men sultestreiket seg ut av fengsel etter halvannet døgn. Fleischer var tydelig frustrert over Nygaards løslatelse, som han mente ville gjøre Nygaard til en helt blant lokale revolusjonære og ”skade respekten ikke alene for hæren, men ogsaa for retspleien og for den norske stats myndighet”. Han ønsket derfor bistand fra KG til å få Nygaard fengslet på nytt.¹⁰⁹

18. desember rapporterte politimester Kobro i Vardø til JD om den ulovlige innvandringen. Han foreslo at det burde opprettes toll- og passkontroll med reisende tollkontrollører langs kysten.¹¹⁰ Julaften svarte JD at Kobro var bemyndiget til å håndtere aktiviteten rundt ”Vardø Etat”. Det ble presisert at utgiftene forbundet med bekjempelsen av kontoret, skulle dekkes av statskassen.¹¹¹ Allerede 17. januar 1921 skrev imidlertid premieløytnanten ved Vardøyhus at ”det synes som om sentralkontoret ”Vardø Etats” virksomhet er avtat efter jernbanestreikens slut”.¹¹² Importforbudet og myndighetenes tiltakende oppmerksomhet mot ”Vardø Etat”, kan ha vært den utløsende årsaken til at aktiviteten avtok da formålet var å drive en hemmelig transportetappe. 7. mars bekreftet Skaar

¹⁰⁵ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0094/21, 29.12.20, fra 6.div til GE, det fremgår av dokumentet at rapporten ble mottatt av 6. div fra kommandanten på Vardøyhus 25.12.20. Understreking i dokumentet.

¹⁰⁶ Hammerborg, Morten og Ryymin, Teemu: ”Heimo-saken” 1921. De norske myndighetenes bekjempelse av de revolusjonære” i; *Historisk tidsskrift 1/2001*. Oslo, 2001:60.

¹⁰⁷ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0094/21, 29.12.20, fra 6.div til GE.

¹⁰⁸ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0994/20, 27.11.20, fra 6.div til GE.

¹⁰⁹ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0994/20, 27.11.20, fra 6.div til GE.

¹¹⁰ RA/JDP/0075: *Den revolusjonære bevegelse i Norge II, (1918-1921)*. Mappe merket ”Finmark” og ad.jur.4593-20P”. Uten nummer, 18.12.20.

¹¹¹ RA/JDP/0075. Legg merket ”0490P. 1920”, mappe merket ”Finmark” og ”ad.jur.4593-20P”. Uten nummer, 24.12.20.

¹¹² RA/GSIV/249. ”6. div. og Vardø 1920-21”. Uten nummer, 17.1.21, merket ”Rapport” sign Johs. Skaar.

ved 6. divisjon at virksomheten ved kontoret var begrenset, og han hevdet at ingen var blitt ført over Vardø siden 17. januar.¹¹³ Hvorvidt aktiviteten faktisk avtok, er imidlertid usikkert da rapportene er sporadiske og gir inntrykk av at myndighetene ikke hadde tilstrekkelig innsikt i den revolusjonære aktiviteten over grensen. I mars 1921 skrev JD at bolsjeviker ble landsatt vest for Vardø.¹¹⁴ Varanger bataljon rapporterte samtidig at man mistenkte bolsjevikene i Vardø for å ha en representant ved det lokale postkontoret som åpnet posten til og fra GE i Kristiania.¹¹⁵

2. april ble Heimo fra Stockholmsbyrået arrestert av politiet i Trondhjem da han var på vei tilbake fra Russland til Sverige over Finmark. I forkant av arrestasjonen hadde JD skrevet til politimestrene i Vardø, Vadsø og Kirkenes med informasjon om at Heimo var på vei, og at han kunne ha med seg viktige dokumenter om den revolusjonære aktiviteten i Skandinavia. Ved arrestasjonen la Heimo kortene på bordet og erklærte seg som politisk flyktning. Han ble dømt til 60 dagers fengsel for å ha reist med falsk pass, men de viktige dokumentene var ikke å finne.¹¹⁶ ”Heimo – saken” ble en lang og vanskelig sak for norske myndigheter, og fikk mye oppmerksomhet i pressen. Den endte med at Heimo, etter å ha tilbrakt seks måneder i norsk fengsel, ble deportert til Russland via København.¹¹⁷ Historikerne Morten Hammerborg og Teemu Ryymin skriver at aksjonen var delvis vellykket, om enn med noe magert utbytte. Norske myndigheter hadde demonstrert at Norge ikke var helt ufarlig territorium for revolusjonær aktivitet.¹¹⁸ En rapport fra Klingehus til Generalstaben 11. april tyder imidlertid på at kommunikasjonslinjen allikevel ble opprettholdt. Rapporten inneholdt en avskrift av et postovervåket brev som Klingehus hadde mottatt fra politimesteren i Vadsø. Avsenderen, som signerte med ”Ness”, skrev til Bodin at han var ”villig til aa overta transportarbeidet, og vi er overbevist om at det vil lykkes os ganske bra.”¹¹⁹ Brevet gir inntrykk av at aktiviteten ikke opphørte, men ble flyttet.

Rapporter fra våren 1921 tyder på at reisende allikevel fortsatte å krysse grensen med hjelp fra norske revolusjonære, men at Generalstaben fikk begrenset innsikt i denne aktiviteten.¹²⁰ 5. september rapporterte Klingehus for eksempel om at Bodin var blitt

¹¹³ RA/GSIV/249. ”6. div. og Vardø 1920-21”. GE0223/21, 7.3.21, sign Skaar.

¹¹⁴ RA/GSIV/249. ”6. div. og Vardø 1920-21”. GE0223/21, mars 1921, fra JD til GS.

¹¹⁵ RA/GSIV/249. ”6. div. og Vardø 1920-21”. GE0217/21, mars 1921, det fremgår av rapporten at den er fra 7.3.21. Håndskrevet dokument.

¹¹⁶ Hammerborg og Ryymin, 2001:60.

¹¹⁷ ”Heimo – saken” er nærmere redegjort for i: Hammerborg og Ryymin, 2001:53-73.

¹¹⁸ Hammerborg og Ryymin, 2001:62.

¹¹⁹ RA/GSIV/249. ”Kirkenes 231-281”. GE0321/21, 11.4.21 men det fremgår av dokumentet at brevet ble skrevet 31.3.21, fra Klingehus til GE.

¹²⁰ Se RA/GSIV/249. Passim.

observert sammen med andre revolusjonære, bærende på en kasse ”de syntes aa være særlig forsiktige med, og engstelige for” i grensetraktene ved Bjørnevand-Svanvik i Langfjorddalen. Bataljonen hadde ikke kunnet bringe innholdet i esken på det rene.¹²¹ Så sent som i månedsskiftet november/desember 1921, skrev Klingehus til Generalstaben at ”bataljonen kan ingen sikre opplysninger gi om ”postcentralen” ”, men at det ble regnet som sikkert at Bodin, Nygaard og Andraa hadde vært hjelpelige med å opprettholde en illegal linje til Russland.¹²²

Effektiv overvåkning?

Fra våren 1920 mottok Generalstaben en rekke rapporter fra lokale myndigheter i Øst-Finnmark om smugling av gull og propaganda, samt bistand til illegale reisende. Det ble allikevel ikke gjort omfattende forsøk på å stoppe aktiviteten før i desember samme år. Forklaringen på myndighetenes maktesløshet overfor aktiviteten har sammenheng med geografisk beliggenhet, smutthull i lovverket, samt utilstrekkelig overvåkning og innsyn i aktiviteten. I september skrev Holm at ”[toldvesenet] arbeider under vanskelige forhold da det paa grunn av Vardøs beliggenhet nær Rusland og ut mot det aapne hav er uundgaelig at der kan smugles til og fra Rusland personer, penger, litteratur og varer.”¹²³ Han mistenkte i tillegg at tollkontrollørene kunne bistå de revolusjonære.¹²⁴ Lokalbefolkningen var vennligstilt overfor russerne, og nøye planlagte smugleruter over Varangerfjorden, var nærmest umulig å få kontroll over. I tillegg pågikk aktiviteten delvis i ly av lovveket. Grunnlovens § 100 beskyttet innføringen av skrifter fra Russland frem til november og kontrollen med reisende med skip, ble opphevet i februar 1919.¹²⁵ Fordi telegramsensuren befant seg i en juridisk gråsoner, egnet korrespondansen seg dårlig som bevis i retten. Fylkesmannen i Tromsø tok derfor initiativ til å opprette en hemmelig detektivvirksomhet overfor revolusjonære nordmenn, men forslaget ble avvist av riksadvokaten som i stedet iverksatte alminnelig etterforskning. Rettsstatens prinsipper satte begrensninger for metodene. Lokale myndigheter var imidlertid skeptiske til at ordinær overvåkning kunne gi resultater.¹²⁶

At aktiviteten ikke ble stanset, har antagelig også nær sammenheng med at myndighetene fikk svært begrenset innsikt i smugleraktiviteten. Agøy skriver at

¹²¹ RA/GSIV/249. ”Kirkenes 231-281”. GE0611/21, 5.9.21, fra Klingehus til GE.

¹²² RA/GSIV/249. ”Kirkenes 231-281”. GE0811/21, 28.11.21, fra Klingehus til GE.

¹²³ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0841/20, 1.9.20, fra 6.div til KG.

¹²⁴ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0841/20, 1.9.20, fra 6.div til KG.

¹²⁵ Lovverket om kontroll med reisende er behandlet i kapittel 2:14 og kapittel 4:67.

¹²⁶ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0841/20, 1.9.20, fra 6.div til KG.

overvåkningen i nord ser ut til å ha vært temmelig effektiv.¹²⁷ Overvåkningen av kommunikasjonslinjen over Vardø, bærer imidlertid preg av det motsatte. Smugleruten over Finmark ble antagelig opprettet på Ströms initiativ før høsten 1919. I oktober 1920 skrev Nygaard til Grepp i Kristiania at det ”illegale arbeidet” i nord hadde falt sammen.¹²⁸ En rekke av Generalstabens rapporter fra 1918 og 1919 omhandler revolusjonær aktivitet i nord, men en etablert og organisert kommunikasjonslinje ble først beskrevet høsten 1920. Spørsmålet er om Generalstaben i det hele tatt fikk innblikk i den aktiviteten ”Vardø Etat” drev på sitt mest virksomme. I august 1920 skrev for eksempel Klingehus til Generalstaben at et større parti ulovlig gull var blitt beslaglagt i Vardø.¹²⁹ I oktober samme år skrev den russiske politikeren Mikhail Kobetskij til Lev Trotskij at gullsmuglingen hadde kompromittert ”en av våre eldste grenseoverganger”. Han hevdet videre at arbeidsforholdene ble betydelig vanskeligere etter at gullet ble beslaglagt.¹³⁰ Brevet tyder på kommunikasjonslinjen ble betraktelig svekket allerede før kommunikasjonslinjen ble beskrevet av 6. divisjon høsten 1920.

I juni 1921 kommenterte Nielsen i GE aktiviteten rundt ”Vardø Etat”. Også Nielsen la vekt på den geografiske beliggenheten og problemstillinger knyttet til overvåkningen. Han hevdet at ”når man først med Bodins omsorg er kommet så langt som til Vardø, kan man i 99 av 100 tilfeller uten vanskeligheter føre både ulovlig litteratur og gull innen rimelige mengder fra Murmansk til Bergen”.¹³¹ Inntrykket er imidlertid at lokale sivile og militære myndigheter på dette tidspunktet, oppfattet smuglingen over Vardø som betraktelig redusert. 24. september 1921 skrev Nielsen i GE at han gjennom en kilde, hadde fått greie på at Kristiania skulle bli nytt senter for propaganda.¹³² Det var da over ett år siden Grepp skrev til Zinovjev at DnA hadde tatt over store deler av propagandaformidlingen fra Stockholm.

ET ”COUP DE MAIN” – EN SELVSTENDIG RÅDSREPubLIKK I NORD?

Eriksen og Niemi hevder, i motsetning til Kristiansen, at Russland og Finland ble ansett som et aktuelt sikkerhetspolitisk problem i 1920.¹³³ Eriksen og Niemi trekker frem en rekke eventualiteter som kunne oppstå i grenseområdene: Kampene mellom ”røde” og ”hvite”

¹²⁷ Agøy, 1997:128.

¹²⁸ Egge og Roginskij, 2005:70.

¹²⁹ RA/GSIV/249. ”Kirkenes”. 0840/20, 30.8.20, fra Klingehus til GE.

¹³⁰ Egge og Roginskij, 2005: 71-72. Mikhail Venjaminovitsj Kobetskij var russisk diplomat og politiker. Han var fra 1920 medlem av Kominterns eksekutivkomité. I forbindelse med denne fremstillingen er det relevant å nevne at Kobetskij fra 1908 organiserte transport av revolusjonært materiale fra Russland til Danmark (Egge og Roginskij, 2005:575).

¹³¹ RA/GSIV/218. Nummer 11, pkt.1, 28.6.21, side 11, merket ”Hemmelig” sign R. Nielsen.

¹³² RA/GSIV/218. Nummer 17, 24.9.21, side 59, sign R. Nielsen.

¹³³ Eriksen og Niemi, 1981:135.

kunne strekke seg inn på norsk territorium eller politisk utsatte grupper kunne søke tilflukt i Norge. Den viktigste sikkerhetspolitiske problemstillingen var imidlertid at norske revolusjonære kunne gjøre forsøk på revolusjon i Norge med militær støtte fra Russland.¹³⁴ Grenseområdene hadde lange handelstradisjoner. Mange snakket flere språk. Den nære relasjonen mellom finner, kvener, samer, russere, svensker og nordmenn la grunnlaget for en sikkerhetspolitisk bekymring da det var usikkert hvor ”nasjonalt pålitelig” befolkningen var.¹³⁵ Særlig ble interaksjonen mellom norske revolusjonære og russere en bekymring for militære myndigheter. Etter inspeksjonsreisen i september 1920 skrev Holm til KG at: ”Allerede ved et kort besøk i byen [Vardø] faar man bestemt inntrykk herav: den præges av mange russiske skibe, som ligger paa havnen, og de mange nordmænd, som kan tale russisk.”¹³⁶

30. mai 1920 mottok Generalstaben en rapport fra fylkesmannen i Finnmark. ”En gutt (skolteapp)” hadde fortalt lokale myndigheter om en samtale han hadde overhørt mellom en lokal norsk oppsitter og en russisk kommissær. I følge gutten hadde oppsitteren bedt russiske myndigheter om bistand til revolusjon i Norge. På grunn av militært vakthold turte ikke de revolusjonære å starte revolusjonen uten russisk støtte. Svaret fra kommissæren var at nordmennene fikk reise fanen før russerne kunne komme dem til unnsetning.¹³⁷ En uke senere skrev FD til JD at det var ønskelig å ha et krigsskip på størrelse med ”Heimdal” i Øst-Finnmark. Rapportforfatteren skrev at: ”Som forholdene nu er, vil en håndfull bebevnedede personer ved et coup de main kunne etablere ”Sovjetrepublikk” før man fikk sukk for seg.”¹³⁸ I perioden som fulgte, rettet Generalstaben og 6. divisjon oppmerksomheten mot at norske revolusjonære, med militær støtte fra Russland, kunne gjennomføre et ”coup de main”.¹³⁹ Særlig i Øst-Finnmark hadde den økonomiske krisen rammet hardt. Lokale myndigheter skrev at befolkningen i grenseområdene var vennligstilt overfor russerne. For revolusjonære i området var argumentet om at en russisk rådsrepublikk kunne bedre levevilkårene derfor et viktig argument i agitasjonen.¹⁴⁰

¹³⁴ Eriksen og Niemi, 1981:135.

¹³⁵ Nord-Norge som sikkerhetspolitisk utfordring er nærmere omtalt i kapittel 2.

¹³⁶ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0841/20, 1.9.20, fra 6. div til KG.

¹³⁷ RA/GSIV/249. Konvolutt merket ”Kirkenes”. GE0653/20, 30.5.20, merket ”Gjenpart av skrivelse til fylkesmannen i Finnmark”, sign. Bjørnseth Benevnelsen ”Skolteapp” må forstås som en omskriving av benevnelsen ”skoltesame”.

¹³⁸ RA/GSIV/249. Konvolutt merket ”Kirkenes”. GE0653/20, 30.5.20. FD konfid. jnr. 32 1920 til JD.

¹³⁹ RA/GSIV/249. Passim. ”Coup de main” kan oversettes fra fransk til ”kupp” eller ”overrumpling” (www.ordnett.no 2.10.10)

¹⁴⁰ RA/GSIV/249. ”Kirkenes”. GE0822/1920, 23.8.20, fra Klingehus til GE.

Revolusjon eller borgerkrig forutsatte imidlertid at arbeiderbevegelsen hadde tilgang på våpen, men hvorvidt dette var tilfelle, ser ut til å ha vært noe uklart. 2. august 1920 skrev Klingehus til Generalstaben at bataljonen ikke trodde det ble innført våpen i store kvanta, men at mindre smugling ikke var til å unngå.¹⁴¹ Knappe tre uker senere skrev han imidlertid at en ”paalidelig kilde” hadde fortalt om et mistenkelig skip som skulle fra Vardø til Trondhjem. I følge bataljonen var det ikke utenkelig at dette skipet smuglet våpen.¹⁴² 17. januar skrev premieløytnant Skaar at han hadde hatt en samtale med to lokale tollkontrollører. Begge forklarte at de ”anser det som sandsynlig at der indsmugles vaaben og ammunition”. Skaar påpekte imidlertid at tollkontrollørene ikke kunne oppgi noen begrunnelse for antagelsen og antok selv at det var lite sannsynlig at det ble smuglet store mengder våpen over grensen.¹⁴³ I februar 1921 skrev Klingehus at befolkningen i Vardø rådet over lovlige og ulovlige våpenlagre og ytret ønske om å kalle inn sikringsvakter til et våpendepot i nærheten.¹⁴⁴ Ryktene om våpensmugling kunne Klingehus verken av- eller bekrefte.¹⁴⁵ Store kvanta av våpen ble imidlertid ikke påvist og bekymringen bygde i hovedsak på rykter eller agitasjonen fra revolusjonære selv.

Dersom revolusjonen skulle få støtte fra Russland, ville imidlertid konflikten tilspisse seg. I september skrev Holm til KG at lokale revolusjonære hadde stor tiltro til at revolusjonen ville støttes av krigsskip og soldater fra Russland: ”Revolusjonslederne i Vardø skulde (etter hva de selv uttaler) kun behøve aa ”vinke med haanden” for at disse skal innfinde sig.” Holm anså imidlertid bred militær støtte fra Russland som lite sannsynlig. Også i forsvarskommisjonen av 1920 ble et angrep fra Russland ansett som lite sannsynlig. I følge historiker Sven Holtmark ble Russland ansett som en politisk trussel heller enn en militær eller sikkerhetspolitisk fare,¹⁴⁶ men troen på støtten kunne styrke selvtilliten blant lokale revolusjonære. Holm mente derfor at det var behov for militære sikkerhetstiltak i området.¹⁴⁷ Bekymringen for selvtilliten til norske revolusjonære identifiserer et viktig element i trusselvurderingen i Nord-Norge: Det ble oppfattet som sentralt å opprettholde respekten for sivile og militære myndigheter. I etterkant av Nygaards sultestreik skrev kommandanten på Vardøyhus at ”byens borgere smiler ironisk forarget over at Trygve Nygaard fremdeles er paa

¹⁴¹ RA/GSIV/249. ”Kirkenes”. GE0800/20, 2.8.20, fra Klingehus til GE.

¹⁴² RA/GSIV/249. ”Kirkenes”. GE0828/20, 24.8.20, fra Klingehus til GE.

¹⁴³ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. Uten nummer, 17.1.21, merket ”Rapport”, sign Skaar.

¹⁴⁴ RA/GSIV/249. ”Kirkenes 231-281”. GE0170/21, 21.2.21, fra Klingehus til GE.

¹⁴⁵ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0129/20, 7.2.21, fra Klingehus til GE.

¹⁴⁶ Holtmark, Sven G.: ”Nord-Norge, Sovjetunionen og norske trusseloppfatninger 1918-1945” i; Fagertun, Fredrik, Myhre, Jan Eivind og Ryymin, Teemu (red.): *Det farefulle nord. Trusler og trusseloppfatninger knyttet til Nord-Norge i 1000 år*. Tromsø, 2001:120

¹⁴⁷ RA/GSIV/249. ”6. div og Vardø 1920-21”. GE0841/20, 1.9.20, fra 6. div til KG. Parentes i dokumentet.

frifot trods den ham overgaaede dom (...) Folk forstaar ikke hvorledes slikt kan gaa til og spotter myndighetene, som de gaar ut fra blir holdt for nar av bolsjevikerene Nygaard".¹⁴⁸ På et tidspunkt der man kunne risikere omfattende opprøyer, var det lite heldig dersom myndighetene skulle "tape ansikt" for befolkningen.

Agøy skriver at faren syntes særlig alvorlig fordi Forsvaret i nord var dårlig rustet mot et anslag mot lokale myndigheter. Krigsskipet "Heimdal" var permanent stasjonert i Nord-Norge i lange perioder etter krigen, men større styrker fantes bare i Kirkenes.¹⁴⁹ Behovet for ekstraordinære sikkerhetsstyrker ble allikevel oppfattet noe forskjellig. Mens FD i mars 1921 overfor JDP fremmet behovet for å øke sivile grensevakter,¹⁵⁰ svarte Varangerbataljonen i mai på oppfordring fra Generalstaben at man ikke ønsket å øke styrkene da dette kunne virke opphissende på gemyttene. Bataljonen mente at det ville være behov for sikkerhetsstyrkene dersom bolsjevikerne kom de revolusjonære til unnsetning.¹⁵¹ Også sivile og militære myndigheter ser ut til å ha oppfattet behovet for sikkerhetstiltak ulikt. 21. februar skrev for eksempel Ole Berg, som antagelig var stasjonert i Kirkenes, et personlig brev til Tobiesen ved GE. Berg gav uttrykk for misnøye over samarbeidet med politimesteren i Kirkenes, som ikke ønsket militært vakt hold eller samarbeid med bataljonen. Politimesteren hadde argumentert med at militær innblanding kunne virke opphissende og at politiet kunne opprettholde orden på en tilfredsstillende måte.¹⁵²

Frykten for borgerkrig og våpensmugling i nord ser ut til å ha blitt styrket våren 1921. I etterkant av storstreiken mottok Generalstaben en rekke rapporter som varslet om mulig borgerkrig. 15. juni ble for eksempel Generalstaben videresendt en rapport fra politikontoret i Kirkenes til JD. I følge rapporten hadde en lokal representant for arbeiderbevegelsen, Gabriel Arntsen, hevdet: "vi har mer vaaben end nogen tror". I følge rapporten fantes det bomber minst tre steder i Kirkenes.¹⁵³ Norske myndigheter kunne verken av – eller bekrefte ryktene om eventuelle våpenlagre eller konkrete planer om borgerkrig. At Øst-Finnmark ble vurdert som et særlig kritisk område med hensyn til indre uroligheter også etter storstreiken, kommer til uttrykk i Generalstabens rapport i etterkant av en divisjonsreise i området: "2-3 infanterikompanier synes lite til å opprettholde ordenen i et så vidtstrakt område som 6div. distrikt, et distrikt hvor der i de senere år har vært flere og mer ondartede uroligheter enn i

¹⁴⁸ RA/GSIV/249. "6. div og Vardø 1920-21". GE0324/21, 13.4.21, fra kommandanten på Vardøyhus til 6. div.

¹⁴⁹ Agøy, 1997:128.

¹⁵⁰ RA/GSIV/249. "Kirkenes 231-281". GE0410/21, 9.5.21, fra Klingehus til GE.

¹⁵¹ RA/GSIV/249. "Kirkenes 231-281". GE0201/21, 5.3.21, fra FD/Armeen til JD.

¹⁵² RA/GSIV/249. "Kirkenes 231-281". GE0181/21, 21.2.21, fra Ole Berg til kapt. Tobiesen i GE.

¹⁵³ RA/GSIV/309. GE0560/21, 15.6.21, fra Kirkenes politikammer til JD til GE.

landets øvrige deler”.¹⁵⁴ En rekke rapporter fra Varangerbataljonen våren 1922 gir inntrykk av at stemningen i området var langt roligere. Frykten for borgerkrig eller revolusjon i nord avtok imidlertid ikke fullstendig. I oktober samme år skrev GE en rapport ”til alle instanser” om at ”bolsjevikiske medarbeidere snakket om at Sovjet forbereder revolusjonen i Sverige og Nord-Norge”.¹⁵⁵

Sikkerhetspolitiske bekymringer

Generalstabens vurdering av faren for tap av deler av Nord-Norge til bolsjevikene kan oppsummeres i fire punkter:

1. Den geografiske beliggenheten nær Russland og Finland, i tillegg til vanskelig kontrollerbare grenseområder (spesielt vinterstid).
2. Den eksisterende kommunikasjonslinjen over Vardø, og faren for at lokale revolusjonære skulle smugle inn store mengder våpen til landet.
3. Den eksisterende bekymringen for at streiken skulle utvikle seg i revolusjonær retning ble understøttet av meldinger fra lokale myndigheter i etterkant av storstreiken.
4. Den revolusjonære aktiviteten utfordret myndighetenes autoritet, og kunne sette rikets sikkerhet i fare.

Lokale myndigheter kunne ikke bevise konkrete planer om opprør og våpenlagre til bruk i en eventuell borgerkrig, ble ikke avdekket. Trusselbildet baserte seg på rykter, ”stemningsrapporter”, brevovervåkning og samtaler med revolusjonære. Revolusjonsfaren ser derfor ut til å ha blitt oppfattet noe forskjellig blant sivile -, militære -, lokale - og sentrale myndigheter. Meldinger fra svensk og britisk etterretningstjeneste våren 1921 understøttet bekymringen om at en revolusjon i Norge, ville bli støttet av russiske styrker.¹⁵⁶ Sørøver i landet ble ryktene om revolusjonære planer og mulig borgerkrig, plukket opp av aviser som til tider ser ut til å ha overdrevet situasjonen noe. I februar 1921 kommenterte Skaar en artikkel i Venstreavisen *Dagsposten* i Trondhjem på følgende måte: ”At de russiske kommisærer optrær med sit embedstegn – en rød stjerne – paa Vardø gater, fulgt av en til tændene væbnet vakt, er det rene opspind, noget saadant har ikke forekommet her i byen”.¹⁵⁷

¹⁵⁴ RA/GSIV/302. GS0554/22, 15.2.22, fra GS til KG.

¹⁵⁵ RA/GSIV/213. Legg merket ”Sovjet-russiske spioner”. GE0751/22, 27.10.22, merket ”Hemmelig”.

¹⁵⁶ Rapport fra den britiske etterretningstjenesten finnes i; RA/JDP/0075. Jno.0694P.1921, 15.2.21, merket ”Fortrolig”. Rapport fra den svenske etterretningstjenesten finnes i; RA/JDP/0075. Uten nummer, 29.1.21, merket ”Hemmelig”.

¹⁵⁷ RA/GSIV/249. ”6. divisjon og Vardø 1920-21”. GE0127/21, 5.2.21, sign Skaar.

I forbindelse med storstreiken fikk imidlertid revolusjonsryktene ekstra tyngde og bekymringen for borgerkrig ser ut til å ha blitt styrket, også blant lokale sivile og militære myndigheter. Antimilitarismen var en viktig del av Generalstabens trusselvurdering, og sikringen av våpendepotene stod sentralt under forberedelsene til eventuelle opptøyer i 1918 og 1919. I forbindelse med en eventuell rådsrepublikk ser imidlertid ikke antimilitarismen ut til å ha representert en viktig bekymring. I de tilfellene der antimilitær agitasjon kunne påvises, ser soldatene ut til å ha holdt seg i ro.¹⁵⁸ Utenlandske etterretningsagenter ser derimot ut til å ha stilt større spørsmålsteget ved påliteligheten til de norske soldatene. I mars 1921 skrev en britisk agent følgende om den norske hæren: ”Norway has only a very small force in the North, partly stationed at Vardö and Kirkenes (...) The soldiers have the reputation of being quite unreliable, with strong Bolshevik leanings”.¹⁵⁹

En større bekymring var imidlertid meldingene om at lokale revolusjonære kunne drive militær spionasje. 9. desember 1920 sendte kommandanten ved Vardøhus et chiffrert hastetelegram til KG. Telegrammet inneholdt en avskrift av et postovervåket brev fra Nygaard til Folkets Hus i Kristiania, der han ba om ”(...) i en faderlig fart, helst omgaaende at bli tilsendt fortegnelse over den norske flaatens styrke og størrelse, særlig over nybygningene siden 1905 (...)”.¹⁶⁰ Divisjonen spekulerte ikke i hvilke motivasjoner Nygaard kunne ha hatt for å ville tilegne seg kjennskap til den norske flåten, men brevet må av åpenbare grunner, ha vært av militær interesse. I følge divisjonen skrev Bodin til Stockholm med en lignende oppfordring, da om å få tilsendt ”oplysninger angaaende andre landes krigsflaater”.¹⁶¹ § 4 i loven om forsvarshemmeligheter fra 24. juni 1915 innebærer et forbud mot etterretning til fordel for et annet land. At Bodin og Nygaard allikevel ikke ser ut til å ha blitt stilt for retten for dette forholdet, kan ha sammenheng med at bevisene ble ervervet gjennom brevovervåkning. Som tidligere vist, egnet denne typen bevismateriale seg ofte dårlig i en rettssak.

PROBLEMATISERING: REVOLUSJONSFRYKT VED REVOLUSJONÆR AKTIVITET

Jernbanestreiken og storstreiken i 1920 og 1921 ble ”vinn eller forsvinn” for både norske myndigheter og arbeiderbevegelsen. Generalstabens og SK hadde lenge vært bekymret for at en samfunnslammende streik kunne utløse en revolusjon. Spørsmålet var hva som ville skje

¹⁵⁸ Se for eksempel RA/GSIV/249. ”Kirkenes 231-281”. GE0377/21, 2.5.21, sign Skaar. Eller; RA/GSIV/249.

”Kirkenes” 0867/20, 14.09.20, fra Løken til GE.

¹⁵⁹ RA/GSIV/249. GE0273/21, 30.3.21, merket ”Finnish preparations in the north”.

¹⁶⁰ RA/GSIV/249. GE1026/20, 9.12.20, fra kommandanten på Vardøhus til KG.

¹⁶¹ RA/GSIV/249. Jnr. 615/20M, 29.12.1920.

når samfunnskonflikten ble utløst. Arbeiderbevegelsens internasjonale tilknytning ble styrket og revolusjonære i Nord-Norge agiterte for en selvstendig rådsrepublikk i Nord-Norge. I løpet av vinteren og våren 1921/22 var imidlertid arbeiderbevegelsens nederlag etter storstreiken et faktum. Både AFL og DnA mistet medlemmer. Revolusjonen kom heller aldri til Nord-Norge. Ved årsskiftet 1920/21 så ”Vardø Etat” ut til å ha blitt avvirket eller gått under jorda. I møtet med den revolusjonære arbeiderbevegelsen hadde norske myndigheter seiret. Hvilken betydning fikk konkrete uttrykk for revolusjonær aktivitet for trusselvurdering og revolusjonsfrykt i Generalstaben?

Hobson og Kristiansen mener det ikke er grunn til å snakke om en fare for ”borgerkrig” i norsk mellomkrigshistorie da urolighetene var få og aldri i nærheten av å komme ut av kontroll.¹⁶² I ettertid kan historikere peke på at forventede opptøyer aldri ble realisert. I samtiden ble imidlertid begrepet ”borgerkrig” og ”revolusjon” tatt eksplisitt i bruk både av sivile og av militære myndigheter. Frykten for alvorlige samfunnskonflikter må ses i sammenheng med tre faktorer: For det første hadde arbeiderbevegelsens målsetting om en omvelting av samfunnsforholdene en revolusjonær dimensjon ved maktforskyvningen i DnA i 1918. For det andre hadde trusselvurderingen sammenheng med arbeiderbevegelsens internasjonale tilknytning. For det tredje var Generalstabens kjennskap til arbeiderbevegelsen omfang og virke fortsatt svært begrenset, samtidig som meldingene fra utlandet fortalte om omfattende streikeopptøyer og samfunnskonflikter. Både gjennom divisjonene og regjeringen mottok Generalstaben meldinger om at man måtte forberede seg på revolt. Historikeren Fredrik Fagertun skriver imidlertid at det ikke var revolusjonsfrykten som først og fremst lå til grunn for myndighetenes behov for en indre militær beredskap. Han hevder at årsaken heller var ”generell uro for alvorlige ordensmessige forstyrrelser, for eksempel i forbindelse med streiker, demonstrasjoner o.l.”¹⁶³ Som vist i dette kapitlet kan ikke ”uro for ordensmessige forstyrrelser” uten videre ses adskilt fra revolusjonsfrykten, da den generelle bekymringen i forbindelse med streiken var at den skulle kunne utvikle seg til en revolusjon.

Høsten 1921 var det imidlertid klart at storstreiken var et nederlag for arbeiderbevegelsen, og den revolusjonære aktiviteten fremstod som langt mindre organisert enn et år tidligere. Allikevel ble frykten for en rådsrepublikk opprettholdt og militære sikkerhetstiltak ble styrket fremfor å reduseres. Generalstaben ser heller ikke ut til å ha revurdert trusselbildet som følge av erfaringene i 1920 og 1921. At sikkerhetstiltakene fortsatt ble oppfattet som nødvendige, kan ha sammenheng med en uro for at arbeiderbevegelsen

¹⁶² Hobson og Kristiansen, 2001:168.

¹⁶³ Fagertun, Fredrik: *Militærmakten og ”den indre fiende” 1918 – 1940. FHFS notat 7/1984.* Oslo, 1984:2.

muligens ikke hadde realisert sitt aksjonspotensiale under storstreiken. Opprettholdelsen av trusselbildet kan imidlertid også ha sammenheng med at en rekke av offiserene hadde tilknytning til samfunnsbevarende organisasjoner eller var aktive på den politiske høyresiden.

Fremstillingen har vist at soldatrådsbevegelsen var en viktig del av Generalstabens trusselvurdering fra begynnelsen av 1918, men både rådsbevegelsen og Generalstabens interesse for denne, ser ut til å ha avtatt etter 1919. I stedet mottok og produserte Generalstaben meldinger om at arbeiderbevegelsen mobiliserte ”paramilitære” grupper, aksjonsgrupper og terrorelementer til ”borgerkrigens fase”. Rapportene er i seg selv lite egnet til å redegjøre for arbeiderbevegelsens indre organisasjon, men illustrerer hva slags informasjon Generalstaben ble presentert for. Da ”den nye retning” tok over makten i DnA under påskelandsmøtet i 1918, ble dette viet lite interesse i Generalstaben. I løpet av perioden ser imidlertid interessen for politiske konflikter og arbeiderbevegelsens indre organisasjon ut til å ha tiltatt. Denne utviklingen kan ses i sammenheng med teorien om ”new professionalism”. Faren for revolusjon eller omfattende samfunnsopptøyer hadde sammenheng med den politiske utviklingen, og kan forklare den økte interessen i Generalstaben for politiske forhold. Revolusjonsfrykten kan dermed ha bidratt til en økt politisering av den militære sfæren.

Heidegger skriver at frykt har sammenheng med et potensial som ikke er blitt realisert og bekymringen for noe som nærmer seg og som man ikke kjenner omfanget av.¹⁶⁴ Rapportene i etterkant av storstreiken presenterer arbeiderbevegelsen som en slags ”terrororganisasjon” med revolusjonsplaner. Filosofen Jan Narveson skriver at terroristen har en viktig fordel i at han kan dyrke den irrasjonelle tendensen i menneskets natur: ”Tendensen til å forstørre uforutsette og mystiske onde elementer ut over deres egen proposisjon”.¹⁶⁵ Frykten for at arbeiderbevegelsen fortsatt kunne ha omfattende revolusjonsplaner, kan altså ha bidratt til en irrasjonell vurdering av situasjonen. Videre til at arbeiderbevegelsen etter storstreiken fortsatt ble oppfattet som en sikkerhetspolitisk trussel, på tross av at erfaringene tilsa det motsatte.

Manglende kjennskap til motstanderen kan ha bidratt til at militære myndigheter ble usikre på egen evne til å stå imot et angrep fra arbeiderbevegelsen, særlig dersom Russland støttet de revolusjonære. Hobson og Kristiansen hevder at begrepet ”borgerkrig” er meningsløst i norsk sammenheng, også fordi det ”forutsetter en fiende som ikke bare er i

¹⁶⁴ Heidegger fortolket av Svendsen i; Svendsen, 2007:49.

¹⁶⁵ Narveson, Jan: ”Morality and violence: War, Revolution and Terrorism” i; Reagan, Tom (red.): *Matters of life and death – New introductory essays in moral philosophy*. New York, 1980:154.

besittelse av håndvåpen, men også andre ”regulære styrker” som artilleri og kavaleri”.¹⁶⁶ Begrepet ble imidlertid tatt i bruk av sivile og militære myndigheter med referanse til mulig våpenbeholdning og militær støtte fra Russland. Generalstaben kan altså ha vært usikker på om arbeiderbevegelsen var i besittelse av våpen. At ryktene verken kunne av- eller bekreftes, tyder på at mangelen på informasjon var et sentralt element av trusselvurderingen også i etterkant av storstreiken. Svendsen skriver at frykt forutsetter en oppfatning av at subjektet ikke kan avverge faren.¹⁶⁷ Hobson og Kristiansen hevder at den norske hæren og dermed sikkerhetsstyrkene, var i dårlig forfatning og neppe kunne fungere hensiktsmessig i en borgerkrig.¹⁶⁸ Dersom Generalstaben oppfattet hæren som dårlig utrustet til å stå imot et omfattende angrep, kan denne erkjennelsen ha hatt betydning for at frykten for borgerkrig ble opprettholdt etter storstreiken. Det er imidlertid verdt å poengtere at hærens dårlige utrustning ikke var et tema i Generalstabens egne rapporter som tok for seg sikkerhetstiltak i forbindelse med revolusjonen.¹⁶⁹

At offiserer og andre med tilknytning til ”borgerskapet” organiserte seg politisk på høyresiden og i samfunnsbevarende organisasjoner, kan ha fått betydning for trusselvurderingen. Svendsen skriver at frykt er en viktig politisk ressurs som baner vei for tydeliggjøring av et budskap, og underminerer motstandere.¹⁷⁰ I et politisk klima der nedrustning stod sentralt, kan behovet for å fremme budskap som underbygger institusjonen, ha fått betydning for synet på fienden og trusselvurderingen i etterkant av storstreiken. Som nevnt i kapittel 4, kan revolusjonsfaren ha tjent institusjonelle interesser i militæret gjennom å understøtte behovet for den militære institusjonen i fredstid.¹⁷¹ Juristen Carl Schmitt skriver i tråd med dette at en politisk handling innebærer å opprettholde egen eksistens og tilintetgjøre det som truer den.¹⁷² Hobson og Kristiansen skriver at mange offiserer opplevde en sterk fornemmelse av deklassering etter demobiliseringen i 1918 og som følge av reduksjonene i Forsvaret i årene som fulgte.¹⁷³ Den negative holdningen til verdien av Forsvaret i samfunnet kan ha fått betydning for synet på antimilitaristene og hvilken fare de kunne utgjøre. Svendsen

¹⁶⁶ Hobson og Kristiansen, 2003:268.

¹⁶⁷ Svendsen, 2007:40.

¹⁶⁸ Hobson og Kristiansen, 2001:168.

¹⁶⁹ Påstanden baserer seg på tidligere nevnte etterretningsrapporter fra GSIV som ligger til grunn for denne fremstillingen, og som omtaler sikkerhetstiltak i forbindelse med en revolusjon.

¹⁷⁰ Svendsen, 2007:19.

¹⁷¹ Tesen om at forsvaret kan ha overdrevet trusselen om svensk revansjisme er gjengitt i kapittel 2:13.

¹⁷² Carl Schmitt fortolket av Svendsen i; Svendsen, 2007:132.

¹⁷³ Hobson og Kristiansen, 2001:164.

skriver at frykt fører til en motvilje mot å lære objektet for frykten å kjenne. Frykten og mistilliten blir på denne måten selvoppholdende.¹⁷⁴

Våren 1922 var bekymringen for en selvstendig rådsrepublikk i Nord-Norge svekket, men frykten var allikevel latent. Lokale revolusjonære fortsatte smuglingen av varer over grensen, men uten at Generalstaben ser ut til å ha fått innblikk i en ny etablert rute. Under og i etterkant av storstreiken mottok Generalstaben broket informasjon arbeiderbevegelsens organisatoriske ramme, og kommenterte for eksempel de ideologiske motsetningene mellom bolsjeviker og syndikalister. Rapportene tyder på at Generalstaben hadde kjennskap til at man stod overfor en splittet arbeiderbevegelse. At trusselbildet på tross av erfaringene tilsynelatende ikke ble revurdert, styrker tesen om at fiendebildet og revolusjonsfrykten også innebar en abstrakt identitetsskapende og strukturell dimensjon. Behovet for å opprettholde respekten for autoritetene og til å være forberedt på ethvert scenario, stod sentralt i Generalstabens sikkerhetspolitiske vurdering av arbeiderbevegelsen også etter storstreiken. Et behov som må ses i sammenheng med Generalstabens manglende informasjon om fiendens omfang og aksjonsmuligheter.

OPPSUMMERING

Dette kapitlet har tatt for seg Generalstabens sikkerhetstiltak og reaksjoner i møte med konkrete uttrykk for revolusjonær aktivitet. Storstreiken og faren for at revolusjonære i Nord-Norge skulle gjøre forsøk på å etablere en selvstendig rådsrepublikk med støtte fra Russland, markerer nye toppunkt der Generalstaben fryktet at omfattende samfunnsopptøyer kunne være nært forestående. Kapitlet har vist at på tross av at verken storstreiken eller revolusjonsforsøk ble realisert, ble Generalstabens sikkerhetspolitiske vurdering av arbeiderbevegelsen opprettholdt. Oppmerksomheten rettet mot soldatrådene, ble erstattet med fokus på arbeiderbevegelsens indre organisasjon og potensielle nye konfliktsituasjoner. Arbeiderbevegelsens omfang og virke forble imidlertid også denne gangen delvis skjult på grunn av at overvåkningsarbeidet ikke klarte å fange opp aktiviteten. Revolusjonsfrykten og trusselbildet i Generalstaben må derfor forstås i lys av at informasjonen bygde på rykter og annen uverifiserbar informasjon.

¹⁷⁴ Svendsen, 2007:112.

Denne fremstillingens ambisjon har vært å undersøke hva som lå til grunn for revolusjonsfrykten i Generalstaben i møte med den revolusjonære bevegelsen i Norge i perioden 1917-1921. Målsettingen har i tillegg vært å redegjøre for noen viktige konsekvenser denne frykten førte til. Med utgangspunkt i problemstillingene i kapittel 1 redegjør dette kapitlet for de mest sentrale funnene i fremstillingen.

En ny fare – revolusjonsfrykt og overvåkning

Forsvarets hovedoppgave har tradisjonelt sett vært å verne om landets suverenitet og integritet mot ytre fiender. Militære myndigheter var derfor før første verdenskrig skeptiske til bruk av Forsvaret i sivile konflikter. Fra vinteren 1917/18 tok Generalstaben på eget initiativ større del i sikkerhetspolitiske vurderinger i forbindelse med en ny potensiell indre fare: Den revolusjonære arbeiderbevegelsen. Denne fremstillingen har blant annet tatt sikte på å drøfte hva som kan ha vært bakgrunnen for holdningsendringen. En viktig foranledning var som sett fremveksten av soldatrådene fra februar 1918. Omfattende endringer av samfunnsforholdene hadde vært en sentral målsetting i DnA siden opprettelsen av partiet. Rådsbevegelsen representerte imidlertid et mulig organ for å omgjøre politisk retorikk til revolusjonær praksis. Arbeideravisene offentliggjorde rådernes ideologiske målsetting om å ”avskaffe militærvesenet gjennom masseaksjon”, men uten å konkretisere hvordan dette skulle skje i praksis. Det fremstod derfor som uklart for Generalstaben, hvorvidt antimilitaristene agiterte for en av- eller bevæpningslinje, men begge alternativer ble oppfattet som trussel mot militærvesenet og staten. Antimilitarismen kunne komme til uttrykk gjennom at revolusjonære bevæpnet seg ved å angripe våpendepotene, eller avvæpnet militæret gjennom militærstreik.

Bekymringen knyttet til soldatrådene, må imidlertid ses i sammenheng med den nasjonale og internasjonale utviklingen. Revolusjonen i Russland og borgerkrigen i Finland illustrerte hva som kunne skje, dersom arbeiderbevegelsen gjorde alvor av revolusjonsretorikken. Den revolusjonære arbeiderbevegelsen erklærte offentlig sin støtte til de ”røde” i Finland og Russland. For norske myndigheter ble den nasjonale utviklingen sett i sammenheng med den urovekkende utviklingen i nabolandene. Etter den russiske revolusjonen ble derfor uttrykk for sosial uro, som tidligere var blitt ansett som isolerte utslag av misnøye, oppfattet som mulig uttrykk for en omfattende ideologisk bevegelse. Vi har i

tillegg sett at norske myndigheter kunne benytte betegnelser som ”hvite garder” med referanse til borgerskapet, og ”røde ordensvern” med referanse til arbeiderbevegelsen.¹ Slike formuleringer hadde en parallell til samfunnsuro i Russland og Finland.

Denne fremstillingen har problematisert hvorvidt, og eventuelt i hvilken grad, Generalstaben fikk innsikt i den revolusjonære bevegelsen. Generalstabens egne rapporter bærer gjennomgående preg av at informasjonen om arbeiderbevegelsens størrelse, planer og virke var svært broket. I arbeideravisene var den revolusjonære retorikken tydelig, men myndighetene hadde lite kjennskap til de praktiske forholdene i bevegelsen. Arbeiderbevegelsen var svært lukket. Mangelfull og tidvis uriktig informasjon ser følgelig ut til å ha bidratt til et svært uklart fiendebilde. For å få innblikk i den revolusjonære arbeiderbevegelsen, tok norske myndigheter i bruk ulike overvåkningsstrategier. Informasjonen myndighetene fikk, hadde sitt opphav i skriftlige og muntlige kilder. Avhør, infiltratører, informanter og rykter er eksempler på muntlige kilder. Slik informasjon kunne ved enkelte tilfeller føres tilbake til personer med forankring i arbeiderbevegelsen. Ved andre tilfeller stammet informasjonen fra personer som utgav seg for å ha kjennskap til bevegelsen. Vi har imidlertid sett at informasjon som i utgangspunktet ble oppfattet som ”pålitelig”, kunne vise seg å være det motsatte. Fordi kilden ofte var anonym, kunne informasjonen være vanskelig å av- eller bekrefte.

Arbeideravisene og postovervåkede brev er eksempler på skriftlige kilder. Avisene var arbeiderbevegelsens talerør til befolkningen og var ofte preget av revolusjonær retorikk og agitasjon. Avisene redegjorde ikke for konkrete planer, men utgjorde allikevel en viktig kilde til informasjon og kunne få praktisk betydning. Da FD våren 1918 tok initiativ til å forberede straffeforfølgelse av medlemmer av soldatråd, skjedde det for eksempel med referanse til en artikkel i *Ny Tid*.² Med henvisning til post- og telegramkontrollloven av 1915 ble enkelte representanter for arbeiderbevegelsen underkastet hemmelig post- og telegramkontroll. På grunn av begrensninger i lovverket befant denne overvåkningsstrategien seg i en juridisk gråsoner og ble ved visse tilfeller gjennomført uten hjemmel i norsk lov.³ Vi har sett at KG, Generalstaben og SK oppfattet postovervåkingen som en viktig ressurs i det sikkerhetspolitiske arbeidet. Forslag om utvidelse av lovverket fikk imidlertid ikke oppslutning i de politiske kanaler. Valget av en juridisk tvilsom overvåkningsstrategi tyder på at trusselen ble vurdert som så alvorlig at den legitimerte en slags ”unntakslogikk” blant

¹ Kapittel 5:76

² Kapittel 3:32.

³ For nærmere redegjørelse tilfeller der postovervåking ble gjennomført uten hjemmel i lovverket se kapittel 3:36 og kapittel 4:56.

overvåkerne. På den måten underbygger ønsket om å drive hemmelig postovervåkning, påstanden om at det fantes et behov for å få bedre innsikt i bevegelsens omfang og virke. Denne formen for overvåkingen ble imidlertid oppfattet som et inngrep i den private sfære og møtte motstand i samfunnet for øvrig. Postovervåkede brev egnet seg i tillegg dårlig som bevis i en rettssak, fordi metodene var juridisk tvilsomme. Overvåkingen ble derfor ofte årsak til frustrasjon i Generalstaben da ulovlig handling ved enkelte tilfeller kunne avdekkes, men ikke straffefølges.

Fremstillingen har vist at grunnlaget for trusselvurderingene ble lagt med utgangspunkt i svært mangelfull, usikker og tidvis uriktig informasjon. Revolusjonsfrykten vokste følgelig frem på bakgrunn av den skremmende revolusjonære retorikken, og i en internasjonalt revolusjonær kontekst, men uten referanse til konkrete revolusjonsplaner.

Oppfatninger og trusselvurderinger

Behovet for å identifisere hvem som kunne være en potensiell trussel, var en viktig del av Generalstabens sikkerhetspolitiske vurderinger av den revolusjonære bevegelsen fra våren 1918. Generalstaben oppfatning av revolusjonære har følgelig vært en sentral del av denne fremstillingen. I starten ble en ”bolsjevik/syndikalist” karakterisert som en person med begrensede økonomiske ressurser, og med en spesiell sosial og politisk posisjon. Særlig ble industriarbeideren oppfattet som en risiko blant de vernepliktige.⁴ Til en viss grad ble de revolusjonære definert som en bestemt gruppe i samfunnet. Oppfatningen ble utfordret sommeren og høsten 1918, da meldinger fra utlandet fortalte at bolsjevikene ”fantet i alle samfunnslag”. Etter den tyske revolusjonen ble arbeiderbevegelsens internasjonale tilknytning viktigere for trusselvurderingen, delvis på grunn av et internasjonalt anti-kommunistisk politisk klima. En viktig bekymring var at bolsjevikere kunne bistå norske revolusjonære ved en eventuell revolusjon. Særlig tyngde fikk denne bekymringen i forbindelse med Nord-Norge, der lokale revolusjonære agiterte for en selvstendig rådsrepublikk.

Enkelte trekk ved oppfatningen av den revolusjonære bevegelsen var til en viss grad dynamisk og endret seg avhengig av nasjonal og internasjonal utvikling. Andre trekk var konstante i trusselvurderingen. Den antimilitaristiske ideologien var for eksempel et viktig element igjennom hele perioden. Arbeiderbevegelsen var imidlertid splittet i militærspørsmålet med hensyn til om målsettingen var en avvæpning av militæret, eller en bevæpning av arbeiderklassen. Fremstillingen har vist at Generalstaben kjente til begge fraksjonene. Bekymringen for at arbeiderbevegelsen skulle bevæpne seg i en eventuell

⁴ Kapittel 3:49.

revolusjon var et sentralt element i revolusjonsfrykten. Dette kommer særlig til uttrykk igjennom Generalstabens sikringstiltak av våpendepotene. At sikring av våpendepotene fikk høy prioritet kan imidlertid underbygge påstanden om at Generalstaben hadde begrenset innblikk i arbeiderbevegelsen planer, da avvæpningslinjen hadde størst oppslutning i bevegelsen.

Den revolusjonære arbeiderbevegelsen representerte i tillegg en abstrakt trussel som en identitetsskapende politisk bevegelse. Revolusjonære agiterte mot statsforfatningen og den eksisterende politiske styringsformen. Antimilitaristene hadde en målsetting om å undergrave militærets verdi i samfunnet og agiterte for militærstreik blant de vernepliktige. En gjennomgående tendens i perioden er at den revolusjonære bevegelsen ble oppfattet som en politisk og sosial motstander, og som en negasjon av sentrale verdier i samfunnet. Gjennom polare begreper kommer Generalstabens oppfatning av revolusjonære til uttrykk. I et politisk splittet samfunn ble arbeiderbevegelsen tydelig definert som de ”upålitelige”, ”ondsinnede” og en ”smitte” som måtte begrenses.

At Generalstaben forberedte omfattende sikkerhetstiltak illustrerer at militære myndigheter ikke visste hva arbeiderbevegelsen var i stand til, men baserte trusselvurderingene på retorikk fremfor revolusjonær handling. De få tilfellene der den revolusjonære retorikken tilsynelatende ble forsøkt realisert, ble lett håndtert av sivile myndigheter, hovedsakelig uten behov for militær assistanse. Dette kan tyde på at frykten for den revolusjonære bevegelsen ikke samsvarte med bevegelsens faktiske aksjonspotensiale. Revolusjonsfrykten og trusselvurderingene ble imidlertid opprettholdt. For eksempel avdekker Generalstabens rapporter etter storstreiken i 1921 at revolusjonsfrykten fortsatt var sterk, på tross av at arbeiderbevegelsens handlingspotensiale hadde vist seg å være svært begrenset. Arbeiderbevegelsens revolusjonære retorikk ser følgelig ut til å ha hatt større betydning for revolusjonsfrykten enn revolusjonær handling

Arbeiderbevegelsens tilknytning til Komintern og til utenlandske revolusjonære var også et viktig element i revolusjonsfrykten. Støtte fra russiske bolsjeviker til en revolusjonær bevegelse i Norge kunne få fatale følger, særlig i den nordlige landsdelen. Vi har sett at norske revolusjonære hadde nær kontakt med revolusjonære i Stockholm, og videre at revolusjonære i Finmark spilte en viktig rolle for bolsjevikisk propaganda på kontinentet. Generalstaben ser imidlertid ikke ut til å ha hatt inngående kjennskap til eller interesse for arbeiderbevegelsens politiske tilknytning til Komintern. Hovedprioriteringen ser ut til å ha vært å begrense russiske bolsjevikers støtte til og påvirkning overfor norske revolusjonære. Det nære og lokale ser ut til å ha hatt større prioritering enn den internasjonale dimensjonen.

Hvordan utviklingen i Russland og Finland ble oppfattet og drøftet i Generalstaben, har ikke vært gjenstand for denne fremstillingen, men er et interessant spørsmål i en videre analyse. At Generalstaben i liten grad viste interesse for arbeiderbevegelsens politiske tilknytning til Komintern, er imidlertid påfallende da Komintern hadde en uttalt visjon om vellykkede revolusjoner i de europeiske landene.

Sikkerhetstiltak og begrunnelser

Sikkerhetstiltak iverksatt av Generalstaben i forbindelse med den revolusjonære arbeiderbevegelsen, må forstås i sammenheng med trusselvurderingene: En bekymring var at arbeiderbevegelsen kunne gjennomføre en samfunnslammende streik. En annen var at det kunne gjøres forsøk på å gjennomføre en revolusjon eller omfattende samfunnsopptøyer. For det tredje var Generalstaben bekymret for at revolusjonære i Nord-Norge kunne ta initiativ til å opprette en selvstendig rådsrepublikk. Endelig var bekymringen at revolusjonære kunne få gjennomslag som en identitetsskapende og politisk bevegelse som undergravde autoriteten til den militære institusjonen og statsforfatningen.

Særlig betydning hadde de to første momentene, som må forstås i sammenheng. Vi har sett at faren for en samfunnslammende streik i seg selv ble oppfattet som alvorlig, men at den mest alvorlige frykten i Generalstaben, var at en slik streik kunne legge grunnlaget for en revolusjon. Sikringen av våpendepotene og demontering av våpnene ble begrunnet med at arbeiderbevegelsen kunne angripe depotene og bevæpne seg i et revolusjonsforsøk. Det ble opprettet jernbanevakter slik at militæret kunne ta over driften ved behov, og garnisonene i Kristiania ble økt for å kunne stå imot eventuelle opprør. Både en borgerkrig og en revolusjon ble ved gjentatte anledninger beskrevet som aktuelle problemstillinger. Fra Generalstaben tok del i den indre trusselvurderinger fra våren 1918, lå revolusjonsfrykten latent gjennom hele perioden, med toppunkter i våren og høsten 1918 samt ved storstreiken i 1921. Faren for revolusjon ble oppfattet som særlig stor i Nord-Norge, blant annet på grunn av de geografiske og sosiale utfordringene knyttet til forsvaret av denne delen av landet.

En viktig bekymring i møte med den revolusjonære bevegelsen var også at denne skulle få gjennomslag som en identitetsskapende og politisk bevegelse og undergrave myndighetenes autoritet. Dette ser ut til å ha stått sentralt i Generalstabens trusselvurdering, men var vanskelig å mobilisere mot. Sikkerhetstiltak ble forsøkt i form av siling av pålitelige sikkerhetsstyrker i militæret, gjennom forsøk på å forhindre bolsjevikisk propaganda og ved å forby medlemskap i soldatrådene. Det ble også oppfattet som avgjørende å slå ned på uttrykk for revolusjonær aktivitet, samt urokkelig å stå imot den antimilitære agitasjonen.

Revolusjonsfrykt og umiddelbare konsekvenser

Generalstabens frykt for den revolusjonære bevegelsen, hadde en konkret og en abstrakt dimensjon. Som tidligere nevnt har Agøy vist at militæretatens bekymring i hovedsak omhandlet tre ”indre farer”: faren for en omfattende samfunnsstreik, faren for revolusjon og faren for at deler av Nord-Norge skulle bryte ut og danne en selvstendig rådsrepublikk. Denne fremstillingen har vist at revolusjonsfrykten vokste frem med referanse til soldatrådene fra 1918 da rådene kunne representere aksjonsorganer for å realisere retorikken. Konkrete sikkerhetstiltak kan derfor sies å være defensive tiltak overfor en potensiell fysisk trussel. Den revolusjonære bevegelsen fremsto som en potensielt alvorlig trussel mot Norges sikkerhet, så alvorlig at den på et tidspunkt ble prioritert på bekostning av invasjonforsvaret og forsvaret mot en ytre fiende.

Fremstillingen har imidlertid vist at den abstrakte dimensjonen antagelig spilte en tilsvarende viktig rolle. Denne faren viste seg imidlertid å være langt vanskeligere for Generalstaben å mobilisere mot. Den revolusjonære bevegelsen representerte en identitetsskapende og politisk trussel, en trussel mot militæret som institusjon og mot den eksisterende statsforfatningen. Svært begrenset innsikt i den revolusjonære bevegelsens omfang, planer og virke bidro til at en abstrakt følelse av frykt, som det var vanskelig å av- eller bekrefte. Samtidig hadde den nasjonale bevegelsen paralleller til den internasjonale revolusjonære bevegelsen. Generalstaben kjente ikke til konkrete planer og kunne heller ikke vise til handling som kunne tyde på at man stod overfor en omfattende samfunnskonflikt. Allikevel ble revolusjonsfrykten opprettholdt, med utgangspunkt i et abstrakt fiendebilde. Det er derfor grunn til å hevde at revolusjonsfrykten i Generalstaben til en viss grad var inadekvat, da den i forsvinnende liten grad bygde på konkrete uttrykk for revolusjonær aktivitet.

Spørsmålet er om Generalstaben med intensjon kan ha overdrevet revolusjonsfaren for å underbygge behovet for den militære institusjonen i en tid der militæret og institusjonens ansatte gjennomgikk en deklassering og nedprioritering. Generalstaben hadde tydelig institusjonelle interesser i at fiendebildet ble opprettholdt, men kildene avdekker i tillegg en eksplisitt bekymring for revolusjonær aktivitet og revolusjon. En slik tese kan imidlertid ikke bekreftes innenfor rammen av denne fremstillingen.

Revolusjonsfrykt og bekymring for hva arbeiderbevegelsen kunne iverksette fikk ulike konsekvenser. Enkelte var av praktisk sikkerhetspolitisk art, som for eksempel sikring av våpendepoter, utvidelse av militære styrker samt ulike organisatoriske forberedelser på et eventuelt opprør. Generalstaben hadde ansvaret for mobilisering og planlegging av landets forsvar. Oppfatningen av at man stod overfor en potensielt alvorlig trussel, resulterte i store

mengder mobiliseringsplaner og forberedelser. Det ble i den forbindelse ansett som bedre med en plan for mye enn en for lite. Ved siden av militære sikkerhetstiltak ble samarbeidet med sivile myndigheter utbedret. Generalstaben og KG fikk større interesse for indre politiske forhold. Det er grunn til å hevde at revolusjonsfrykten til en viss grad førte til en økt politisering av Generalstaben. Da ”den nye retning” tok over makten i DnA under påskelandsmøtet i 1918, ble dette viet lite oppmerksomhet i Generalstaben. Mot slutten av perioden ser Generalstaben derimot ut til å rette fokus mot mulige politiske konfliktområder, samt arbeiderbevegelsens indre organisasjon. En mulig revolusjon eller omfattende samfunnsopptøyer hadde sammenheng med politiske forhold, og en i større politisk interesse i Generalstaben kan dermed ha sammenheng med et opplevd behov for oversikt over den politiske utviklingen.

Konflikten førte videre til en ytterligere polarisering av samfunnet, da enkelte sivile borgere og offiserer organiserte seg i anti-kommunistiske og samfunnsbevarende organisasjoner. I møte med en abstrakt, identitetsskapende og politisk trussel ble mistilliten til soldatene, og til en viss grad til arbeidere og store deler av befolkningen for øvrig, styrket. Det er grunn til å hevde at Generalstaben, i et klima av mistillit og med begrenset tilgang på pålitelig informasjon, var mindre mottakelig for informasjon som kunne vise at situasjonen antagelig ikke var så farlig som fryktet.

BIBLIOGRAFI

Utrykkede kilder

Riksarkivet: Generalstabens IV avdeling

Boks 205: Spionsaker 1918, Samt rundskriv JDP (1917-1918).

Boks 213: Fremmedkontroll og passtvang (1917-1939).

Boks 215: Overvåkning – Etterretning. Overvåkning av norske og utenlandske revolusjonære kommunister.

Boks 217: Rapportbøker for Generalstabens etterretningskontor (1917-1926).

Boks 218: Rapportbøker for Generalstabens etterretningskontor (1917-1926).

Boks 230: Overvåkning – Bolsjevismens propagandasystem, overvåkning av kommunister, etterretningsrapporter/-brev vedr. planlagte og forestående aksjoner av kommunistiske elementer.

Boks 231: Overvåkning – Kommunismen i Russland, Europa, Norge og andre land. Kontroll våpen og ammunisjon.

Boks 246: Etterretningsrapporter, spesielt grensen, skipsanløp, rapportverdig virksomhet 1916 – 1917 ”Grænsen 1916-1917”.

Boks 247: Etterretningsrapporter, spesielt grensen, skipsanløp, rapportverdig virksomhet 1916 – 1917 ”Grænsen 1916-1917”.

Boks 248: E.rapp fra Nord-Norge om Grensen, og E.kontorets kilderegister (1918-1929).

Boks 249: E.rapp fra Nord-Norge om Grensen, og E.kontorets kilderegister (1918-1929).

Boks 250: E.rapp fra Nord-Norge om Grensen, og E.kontorets kilderegister (1918-1929).

Boks 272: Internering og postkontroll. Månedrapporter fra postkontrollkontoret, sensurerte telegrammer (1917-1919).

Boks 276: Etterretningsrapportert Generalstabens Etterretningskontor (1917-1927).

Boks 277: Etterretningsrapporter Generalstabens Etterretningskontor (1917-1927).

Boks 278: Etterretningsrapporter Generalstabens Etterretningskontor (1917-1927).

Boks 279: Etterretningsrapporter Generalstabens Etterretningskontor (1917-1927).

Boks 302: Sikkerhetstjeneste, ordensvern og indre uroligheter (1918-1938).

Boks 303: Sikkerhetstjeneste, ordensvern og indre uroligheter (1918-1938).

Boks 304: Sikkerhetstjeneste, ordensvern og indre uroligheter (1918-1938).

Boks 309: Samfundsvern og hjelp (1918-1922).

Boks 310: Sikkerhetstjeneste, ordensvern, indre uroligheter (1913-1940).

Boks 324: Etterretning og sikkerhetstjenesten, ordensvern (1921-1938).

Boks 325: Innstillinger, lover og bestemmelser. Blant annet instruks for etterretningstjenesten og Generalstaben (1915-1940).

Boks 353: Kontroll med postgangen i fred (1915-39).

Boks 357: Meldinger fra oppdagelsessjefen (1918 – 1919).

Boks 368: Topografi, kart – Særlig dokument knyttet til pressekontroll i krig 1918-40.

Riksarkivet: Justisdepartementets politikontor

Boks 0074: Den revolusjonære bevegelse i Norge I (1918-1921).

Boks 0075: Den revolusjonære bevegelse i Norge II, (1918-1921).

Trykkede kilder

EGGE, Åsmund og Roginskij, Vadim: *Komintern og Norge: DNA-perioden 1919-1923. En dokumentasjon*. Oslo, 2006.

Forsvarsdepartementet: *Militærkalender for Den norske hær og marine årg. 33, 1917*. Kristiania, 1917.

Forsvarsdepartementet: *Militærkalender for Den norske hær og marine årg. 34, 1918*. Kristiania, 1918.

Forsvarsdepartementet: *Militærkalender for Den norske hær og marine årg. 35, 1919*. Kristiania, 1919.

Forsvarsdepartementet: *Militærkalender for Den norske hær og marine årg. 36, 1920*. Kristiania, 1920.

Forsvarsdepartementet: *Militærkalender for Den norske hær og marine årg. 37, 1921*. Kristiania, 1921.

Forsvarsdepartementet: *Militærkalender for Den norske hær og marine årg. 38, 1922*. Kristiania, 1922.

Norsk lovsamling. Annet bind 1901-1915. Oslo, 1926.

Utgitt efter tiltak av det juridiske fakultetet ved P. I. Paulsen (høyesterettsassessor).

Norsk lovsamling. Første bind 1672-1900. Oslo, 1926.

Utgitt efter tiltak av det juridiske fakultetet ved P. I. Paulsen (høyesterettsassessor).

Litteratur

- Agrell, William: "Beyond the cloak and dagger – Patterns of the development of national intelligence" i; Agrell, William og Huldt, B (red.): *Clio goes spying: eight essays on the history of intelligence*. Malmö, 1983.
- Agøy, Nils Ivar: *Kampen mot vernetvangen: militærnekterspørsmålet i Norge 1885-1922*. Oslo, 1987.
- Agøy, Nils Ivar: *Militæretaten og "den indre fiende" fra 1905 til 1940: Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*. Oslo, 1997.
- Agøy, Nils Ivar: "Forsvarshistorie på gyngende grunn" i; *Tidsskrift for samfunnsforskning* 3/2002. Oslo, 2002.
- Agøy, Nils Ivar: "Skjellsord og stråmenn, men ingen svar" i; *Tidsskrift for samfunnsforskning* 2/2003. Oslo, 2003.
- Barder, Synnøve Aarseth: "Storstreiken i Norge" i; *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1/1977. Oslo, 1977.
- Berg, Ole: "Oversikt over utviklingen av vårt forsvar i dette århundre" i; *Norsk militært tidsskrift* 115/1956. Oslo, 1956.
- Bergh, Trond og Eriksen, Knut Einar: *Den hemmelige krigen: Overvåkning i Norge 1914-1997*. Oslo, 1998.
- Bjørgum, Jorunn: "Fagopposisjonen av 1911" i; *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1/76. Oslo, 1976.
- Bjørgum, Jorunn: *Martin Tranmæl og radikaliseringen av den norske arbeiderbevegelsen 1906-1918*. Oslo, 1996.
- Bjørnson, Øyvind: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge bd. 2: På klassekampens grunn (1900-1920)*. Oslo, 1990.
- Borgersrud, Lars: *Nye momenter til forståelse av norsk krigshistorie: trekk ved den militærpolitiske utviklinga i Norge 1918-1940, og begrensninger de la på den norske krigføringa i 1940*. Bergen, 1975.
- Borgersrud, Lars: *Konspirasjon og kapitulasjon – Nytt lys på forsvarshistorien 1814 – 1940*. Oslo, 2000.
- Dahl, Hans Fredrik: *Norge mellom krigene. Det norske samfunnet i krise og konflikt 1918-1940*. Oslo, 1971.
- Dandeker, Christopher: *Surveillance, Power and Modernity: Bureaucracy and Discipline from 1700 to the Present Day*. Cambridge, 1990.
- Egge, Åsmund: *Komintern og krisen i det norske arbeiderparti*. Oslo, 1995.

- Eriksen, Knut Einar og Niemi, Einar: *Den finske fare – Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*. Oslo, 1981.
- Fagertun, Fredrik: *Den indre militære beredskapen i mellomkrigstida*. Tromsø, 1983.
- Fagertun, Fredrik: *Militærmakten og "den indre fiende" 1918 – 1940. FHFS notat 7/1984*. Oslo, 1984.
- Fure, Odd-Bjørn: *Mellom reformisme og bolsjevisme: norsk arbeiderbevegelse 1918-1920. Teori og praksis*. Bergen, 1983.
- Grønmo, Sigmund: *Militære meninger: interesser og holdninger blant norske offiserer 1918 – 1970*. Oslo, 1975.
- Halvorsen, Terje: *Partiets salt. AUFs historie*. Oslo, 2003.
- Hammerborg, Morten og Ryymin, Teemu: ” ”Heimo-saken”1921. De norske myndighetenes bekjempelse av de revolusjonære” i; *Historisk tidsskrift 1/2001*. Oslo, 2001.
- Hobson, Rolf og Kristiansen, Tom: *Norsk Forsvarshistorie bd. 3: Total krig, nøytralitet og politisk splittelse (1905 – 1940)* Oslo, 2001.
- Hobson, Rolf og Kristiansen, Tom: ”Det ”lille hamskiftet” i norsk militærhistorie. Den indre beredskapen i mellomkrigstiden – og alle de andre temaene i norsk forsvarshistorie” i; *Tidsskrift for samfunnsforskning 2/2003*. Oslo, 2003.
- Holtmark, Sven G.: ”Nord-Norge, Sovjetunionen og norske trusseloppfatninger 1918-1945” i; Fagertun, Fredrik, Myhre, Jan Eivind og Ryymin, Teemu (red.): *Det farefulle nord. Trusler og trusseloppfatninger knyttet til Nord-Norge i 1000 år*. Tromsø, 2001.
- Huitfeldt, Tønne: ”Forsvarets rolle og bidrag i norsk sikkerhetspolitikk gjennom 100 år” i; Ellingsen, Ellmann et. al.: *”Forsvarssak er fredssak”: 1886-1986: Norges forsvarsforening 100 år*. Oslo, 1986.
- Hume, David: *A Treatise of Human Nature*. Charleston, 2006.
- Johannessen, Finn Erhardt: *Alltid underveis. Postverkets historie gjennom 350 år. Bd.1 1647-1920*. Oslo, 1996.
- Johansen, Per Ole: *Samfunnets pansrede neve*. Oslo, 1988.
- Johansen, Sigrid Redse og Staib, Jacob Thomas: *Jus og militærmakt*. Oslo, 2009.
- Jowett, Garth S. and O'donnell, Victoria: *Propaganda and Persuasion*. California, 2006.
- Kan, Alexander: *Hemmabolsjevikerna. Den svenska socialdemokratin, ryska bolsjeviker och mensjeviker under världskriget och revolutionsåren 1914-1920*. Stockholm, 2005.
- Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke det den engang var: En innføring i historiefaget*. Oslo, 1999.

- Kristiansen, Tom: *Tysk trussel mot Norge?: forsvarsledelse, trusselvurderinger og militære tiltak før 1940*. Bergen, 2008.
- Machiavelli, Niccoló og Eriksen, Trond Berg: *Fyrsten*. Oslo, 2007.
- Maurseth, Per: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge bd. 3: Gjennom kriser til makt (1920-1935)*. Oslo, 1987.
- Narveson, Jan: "Morality and violence: War, Revolution and Terrorism" i; Reagan, Tom (red.): *Matters of life and death – New introductory essays in moral philosophy*. New York, 1980.
- Olstad, Finn: "Til siste kamp der gjøres klar". Planer om revolusjon i Norge" i; *Arbeiderhistorie 1998*. Oslo, 1998.
- Pedersen, Sune Christian: *Brudte segl: Spionage og censur i enevældens Danmark*. København, 2008.
- Riste, Olav: *The neutral ally: Norway's relations with belligerent powers in the first world war*. Oslo, 1965.
- Rognes, Åke Trond: "Ungdomsforbundets gjennombrudd" i; *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 1/1976*. Oslo, 1976.
- Rule, James: "Social Control and Modern Social Structure" i; Hier, Sean P. og Greenberg, Josh (red.): *The Surveillance Studies Reader*. New York, 2007.
- Sandmo, Erling: *Siste ord: Høyesterett i norsk historie 1814 – 1965*. Oslo, 2005.
- Smith, Carsten: "Militære maktmidler overfor norske borgere" i; Michelsen, Hans M., Røstad, Helge og Aasland, Gunnar (red.): *Rett og rettssal – Et festskrift til Rolv Ryssdal*. Oslo, 1984.
- Stepan, Alfred: "The new Professionalism of Internal Warfare and Military Role Expansion" i; Lowenthal, Abraham F. og Fitch, J. Samuel (red.): *Armies and Politics in Latin America*. New York, 1986.
- Strømme, Ottar: *Våpen mot folket bd. 2: Den hemmelige hæren. Den hemmelige organisasjonen mot "indre uro" i Norge fra 1918 – 1940*. Oslo, 1978. (Ottar Strømme er pseudonym for Lars Borgersrud).
- Svendsen, Lars F. H.: *Frykt*. Oslo, 2007.
- Thing, Morten: *Da politiet var lige ved at få et etterretningsvæsen*. Roskilde, 1997.
- Ulriksen, Ståle: *Den norske forsvarstradisjonen – Militærmakt eller folkeforsvar?* Oslo, 2002.
- Ørvik, Nils: *Sikkerhetspolitikken 1920 – 1939: fra forhistorien til 9. april 1940*. Oslo, 1960.

Oppslagsverk

Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon bd.4. Oslo, 1987.

Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon bd.10. Oslo, 1988.

Nettsider

www.snl.no

www.ordnett.no

www.dokpro.uio.no

VEDLEGG 1: KG, forsvarsministre, generalstabssjefer og sjefer for GE 1917-1922

År	KG	FD	GS	GE
1917	Ræder, J. C.	Holtfodt, C. T.	Strugstad O. S. J.	Graff-Wang T. F.
1918	Ræder, J. C.	Holtfodt, C. T.	Strugstad O. S. J.	Graff-Wang T. F.
1919	Ræder, J. C.	Holtfodt, C. T.	Strugstad O. S. J.	Graff-Wang T. F.
1920	Ræder, J. C.	Aavatsmark, I	Bauck, I.	Haug, J. H.
1921	Ræder, J. C.	Wefring, K. W.	Bauck, I.	Tobiesen, A. E. D
1922	Ræder, J. C.	Aavatsmark, I.	Bauck, I.	Steffens, W.

Tabellen er utarbeidet med utgangspunkt i; Forsvarsdepartementet: *Militærkalender for den norske hær og marine 1917-1922*, årgang 33 – 38. Kristiania, 1917-22.

VEDLEGG 2: Sjefer og stabssjefer i divisjonene 1917-1922

År	Stilling	1.div	2.div	3.div	4.div	5.div	6.div
		Fredrikshald	Elverum	Kristiansand	Bergen	Trondhjem	Harstad
1917	Divisjonssjef	Vogt, D.	Bull, K. S. J.	Lund, A.	Von Munthe af Morgenstjerne, W. H. L.	Ræder, J. G.	Rud, C. B.
	Stabsjef	Ruge, O.	Horne, A.	Haug, J. Hvinden	Smith-Christensen, T.	-----	Hanssen, O. B. B.
1918	Divisjonssjef	Vogt, D.	Bull, K. S. J.	Dietrichson, O.C	Von Munthe af Morgenstjerne, W. H. L.	Ræder, J. G.	Rud, C. B.
	Stabsjef	Ruge, O.	Horne, A.	Liljedahl, E	Smith-Christensen, T	Erichsen, C. J.	Hanssen, O. B. B.
1919	Divisjonssjef	Vogt, D.	Bull, K. S. J.	Dietrichson, O.C	Von Munthe af Morgenstjerne, W. H. L.	Ræder, J. G.	Rud, C. B.
	Stabsjef	Ruge, O.	Steffens, W.	Liljedahl, E	Smith-Christensen, T.	Erichsen, C. J.	Hanssen, O. B. B.
1920	Divisjonssjef	Vogt, D.	Brandt, F. O.	Dietrichson, O.C	Von Munthe af Morgenstjerne, W. H. L.	Ræder, J. G.	Rud, C. B.
	Stabsjef	Ruge, O.	Steffens, W.	Liljedahl, E	Smith-Christensen, T.	Erichsen, C. J.	Fleicher, C. G.
1921	Divisjonssjef	Vogt, D.	Brandt, F. O.	Dietrichson, O.C	Von Munthe af Morgenstjerne, W. H. L.	Aavatsmark, I.	Rud, C. B.
	Stabsjef	Graff-Wang, T.F.	Steffens, W.	Liljedahl, E	Schiøtz, J. H.	Erichsen, C. J.	Fleicher, C. G.
1922	Divisjonssjef	Vogt, D.	Brandt, F. O.	Dietrichson, O.C	Von Munthe af Morgenstjerne, W. H. L.	-----	Rud, C. B.
	Stabsjef	Tobiesen, A. E. D.	Knudsen, K.	Liljedahl, E	Schiøtz, J. H.	Erichsen, C. J.	Fleicher, C. G.

Tabellen er utarbeidet med utgangspunkt i; Forsvarsdepartementet: *Militærkalender for den norske hær og marine 1917-1922*, årgang 33 – 38. Kristiania, 1917-22.